

ARTE SI CIVILIZATII (I)

CIVILIZAȚIA,CULTURA ȘI ARTA GREACĂ

CIVILIZAȚIA CRETANĂ

Civilizația cretană, apărută în bazinul Mării Egeene, în mileniul III î. Chr., a constituit baza civilizației grecești și, prin intermediul acesteia, originea civilizației europene de mai târziu și de astăzi. Centrul acesteia a fost în insula Creta, cea mai mare insulă sudică din Mediterana.

Primele urme materiale ale acesteia au fost scoase la lumină, în 1899, de arheologul englez Sir Arthur Evans, care a început la Cnossos, cea mai importantă așezare urbană a insulei, primele săpături arheologice, împreună cu echipa sa.

Civilizația cretană, numită și minoică sau minoiană, a fost una dintre cele mai avansate din punct de vedere economic, politic, social și cultural din acea perioadă istorică, când majoritatea populațiilor de pe continentul european se aflau încă în epoca neolitică. Unii cercetători numesc civilizația, anterioară celei grecești propriu-zise, egeeană ,cuprinzând pe cea cretană și cea miceniană, respectiv cretano-miceniană.

În ce privește originea etnică a populației cretane, nu se cunosc lucruri foarte precise, doar că, în mod sigur, nu vorbeau o limbă indo-europeană. Orientalistul Cyrus Gordon a susținut teza apartenenței limbii acestora la cea semitică (vorbită de vechii evrei), după ce a reușit să traducă texte cretane, ce fuseseră copiate însă mai târziu în alfabetul grec. Ipoteza originii lor semitice se bazează, în principal, pe faptul că etimologia unor cuvinte cretane pare a avea o asemenea sursă. Conform lui Gordon, chiar numele insulei Creta ar proveni din semiticul „crito”(sat), Cnossos, capitala regelui Minos, înseamnă în ebraica veche „a aduna”, „a reuni”. Ariadna,

personajul cunoscut din mitologia cretană, care l-a ajutat pe Tezeu să iasă din labirint, cu ajutorul unui fir, pentru a nu fi ucis de Minotaur, ar proveni din cuvintele ebraice ari (leu) și dna (stăpână). Presupuse reprezentări ale acesteia (un personaj feminin, alături de unul sau doi lei) s-au găsit în piese de sculptură de mici dimensiuni. Numele lui Icar, fiul lui Dedal, constructorul labirintului este pus în legătură cu ebraicul Iakar (ar însemna „a fost drag, celebru, scump”). Numele zeiței cretane Brithomartis, ce domnea asupra lumii de dincolo de moarte, ar semnifica în ebraică „fiică a doamnei/stăpânei”. Deși nu a fost unanim recunoscută de către cercetători, originea semitică a populației cretane pare plauzibilă.

Cretanii sau minoienii au cunoscut scrisul , s-au descoperit trei tipuri de scriere, cea mai veche fiind o scriere de tip ideografic, asemănătoare celei hieroglifice egiptene. După cum o atestă un mare număr de table de lut găsite în Creta și în alte insule din Marea Egee, alte două tipuri de scriere (așa numitul linear A și linear B) au mai existat. Doar cel din urmă tip de scriere a fost descifrat, în 1953, de către lingviștii Ventris și Chadwick, dovedindu-se a fi o limbă greacă arhaică, premergătoare limbii în care au fost scrise poemele homerice *Iliada* și *Odiseea*. Din aceasta se consideră că a provenit limba celor care mai târziu i-au cucerit pe cretani, micenienii.

Noutatea și originalitatea civilizației cretane, care a creat , pentru prima oară în această parte a lumii , un imperiu maritim, cuprinzând teritorii și așezări aflate la mare depărtare de Creta , a instituit structuri statale și administrative , a fondat o religie originală, a cunoscut cele mai diverse meșteșuguri și arte, prin urmare apariția și evoluția acesteia au fost favorizate și de poziția geografică, apărată mult timp de pericolul atacurilor, incursiunilor și războaielor, de îndelungate perioade de pace de care s-a bucurat.

Faptul că a fost o civilizație avansată este dovedit și de aceea că a fost una eminentemente urbană. După dispariția ei, textele homerice o evocă, numind Creta „țara celor 100 de orașe” și, într-adevăr , pe cei peste opt mii de km ai insulei, cercetările timp de 35 de ani ale lui Evans au descoperit urmele a 93 de centre urbane. Dintre cele mai importante au fost Cnossos, capitala regilor cretani, Phaistos, Malia. Orașele, nefortificate, erau legate între ele prin drumuri pavate, pe străzi existau trotuare pavate, cu șanțuri de scurgere acoperite, cu sisteme de canalizare subterană, cu apeducte , cisterne care depozitau apa.

Evans a fost primul care a distins 3 mari perioade în evoluția civilizației cretane:

1. între anii 3.000 -2200 î. Chr., cretanii au locuit în orașe dar și în așezări rurale, forma de organizare era cea gentilică (constituită pe baza ginților). Cunoșteau încă de atunci ceramica lucrată cu roata olarului (o invenție ce se presupune că a apărut în Mesopotamia), prelucrau bronzul și arama, se ocupau cu navigația și comerțul, având legături mai ales cu Egiptul.
2. între anii 2200-1500 au apărut marile palate în orașe, precum și case de locuit cu 2-3 etaje iar populația se afla în creștere. În aceeași perioadă, unele construcții par a fi fost distruse de catastrofe naturale, înseosebi cutremure, Creta fiind o zonă de mișcări seismice.
3. între 1500-1200, ultima perioadă a fost cea de maximă înflorire pe plan economic, social, artistic. Izvoare mitografice vorbesc despre Minos, regele din Cnossos, care ar fi reunit cetățile-state independente și a întemeiat un mare imperiu ce cuprindea și alte insule din Mare Egee, precum și de pe continent (zona Peloponezului din Grecia actuală).

Organizarea socială

La început, societatea cretană era organizată pe sistemul clanului, a unor familii cu origine comună, care locuiau și erau înmormântați laolaltă. Pe parcursul timpului, puterea politică s-a concentrat în mâinile a două clanuri, care au înființat două regate, la Cnossos și Phaistos. Căpetenia era regele, numit *vanax* în textele miceniene, el era ajutat de un sfat al notabililor. Locuința regelui era palatul, în jurul căruia se aflau locuințele și atelierile unor numeroși meseriași care lucrau pentru rege: olari, curelari, tâmplari ș.a. Ca mod de organizare, cetatea minoică era un stat sclavagist, în care veniturile regelui și ale notabililor proveneau în bună măsură din munca sclavilor. Aceștia erau folosiți și ca vâslași , agricultori pe domeniile regale. Cetățile minoice înființaseră contoare comerciale și colonii în insulele din Marea Egee sau pe continentul european.

Exista o diviziune socială care cuprindea patru mari clase, fiecare cu divinitățile și formele particulare de cult. Prima clasă era cea a regilor împreună cu familiile lor și preoții. Un fapt mai puțin obișnuit consta în aceea că mare parte a

clerului în Creta erau femeii, care îndeplineau actele de cult. Acestea erau ritualuri de inițiere dar aveau și aspecte ce priveau conduita morală a tinerilor.

Numele de „minos” al regelui se pare că era un nume comun, devenit apoi nume propriu. Sub influența monarhiilor orientale, acesta era considerat fiu al divinității supreme. Guverna în mod absolutist, deținea principalele funcții religioase, prezida marile sărbători și stabilea calendarul acestora. Era totodată supremul legislator și șef militar. Însemnele regale erau sceptrul și securea cu dublu tăiș, numită *labrys*, păstrată în palatul regal, precum și floarea de crin.

A doua clasă, puțin numeroasă, căci cretanii nu erau un popor războinic, era a militarilor, cărora li se acordau o serie de beneficii – parcele de pământ, sclavi proveniți din prada de război.

Clasa agricultorilor și a crescătorilor de vite avea în proprietate personală o bucată de pământ și o gospodărie. Ei erau cei care aveau datoria de a întreține familia regală și pe notabilități.

O altă clasă, meșteșugarii, se bucurau de o poziție socială onorabilă și, de asemenea, lucrau în slujba conducătorilor ca și pentru nevoile proprii.

În afara claselor propriu-zise, se aflau marinarii și pescarii, oameni liberi, precum și servii (foști locuitori ai teritoriilor ocupate de cretani, care trebuiau să plătească tribut și să presteze corvezi) și sclavii propriu-zisi, recrutați dintre prizonierii de război, datornici, copii vânduți ca sclavi de părinți. Cei din urmă îndeplineau muncile cele mai grele, în construcții, în mine, pe corăbii.

Spre deosebire de alte societăți de același tip, în Creta femeile se bucurau de drepturi egale cu bărbații, chiar aveau unele drepturi speciale, cum erau funcțiile religioase. Aveau drept de moștenire, luau parte alături de bărbați la concursuri sportive, la jocurile cu tauri, la vânători.

Viața economică

Aceasta a fost înfloritoare, datorită condițiilor naturale bogate în resurse, practicării comerțului maritim și meșteșugurilor. Se cultivau cereale, legume, plante oleaginoase, îndeosebi măslinul, se practica apicultura, vânătoarea, pescuitul, se creșteau vite.

Ca popor de navigatori, cretanii au fost vestiți negustori, având monopolul comerțului în Mediterana, impunând tribut celor din ținuturile ocupate. Insula Cipru și orașul Rodos din Asia Mică au fost avanposturile comerțului cretan cu Asia Mică și Egiptul. Creta avea numeroase porturi, o flotă comercială dotată cu corăbii mari și puternice. Se importau din Egipt fildeș, vase de ceramică, statuete, veșminte scumpe, perle, pietre semiprețioase și prețioase. Se exportau îndeosebi arme și unelte de bronz, bijuterii, stofe, vin, ulei de măsline.

Religia

Legende grecești de mai târziu relatează că însuși Zeus era născut în Creta iar Dionisos, Apollo și Hercule au copilărit în această insulă. Cretanii practicau dendrolatria – cultul copacilor, zoolatria - adorarea animalelor. În această privință cultul taurului sacru a fost preponderent, el simboliza fertilitatea și fecunditatea. Un sens simbolic religios aveau alte animale și păsări, precum șerpii (în palatul regal exista o cameră specială în care se creșteau șerpii sacri), leul, capra, porumbelul.

Mai târziu apar divinitățile antropomorfe (cu chip omenesc) , care au stat la baza mitologiei grecești. Marea zeiță era Dictina, zeiță a vieții și a morții, a fecundității, a războiului, a dragostei. În mitologia greacă o parte din atribuțiile ei au fost transferate zeiței Hera. Fiica Dictinei, Brithomartis va corespunde zeiței Artemis a grecilor. A existat și o zeitățe masculină, care apare fie ca fiu al lui Brithomartis, fie ca iubit al acesteia și are nume diferite, în general este reprezentat ca un zeu tânăr, în această triadă de zeități, tipic cretană. Era zeul animalelor sălbatice și al ploilor, apare în două ipostaze principale: una animală- taurul cărui i se aduceau sacrificii și alta umană -regele însuși.

Practicile religioase aveau loc în aer liber, în fața unor arbori sacri sau în grote-sanctuare. Altarele de cult erau situate în curți, case și în palatul regal, pe ele erau aduse ofrandele oferite zeităților. Ritualurile și ceremoniile religioase aveau forme diferite, în funcție de clasa socială a practicanților. Cele mai răspândite acte rituale erau purificarea, adorația, stropirea cu apă, libația, tămâierea, oferirea de ofrande. Ceremoniile religioase erau însoțite de muzică și dansuri. De asemenea sacrificiile de animale erau importante.

În privința practicilor funerare, mai puțin preocupați de viața de dincolo de moarte decât egiptenii, cu care au avut strânse relații comerciale și artistice, cretanii își înmormântau decedații în apropierea casei, iar mai târziu apar mormintele colective, de formă circulară. Asemănător cu practicile religioase egiptene, defuncțiilor li se puneau în mormânt obiecte personale, hrană, bijuterii.

Inițial, jocurile și întrecerile sportive, precum luptele cu tauri (diferite de tauromachiile cunoscute azi în Spania sau în Mexic), erau prilejuri de spectaculoase exerciții de gimnastică și acrobație, toate acestea aveau semnificații religioase, care cu timpul se pierd, devenind momente de petrecere a timpului liber.

Artele plastice

După cum o atestă descoperirile arheologice, cretanii au fost foarte buni constructori și arhitecți. Într-o etapă mai avansată a civilizației lor, casele din orașele cretane erau construite din piatră și cărămidă uscată la soare sau arsă în cuptoare. Pereții interiori și exteriori erau întăriți cu bârne din lemn, acoperișul era plat. Nu existau ferestre spre exterior, lumina pătrundea din curtea interioară, pavată cu lespezi de piatră. Uneori, casele aveau 2-3 etaje, scări interioare, terase și verande. Remarcabilă este preocuparea lor pentru funcționalitate, confort și igienă, dovadă a unui stadiu de civilizație avansat. Planul general al locuinței cretane cuprindea o încăpere centrală de mari dimensiuni, numită *megaron*, în jurul căreia erau construite alte spații. A fost un tip de arhitectură originală ce este considerată că a stat la baza planului templului grecesc, ce va păstra acest plan arhitectonic, cu megaronul central și pridvorul cu 2 coloane de lemn.

Palatul este tipul de construcție specific arhitecturii cretane și avea o multiplă funcționalitate: rezidență regală, antrepozit, sanctuar, arhivă, centru administrativ și meșteșugăresc. Cel mai bine păstrat, deși ruinat, este palatul din Cnossos, descoperit de Evans, care atestă faptul că palatele erau complexe arhitectonice întinse și monumentale. Totodată, organizarea lor semnifică caracterul puternic centralizat al statului cretan, al cărui suprem conducător, pe toate planurile, era regele.

Apartamentele regale erau separate de cele destinate oaspeților, zona sacră de asemenea, încăperile de locuit erau dotate cu tot confortul – rezervoare de apă, bazine

și băi, căzi din teracotă și instalații de încălzire a apei. Interioarele erau decorate cu basorelieful din stuc pictat sau fresce.

Sculptura monumentală lipsește din arta cretană, deoarece nici suveranii nici zeii nu erau glorificați în acest fel. În schimb, s-au descoperit unele piese de sculptură mică: statuete și ex-voto-uri ce reprezentau divinități dar și figuri de oameni obișnuiți. Materialele folosite erau fildeșul, bronzul, steatita, argila, faianța. S-au păstrat și sigilii cu figuri gravate, reprezentând peisaje, animale, figuri umane surprinse în scene de viață cotidiană.

Buni cunoscători ai tehnicilor de prelucrare a metalelor, cretanii au excelat și în acest domeniu, realizând, pe lângă obiecte utilitare, adevărate capodopere artistice: piese de giuvaergie în aur și argint, cupe, statuete, arme cu încrustații de pietre și metale prețioase.

Produsele de ceramică sunt și ele realizate cu multă măiestrie: cupe cu picior înalt, vase cu gâtul lung sau cu forme de femei și păsări. Decorul era geometric iar motivul spiralei este cel mai frecvent, întâlnit de altfel și pe alte tipuri de artefacte – sigilii, picturi murale. Spirala este o reprezentare schematică a șarpelui.

Cea mai valoroasă și originală creație plastică cretană este considerată pictura, pentru excepționalul simț al desenului și culorii, pentru libertatea stilului, pentru senzația de viață pe care o dau aceste reprezentări. Celebre sunt frescele palatului din Cnossos, dintre care una se întindea pe un întreg coridor și reprezenta o procesiune cu peste 500 de persoane în mărime naturală. Unele influențe egiptene sunt sesizabile în pictura cretană, prin felul de a reprezenta personajele din profil, motive ca sfîncșii, grifonii, planta de papirus ș.a., colorarea corpului bărbaților în ocru roșcat și cel al femeilor în alb.

Către anul 1150 î.Chr. cultura cretană își încheie ciclul dar va continua, în alte forme, în cultura și civilizația Greciei antice. Grecii înșiși au recunoscut, în scrierile celor mai importanți autori, cât de mult datorează civilizația lor celei cretane și miceniene. Cultura măslinului și a viței de vie, apărute prima oară în Creta, modul de organizare al comerțului maritim, arta prelucrării metalelor, tehnicile de țesut, instrumente muzicale precum flautul dublu și lira, pasiunea grecilor pentru dans și muzică, cultul pentru condiția fizică și practicarea sporturilor, tradiția întrecerilor sportive, principiile și structura panteonului religios (zeii) și multe altele au fost preluate și dezvoltate de greci. Pe drept cuvânt, se consideră că „miracolul” grec nu ar fi fost posibil fără existența predecesorilor lor.

CIVILIZAȚIA MICENIANĂ

Considerată de unii cercetători ca fiind o continuare a civilizației cretano-minoice, ce face parte din civilizația așa-numită egeeană, civilizația miceniană reprezintă totodată **prima etapă a civilizației grecești antice, perioada prearhaică.**

Pe teritoriul Greciei continentale dar și în insulele grecești de mai târziu au început să pătrundă, în jurul anului 2000 î. Chr. o serie de populații numite indo-europene, provenind din zona stepelor Rusiei, care s-au răspândit, în mai multe serii de valuri migratoare, spre părțile vestice ale continentului european. În Grecia de azi, primul val de migratori au fost ionienii, care au supus populațiile băștinașe, au intrat în contact cu cretanii, au ocupat întreaga Grecie. Pe la anul 1600 î.Chr. a urmat invazia aheenilor sau micenienilor, apoi au venit în aceste locuri eolii și dorienii.

Aheii au fost cei care au inițiat procesul de civilizație pe pământul Greciei. Termenul de micenian este pur convențional, atribuit ulterior acestei civilizații. Această populație nu avea o unitate teritorială și politică propriu-zisă, ci constituiau un conglomerat de mici state, dintre care cel mai important a avut capitala la Micene, de unde numele de micenian. Alte asemenea orașe-state au existat la Argos, Tirint, Pylos, Atena, Teba ș.a. Poemele homerice și scrierile tragicilor greci dau informații, îmbogățite cu elemente de fantezie, despre întâmplări și personaje ale acestei epoci, care a durat aproximativ șase secole, fiind în final cucerită de ultimul val de triburi grecești, al dorienilor. Spre exemplu, războiul aheilor cu troienii, relatat în *Iliada* lui Homer a fost o mare expediție de jaf, în urma căreia Troia a fost cucerită. Multă vreme s-a crezut că este doar o legendă, până când arheologul amator Schliemann a descoperit, pe teritoriul de azi al Turciei, urmele materiale ale cetății Troia, de fapt nouă așezări succesive, fondate într-un loc prielnic comerțului maritim și posedând imense bogății.

Viața politică și socială

Palatele miceniene, ca și cele cretane, au fost principalele centre ale vieții societății. Fiecare palat era sediul administrației politice a unui mare spațiu care, chiar

dacă nu avea caracterul unui stat, recunoștea autoritatea palatului și depindea în multe privințe de acesta. Tăblițele cu scrieri atestă că puterea era deținută de rege, numit *vanax*, ce controla toată viața politică și era în același timp șeful suprem al armatei, având subordonați în administrație și treburile militare.

Diferitele clase sociale erau constituite și guvernate de către palat. Categoria marilor proprietari de pământuri s-a creat pe o bază politică care implica obligații, mai ales economice și participarea la apărare, în schimbul pământurilor și a unor bunuri distribuite de palat. Comerțul era de asemenea controlat de palat iar preoții îl aveau în frunte tot pe rege, fiind subordonați acestuia.

Spre deosebire de cretani, care au fost în general pașnici, chiar dacă au făcut unele expediții de cucerire, înființând mai ales colonii, aheii erau un popor războinic. Urmele materiale și izvoarele scrise atestă faptul că principala lor preocupare privea războaiele de cucerire, posedând o puternică armată terestră dar și o flotă de război.

Femeile, urmând vechile obiceiuri cretane, continuă să dețină un loc important în societatea miceniană. Ele participau la o mulțime de acțiuni, chiar lupte, așa cum o arată unele reprezentări de pe fresce.

Rolul clerului pare să fi fost și el foarte important, sacerdoții traduceau voința divină și implicit conduceau o mare parte din politica statelor aheene, participând chiar la expedițiile cele mai importante.

Clasa sclavilor provenea din prizonieri de război mai ales, aceștia primeau și sarcini secundare în administrație dar erau și ghicitori, crainici, rapsozi, dădace sau pedagogi. Uneori erau eliberați și deveneau „liberți”, adică oameni liberi.

Viața economică

Forma și dispunerea spațiilor interioare ale palatelor miceniene dovedesc că sediile regale erau principalele centre ale vieții economice, la fel ca în Creta. Comerțul era controlat de însuși regele sau de mandatarii acestuia iar în palate erau stocate o serie de bunuri comerciale. Schimburile comerciale aveau loc mai ales între diferitele state miceniene iar piețele de desfacere au sporit pe măsura răspândirii procesului de colonizare a teritoriilor cucerite. Comerțul se extinsese până în ținuturi îndepărtate și exportul se baza mai ales pe articole de lux și produse agricole: ulei, vin, ceramică, ustensile de folosință practică, obiecte artizanale, substanțe aromatice, lemn. Se

importau metale din Cipru, fildeș din Siria, grâu din Pontul Euxin, materii prețioase, ca aurul, argintul, pietrele prețioase ș.a.

În privința meșteșugurilor, informațiile provin din bunurile păstrate până în timpurile moderne și scoase la iveală de săpăturile arheologice, precum și din izvoarele scrise. Se practicau meșteșuguri de toate genurile, unele foarte specializate, ce produceau vase din ceramică sau metal, arme, parfumuri, mobilier de preț, țesături, broderii, obiecte din piele etc. În afara comerțului, economia se baza pe agricultură și creșterea vitelor.

Viața religioasă

La sfârșitul epocii miceniene, s-au contopit credințele naturaliste de origine cretană cu antropomorfismul grecesc, s-au pus bazele religiei și mitologiei care va căpăta forma definitivă în epoca clasică greacă .

Partea principală a *megaronului* micenian, preluat de la cel cretan, a avut tot timpul un caracter religios, adăpostind vatra și un altar destinat sacrificiilor și altor ofrande. Existau altare și în curțile palatelor sau în locuri desemnate ca sacre.

Universul figurativ, idolii din materiale diverse, tipul și forma sanctualelor, tradiția și mitologia antică și mai ales diferitele mențiuni de pe tăblițele miceniene oferă o serie de informații în legătură cu zeitățile miceniene. Existau aceleași divinități principale ca la cretani: zeița-mamă, fiica ei și zeul cel tânăr, totuși în panteonul micenian apar și o serie de divinități ale căror nume sunt cunoscute în panteonul grecesc ulterior: Atena, Hera, Poseidon, Zeus, Ares, Hermes, Dionisos. Numărul mare al zeilor pare să fie dovada că, în perioada de sfârșit a civilizației lor, micenienii ajunseseră la un politeism dezvoltat. Sunt frecvente și reprezentările ființelor supranaturale, precum sfînxul sau grifonii, de origine egipteană, ca urmare a schiburilor comerciale și artistice cu acest spațiu cultural.

Ceremoniile sacre erau cele de origine cretană, după cum o atestă idolii, ustensilele rituale, vestigiile lăsate de unele ceremonii. Ustensilele erau aceleași ca la cretani: ulcioare pentru libații, vase speciale, numite *rhyton* , având forma unui cap de animal, găleți pentru colectarea sîngelui provenit din sacrificiile animale, coșuri și mese pentru ofrande ș.a. Altarele erau fixe sau mobile, unele reprezentări de pe fresce prezintă procesiuni religioase, la care participarea femeilor era importantă. Se aduceau

ofrande de substanțe aromate, jertfe de animale, ritualuri care sunt descrise cu amănunte de epopeile homerice. Aceste ceremonii erau însoțite de muzică și dans.

Artele plastice

Acestea au preluat și dezvoltat elemente ale plasticii cretane, fără a atinge întotdeauna culmile artistice ale acesteia. În arhitectură civilă, palatul era principalul monument, ce a dezvoltat planul *megaronului* cretan. Palatele miceniene, mai mici decât cele cretane, erau fortificate și ordonat construite, în jurul încăperii centrale, având și curți interioare. Cuprindeau, ca și cele cretane, o serie de construcții anexe, camere pentru oaspeți, armurăria, arhivele, camere cu provizii, ateliere meșteșugărești. În afara zidurilor palatului, se desfășura orașul și zona agricolă. Zidurile de apărare erau extrem de solide și monumentale, având și turnuri de apărare. Intrarea în palatul din Micene se făcea prin faimoasa *Poartă a leilor*, o intrare monumentală din piatră, care în partea de sus e împodobită cu un basorelief reprezentând doi lei de o parte și alta a unei coloane.

Ca și în Creta, orașele erau legate între ele de un sistem de drumuri pietruite, erau aprovizionate cu apă prin sisteme ingenioase de canalizare.

Mormintele regale, de mărimi grandioase au fost descoperite în apropierea Porții leilor, fiind cunoscute dintre acestea așa-zisul „*Tezaur al lui Atreu*”, care avea un coridor larg de 6 m și lung de 36 m, ce ducea spre o cameră circulară, în care se intra printr-o poartă de bronz. În camera circulară se aduceau ofrandele și se oficiau culturi funerare, mormântul propriu-zis fiind săpat în stâncă. Asemănător era „*Mormântul Clitemnestrei*”, descoperit în același perimetru.

Construcțiile miceniene impresionau prin dimensiunile uriașe ale blocurilor folosite, așezate unele peste altele conform unei tehnici speciale care nu utiliza materiale de legătură.

Cu excepția basoreliefului de pe Poarta leilor, care este considerat prima operă de sculptură monumentală din arta europeană, lipsesc piesele de dimensiuni mari. Sculptorii micenieni au creat mai ales piese de mici dimensiuni, din fildeș, teracotă, pietre semiprețioase dure, decorate cu scene de viață cotidiană, de vânatoare și alte ocupații. Originale sunt măștile din aur și, tot din categoria artelor metalelor, erau vestite și căutate la export armele, în special spadele încrustate cu metale prețioase,

vasele din aur și argint. Ceramica, spre deosebire de cea cretană, avea mai degrabă un caracter utilitar decât estetic.

Invazia dorienilor și „epoca obscură”

Către sfârșitul mileniului al II-lea, un val de invadatori se abate asupra Eladei aheene, triburile numite convențional *dorienii*, despre care legendele spun că erau descendenții lui Heracles, numiți de aceea și heraclizi. Cercetările istorice au dovedit că aceștia veniseră din valea Dunării dar perioada exactă a invaziilor lor nu se cunoaște cu precizie. În cursul secolului al XII-lea, toate cetățile aheene au fost cucerite de dorienii, cu excepția fortăreței de pe Acropola Atenei.

Consecințele acestor invazii au fost dezastruoase: civilizația cretanomiceniană a fost aproape integral nimicită, creațiile arhitecturale au devenit ruine, a dispărut organizarea statală monarhică, scrierea, cea mai mare parte a operelor de artă. În legătură cu aceste realități, istoricul francez Pierre Leveque remarcă: „O mare parte din Grecia, trecută prin foc și sabie, recade în cea mai deplină barbarie. Nu există dezastru mai total și nici mai sinistru în toată istoria Eladei”. (Pierre Leveque, *Aventura greacă*, București, Editura Meridiane, 1987). Printre aporturile pozitive ale acestor invazii, destul de firave, după părerea aceluiași autor, ar fi faptul că afluxul de noi etnii a sporit numărul populației Greciei, populație care își dobândește acum structura definitivă. Cele *trei mari etnii, ionienii, eolienii și dorienii* se contopesc într-un „vălmășag uman” ce va constitui viitorul popor grec.

Aporturile doriene țin mai mult de domeniul social, fiind mai bine organizați din punct de vedere militar în jurul unei căpetenii. Bărbatul dobândește o poziție de incontestabilă superioritate față de femeie, datorită rolului său primordial de războinic, ceea ce va însemna o spectaculoasă răsturnare de situație. Societatea dorienilor era cu precădere una egalitară, pământul era împărțit în loturi aproximativ egale. Pe plan religios, transformările au fost semnificative: dacă la ahei, zeii aveau aproape aceeași importanță ca zeițele, acum începe să se accentueze importanța zeităților masculine, ca reflex al unei societăți patriarhale, concepută după chipul și asemănarea celei umane. În privința obiceiurilor funerare, înhumarea, până atunci răspândită pretutindeni în Elada, este înlocuită de incinerare.

„Vedem acum afirmându-se o antiteză fundamentală ce va domina istoria Greciei: cea a dorienilor și a ionienilor. Sigur, nu trebuie să considerăm că aceste două fracțiuni ale poporului grec sunt două entități rasiale complet diferite, există însă, în mod neândoielnic, o civilizație doriană, austeră și rigidă și o civilizație ionică, amabilă

și grațioasă, care se opun, după spusele celor din vechime, întocmai ca bărbatul și femeia. Forța elenismului va consta în această dublă bogăție pe care o constituie gravitatea doriană și surâsul ionian”. (P.Leveque, idem).

Deoarece perioada cuprinsă între secolele XII-VIII a fost una de regres total, iar informațiile scrise lipsesc, la acele realități referindu-se doar textele homerice de mai târziu, a fost numită de către istorici „epoca obscură”. Spre sfârșitul ei reapar meșteșugurile și artele, mai întâi timid, în arhitectură, sculptură, ceramică, pe când în literatură se produc deja primele capodopere, care sunt poemele homerice și operele poetice ale lui Hesiod (*Munci și zile, Teogonia*). Reapăruse scrierea, sub altă formă decât cea cunoscută din epocile anterioare. Noul alfabet avea 24 de semne, era derivat din scrierea feniciană, cu deosebirea că acesta nu nota decât consoanele pe când scrierea greacă descompune sunetele în vocale și consoane. Acest lucru a fost fundamental, deoarece alfabetul latin și aproape toate alfabetele moderne din Europa derivă din cel grecesc.

Civilizația greacă în epoca arhaică

Aceasta se situează în jurul anilor 750 î.Chr., când lumea greacă ieșise din „epoca obscură”. Apăruse o nouă artă și literatură, religia se constituise definitiv, noua scriere va fi un instrument esențial pentru viața spirituală cât și pentru comerțul care se intensifică iar viața economică va cunoaște un deosebit avânt.

În secolul VII apare o nouă denumire ce se aplică tuturor grecilor, fără a ține seama de etniile diferite, cea de *eleni*. Unitatea elenismului arhaic a fost o realitate, ale cărei trăsături esențiale se evidențiază în evoluția orașelor-state, a creațiilor spirituale, unitate ce s-a manifestat în cadrul unei multitudini de forme particulare, locale, datorită diversității populațiilor și extinderii geografice a cuceririlor grecilor. Este epoca marilor colonizări, care s-au extins din sudul Italiei, Galiei, Iberiei, până în Egipt, nordul Africii, Asia Mică, Caucaz, gurile Donului, Marea Neagră.

Încă din această epocă, forma de organizare administrativă și politică, general răspândită, a societății grecești a fost orașul-stat, numit *polis*. Pe de o parte, polisul reprezenta o unitate teritorială și administrativă, ce cuprindea orașul, cu pământurile din jurul său, cu conducerea și alte organisme de administrare. Pe de altă parte, semnificația mai profundă a noțiunii de polis pentru greci a însemnat o comunitate de

cetățeni, cu origini etnice comune, care practicau aceleași credințe și ritualuri religioase, împărtășeau aceleași idealuri civice. Pentru greci era o chestiune de mândrie să aparțină unui anumit polis, față de care aveau o seamă de obligații de ordin administrativ, de a participa, spre exemplu, la treburile publice, dar mai ales spirituale. Fiecare polis avea dreptul de a-și bate propria monedă, se organiza pe baza unei constituții proprii, avea zeii săi proprii, pe lângă zeitățile comune tuturor grecilor, care se constituiseră într-un panteon, prefigurat încă din epoca prearhaică. Templelor închinat zeilor din religia oficială comună li se adăugau cele ale zeilor venerați pe plan local. De asemenea, fiecare polis avea o agora, piața publică în care se întâlneau cetățenii pentru a discuta treburile obștei, un teatru în care aveau loc concursuri și reprezentații de dramă și comedie. Dincolo de elementele comune ale acestui tip de organizare, au existat în lumea greacă o serie de particularități, datorate zonei geografice, condițiilor și tradițiilor proprii fiecărui polis. Informațiile scrise despre organizarea acestora, viața politică, socială, economică, formele de învățământ, legislație și administrarea justiției etc. se referă mai ales la Atena și Sparta.

Formele de guvernământ

Prima formă de guvernământ pare să fi fost, pretutindeni pe teritoriile locuite de eleni, **monarhia**.

Regele, numit *basileus*, cărmuia orașul, conducea armata, judeca toate cauzele civile (cele penale erau lăsate la discreția răzbunării clanurilor), prezenta sacrificiile publice. Autoritatea regelui se baza pe noblețea originii sale, considerată divină, pe bogățiile sale provenite mai ales din exploatarea propriilor lui pământuri. Nu avea însă putere absolută, era asistat de un consiliu compus din capii familiilor nobile, cu care trebuia să cadă la învoială în anumite hotărâri pe care le lua. Nobilii erau mari proprietari de pământuri, oamenii de rând erau mici proprietari sau muncitori agricoli. Economia era încă rudimentară, se baza pe agricultură și creșterea vitelor iar comerțul se baza pe troc, schimbul în natură, moneda nefiind încă cunoscută.

În ordine cronologică, în evoluția socială și politică a Greciei antice a apărut forma de guvernare **aristocratică** sau **oligarhia** (de la *oligos*-puțin și *arhe*-conducere). Primele forme de acest fel au apărut în regiunea Ionia, când un grup de aristocrați au pus mâna pe putere, în general fără violențe. Puterea aristocrației se baza pe prestigiul unei origini socotite de esență divină și pe o bogăție considerabilă, de mari proprietari de pământ și crescători de vite, în special cai.

Organul de conducere al guvernării aristocratice îl constituie consiliul numit *gerusia*, care succede consiliului regal din perioada precedentă. Era alcătuit din membri desemnați, în general pe viață, conform unor sisteme care variază de la oraș la oraș. Acesta conducea efectiv orașul, numea și supraveghea pe magistrați, care erau schimbați în fiecare an.

Regimul aristocratic va fi amenințat de mai mulți factori, care au acționat independent. Astfel, *introducerea monedei*, care a înlocuit treptat trocul, a avut consecințe de cea mai mare importanță. Precursorii monedelor au fost lingourile de aur sau argint ștampilate, care se foloseau de multă vreme în Orient. Invenția monedei este atribuită lui Giges, rege al regatului oriental al Lidiei, în secolul VII. Monedele grecești erau bătute de diferitele orașe, fiind diferite ca etalon dar aveau în comun faptul că erau din argint, în toată lumea greacă. Răspândirea monedei a reprezentat un prețios instrument pentru schimburile comerciale, ușurându-le mult și permițând unor negustori să strângă averi uriașe, care pentru prima dată în istoria Greciei reprezintă bunuri mobiliare (bani) și nu funciare (pământuri). Negustorii îmbogățiți erau deopotrivă nobili și oameni provenind din păturile de jos iar puterea economică tot mai mare a acestei clase va atrage pretenții din partea acestora la puterea politică, în defavoarea aristocrației.

O altă cauză a diminuării puterii aristocrației au fost *schimbările în arta militară*. În secolul VIII, lupta era una de cavalerie, iar militarii erau de regulă nobili care aveau resursele materiale pentru a posedea și întreține cai, precum și armamentul corespunzător. În perioada următoare, crește importanța, pe plan militar, a infanteriei grele, în consecință tactica se bazează pe alte principii. Un nou ideal se substituie celui cavaleresc, înlocuit de cel al „omului de arme” (*hoplitul*), militari ce proveneau din clasa de mijloc. Hopliții își puteau procura armura completă, scutul, lancea chiar dacă nu erau oameni bogați, astfel încât statutul lor social devine mai important, prin urmare apare posibilitatea ca aceștia să acceadă la funcții politice. O evoluție asemănătoare a avut loc în ce privește marinarii. Corăbiile de război, cu echipaje din ce în ce mai numeroase, erau constituite din oameni de rând, care erau echipați de către cetățenii comunităților din care făceau parte. Hopliții și marinarii devin o pătură de mijloc importantă, esențială pentru apărarea orașelor. Pe plan politic, consecința a fost apariția unor revendicări din partea acestei noi clase.

O altă formă de guvernământ, **tirania**, a reprezentat o soluție provizorie (a durat aproximativ un secol, între VII-VI) la criza socială a Greciei arhaice. Este vorba

de instituirea prin violență a puterii unui singur individ, regim pe care grecii l-au numit tiranie (de la cuvântul de origine etruscă *turan* –domn).Tiranul este cel care pune mâna pe putere și o păstrează cu forța, deosebindu-se de rege, care era deținătorul unei autorități legitime, deoarece era ereditară. Regimul tiraniei a fost specific orașelor foarte evolute din punct de vedere politic, economic și social, nu a fost răspândit în întreaga Grecie și a avut caracteristici particulare de la un oraș la altul. În ciuda acestor diferențe, au existat unele trăsături comune ale tiraniei în lumea greacă. Tiranii nu schimbau constituția existentă a orașului-stat, nici pe magistrații aleși, deși puterea efectivă era în mâinile lor. Aristocrații sunt mai ales cei care i-au urât pe tirani, deoarece li se luaseră privilegiile, oamenii de rând, într-o oarecare măsură, s-au bucurat de unele avantaje. „Blândul tiran” Pisistrate, cum este numit în unele scrieri ale epocii, ce a stăpânit la Atena, a acordat împrumuturi micilor proprietari de pământ confiscate de la nobili, pentru a-și putea transforma ogoarele în plantații de vie și măslini. O altă caracteristică comună tuturor tiranilor a fost „politica lor de prestigiu”, cum o numește P. Leveque, prin care încercau să-și asigure autoritatea. Aceasta consta în: inițiative privind construcțiile importante în orașul pe care îl stăpâneau, precum temple, șosele, canalizări etc., prin care ofereau locuri de muncă cetățenilor de rând ; încurajare și susținerea materială a oamenilor de cultură și artă, prin comenzi și oferirea de avantaje materiale, cu condiția, desigur, ca artiștii și poeții de la curțile lor să îi preamărească; un alt mijloc de obținere a prestigiului a fost diplomația activă, materializată prin acțiunile de colonizare și prin alianțe matrimoniale cu cele mai distinse familii grecești și străine. După cum remarcă Leveque, mai presus de toate, tiranii erau extrem de solidari între ei, ajutându-se unii pe alții, cu scopul de a-și consolida și păstra puterea. După aproximativ un secol, tirania dispare, cel mai adesea răsturnarea tiranului se făcea fără violență, acesta era silit în unele cazuri să se exileze, mai rar era asasinat.

O nouă formă de guvernare, **democrația**, va apare în Grecia în perioada clasică, mai precis la Atena.

Civilizația greacă în epoca clasică

Apariția **democrației**, cea mai avansată formă de guvernământ, ce stă la baza principiilor democrației moderne, a fost favorizată de o serie de condiții sociale, economice și politice. Epoca clasică, situată în secolul V, a debutat cu înfruntările dintre greci și barbari, respectiv războaiele cu perșii, numite războaiele medice. Grecii numeau inițial barbari (*barbaroi*) pe toți cei care erau străini de etnia lor, de tradițiile și principiile societății grecești iar după războaiele cu perșii cuvântul va dobândi conotațiile negative păstrate până astăzi, de oameni necivilizați.

Istoria consemnează două războaie medice. Puternicul regat persan, condus de către împăratul Cyrus, apoi de fiul acestuia, Darius, dorea să își extindă supremația asupra teritoriilor stăpânite de greci. Prima confruntare dintre perși și greci a avut loc în Asia Mică, al cărei țărm fusese ocupat de secole de greci și a avut ca final anexarea acestuia de către imperiul persan condus de Cyrus. Populația de ionieni situată în acea zonă, tratați ca supuși de către perși trebuind să plătească acestora tribut, s-a revoltat și s-a adresat celorlalte orașe grecești pentru ajutor. Doar Atena le-a acordat un ajutor, insuficient, astfel încât unul dintre cele mai importante orașe din Ionia, Miletul, a fost asaltat și distrus de către perși, care au pus apoi stăpânire pe întreaga Asie grecească.

Ambițiile lui Darius, urmașul lui Cyrus, vizau cucerirea tuturor ținuturilor grecești și transformarea Greciei într-o *satrapie*, anexată Persiei. În primul război medic, în lupta cu perșii de la Maraton, Atena a fost lipsită de ajutorul altor cetăți grecești dar, sub conducerea lui Miltiade, au reușit să-i înfrângă pe perși.

Mai târziu, Xerxes, fiul lui Darius, a pus la punct o gigantică expediție de cucerire a grecilor. În fața acestui pericol, 31 de orașe grecești s-au unit în *Liga panelenică de la Corint*, pentru a face față atacurilor. Au avut loc lupte în diferite locuri, victoria a înclinat de partea ambelor tabere iar în final perșii au fost înfrânți la Salamina. Această victorie, despre care a scris istoricul grec Herodot, a însemnat salvarea Greciei, victoria libertății contra oprimării și supunerii. De acum încolo, civilizația greacă va cunoaște o perioadă de mare avânt pe toate planurile iar Atena, cu un rol determinant în evenimentele anterioare, va deveni centrul lumii grecești. În urma celui de al doilea război medic, s-a constituit „*Liga maritimă de la Delos*”, inițial o federație de state grecești cu drepturi egale, în care fiecare oraș își asuma obligația de a trimite un număr de soldați și de a contribui la echiparea și menținerea

unei flote comune. Atena, cu cea mai numeroasă flotă, și-a dobândit treptat rolul de conducător, prin deținerea puterii executive și conducerea operațiilor militare (ostilitățile cu perșii au mai durat 30 de ani, din inițiativa grecilor). Celorlalte orașe-state grecești li se recunoștea, doar formal, autonomia, astfel încât Liga de la Delos se va transforma într-un adevărat imperialism atenian.

Imperialismul atenian și democrația ateniană au constituit două realități, paradoxale pentru mentalitatea noastră de azi. În secolul V, Atena a atins apogeul puterii și prestigiului său, datorită imperiului pe care și l-a creat și exploatarea în folosul propriu a bogățiilor și resurselor celorlalte teritorii grecești. Hegemonia acesteia i-a asigurat măreția și prosperitatea, în detrimentul aliaților lor greci. „În primul rând ideea pe care și-o făceau vechii greci despre libertate e foarte diferită de ideea pe care a impus-o Revoluția franceză și anume că egalitatea și fraternitatea sunt corolarele libertății. Grecii antici nu aveau în vedere limitarea autonomiei unora, a Atenei spre exemplu, pentru a asigura o autonomie reală aliaților lor. *In mentalitatea lor, extinderea imperiului însemna și extinderea democrației.*” (subl. ns., P. Leveque, idem). Mai mult chiar, adaugă Leveque, „democrația ateniană nu este imperialistă datorită unui accident, ci prin esența ei însăși. Năzuiește, înainte de toate, să asigure o viață decentă cetățenilor ei, chiar și celor mai dezavantajați de soartă. Iar această bunăstare nu este posibilă decât prin instaurarea unei politici care să urmărească efectuarea unor lucrări de mari proporții, subvenționate de tribut, cu înmulțirea numărului de colonii militare care nu pot fi întemeiate decât prin confiscarea celor mai mănoase pământuri ale aliaților.”(idem)

În secolul V, politica Atenei se organizează în jurul a două partide antagoniste: aristocrației și democrației. Partidele erau niște coaliții cu interese comune, grupate în jurul unor personalități, nefiind partide politice în sensul modern al termenului. Consolidarea deplină a **democrației** ateniene a avut loc în timpul când Pericle a fost ales *strategul* (cea mai înaltă magistratură) acestui oraș-stat. Personalitatea lui Pericle, provenit dintr-o familie nobilă, instruit și cultivat, cu remarcabile calități de conducător, a dat numele său întregului secol al V-ea, numit „epoca de aur” sau „secolul lui Pericle”. El a dominat Atena aproape 30 de ani, a fost reales strateg timp de 15 ani și a deținut o putere la fel de mare ca un tiran dar nu a depășit niciodată limitele legalității. Aristotel l-a numit „înțeleptul”. În centrul politicii sale interne s-a aflat idealul democratic (*demos*- popor, *cratos*-putere) ale cărui principii de bază erau: egalitatea tuturor în fața legii, posibilitatea ca toți cetățenii să ducă o viață decentă,

precum și posibilitatea ca reprezentanții tuturor cetățenilor să acceadă la funcțiile de conducere și administrare ale cetății.

El a instituit „*mistoforia*”, retribuirea funcțiilor publice, căci numai aceasta permitea tuturor cetățenilor, indiferent de situația lor materială, să ia cu adevărat parte la administrarea treburilor publice. Funcția de strateg nu era retribuită, rămânând rezervată claselor superioare. Cetățenia nu era acordată decât celor născuți din părinți deja cetățeni. Marinarilor, cavalerilor și hopliților li se plătea o soldă cât timp erau activi. La *Adunarea poporului*, un organism existent din perioada anterioară, participarea constituia o datorie esențială a cetățenilor și nu era retribuită.. Există și *Consiliul celor 500*, cu membri aleși în fiecare an prin tragere la sorți dintre cetățenii care au împlinit vârsta de 30 de ani. Avea câte 10 secții alcătuite din 50 de membri, reprezentanți ai fiecărui trib. Magistraturile erau anuale și funcționau în cadrul unor colegii, astfel încât toți cetățenii puteau participa efectiv la viața publică. Dintre aceștia, *arhonții* aveau atribuții religioase și de instruire a proceselor, *strategii* se bucurau de o putere considerabilă și constituiau puterea executivă a orașului-stat. Existau numeroase alte funcții secundare, în poliție, controlul economic sau finanțe.

Statul patrona așezămintele de asistență socială și plătea celor săraci biletul de intrare la teatru. Teatrul era socotit în Grecia o formă de educație civică, la care trebuiau să ia parte toți cetățenii. Pericle a conceput un vast program de lucrări publice, care urmărea să ocupe mâna de lucru pe de o parte, iar pe de altă parte să facă din Atena cel mai frumos oraș grecesc. S-au construit în timpul său, între altele, două ziduri lungi care legau Atena de portul ei, Pireu, o serie de sanctuare ruinate de atacurile barbarilor, mai ales Acropola, au fost refăcute.

Societatea instituită de democrația ateniană era bazată însă, ca toate societățile antice, pe distincția ce se făcea între oamenii liberi și sclavi. La Atena sclavii erau tratați cu mai multă omenie, aveau dreptul să-și spună părerile pe față, să ia parte la anumite ceremonii religioase, dispuneau de unele drepturi față de atitudinea arbitrară a stăpânilor lor, care nu aveau drept de viață și moarte asupra sclavilor.

Oamenii liberi erau cetățeni sau *meteci*. Metecii erau străinii stabiliți la Atena și care se bucurau de drepturi speciale. Nu aveau însă drepturi politice și acela de a posedea proprietăți funciare. Plăteau o taxă specială, aveau de făcut anumite prestații, își făceau serviciul militar ca hopliți și marinari. Cu desăvârșire liberi în relațiile lor cu cetățenii, erau admiși să ia parte la ceremoniile religioase și civice și mai ales au jucat un rol de seamă în viața culturală a cetății. Adesea s-au impus ca mari comercianți, cei

mai bogați dintre ei erau zarafi (cămătari) sau bancheri iar cea mai mare parte din proprietatea mobilă se afla în mâinile lor. Metecii au ocupat un loc foarte important în artă, medicină și mai ales filosofie. Cei mai însemnați filosofi greci, Aristotel, Anaxagoras, Protagoras au fost meteci, de asemenea arhitectul Hipodamos, constructorul Pireului, pictorii Zeuxis și Polignot, medicul Hipocrat, Herodot, „părintele istoriei”. Aceștia și alții au fost primiți cu generozitate de Atena, contribuind din plin la prosperitatea și gloria ei.

Cetățenilor le era rezervată activitatea politică și proprietatea funciară, alcătuind o comunitate bazată pe interese economice și politice. Cei bogați trebuiau să plătească un impozit extraordinar pe veniturile lor și alte prestații, precum suportarea cheltuielilor unor primiri de oaspeți ai Atenei, ale unor festivități religioase, concursuri de teatru, echiparea navelor de război, patronarea pe timp de un an a unui gimnaziu. Aceste servicii publice numite „*leiturgia*” reprezentau un principiu al democrației ateniene, conform căruia cel bogat trebuia să aibă nu numai beneficii ci și obligații mai mari decât ale celorlalți.

Civilizația greacă în epoca elenistică

Ultima etapă a civilizației grecești antice este numită elenistică de la numele de „eleniști” care se dădea orientalilor elenizați. Se situează între 323 î. Chr., moartea lui Alexandru Macedon și 30 î.Chr., data sinuciderii Cleopatrei, ultima regină a Egiptului, teritoriu ce făcea parte din imperiul grecesc, în acea vreme.

Spre sfârșitul secolului V, statul nordic macedonean, format dintr-un amestec de triburi grecești și iliro-tracice, se afirmă ca un stat monarhic important. Organizatorul acestuia fusese regele Filip al II-lea, care a cucerit coloniile grecești de pe coasta Traciei, încercând să-și extindă hegemonia asupra întregii peninsule grecești. În unele orașe-state grecești, Filip își avea susținători dar exista și o coaliție antimacedoneană, în frunte cu oratorul Demostene, apărător al instituțiilor democratice. Coaliția antimacedoneană a fost învinsă de Filip, care a dobândit supremația asupra întregii peninsule grecești și a proiectat o campanie împotriva perșilor. A fost însă asasinat și generalii săi l-au proclamat rege pe fiul său, Alexandru, în vârstă de 20 de ani.

Cu domnia de 13 ani a lui Alexandru Macedon, numit și cel Mare a început o nouă epocă istorică, dominată pe toate planurile de personalitatea puternică a acestuia și de întinsele cuceriri pe care le-a făcut. Marele său vis a fost să unească Occidentul și Orientul, întemeind un stat mondial, unitar din punct de vedere politic și militar. A înființat peste 70 de orașe în cele mai îndepărtate părți ale lumii, multe dintre ele primind numele de Alexandria, cel mai însemnat fiind cel din Egipt.

Alexandru a început prin a reprimă răscoalele din Tracia și Teba, a înaintat în Asia, în Siria, Fenicia. Egiptul l-a primit ca pe un eliberator, fiind proclamat de preoții templului lui Amon ca „fiul Soarelui”, urmaș legitim al faraonilor. A cucerit Palestina, Mesopotamia, apoi Babilonul, Suza și Persepolis, centre importante ale regatului persan, ale căror bogății imense le-a capturat. După uciderea regelui persan Darius al III-lea a fost proclamat regele Persiei. Și-a continuat campaniile militare spre răsărit până în Asia Centrală, a ajuns pe malurile Indusului, și-a continuat expedițiile în India, pe care a intenționat să o cucerească dar armata, demoralizată și slăbită, s-a opus. Retras de pe malurile Indusului, a început să pregătească o expediție maritimă în Golful Persic. A murit la 33 de ani, din cauze încă necunoscute cu exactitate. Mult timp s-a crezut că malaria a fost cea care l-a răpus, recent unii cercetători au avansat

ipoteza că a fost otrăvit, probabil neintenționat, leacurile cu care era tratat fiind toxice în cantitățile mari care i se administrau. Deși domnia sa nu a fost lungă, a rămas figura emblematică a unei perioade seculare, și-a pus amprenta personalității sale remarcabile asupra organizării vieții politice, sociale, economice a unui imperiu imens. Acestea au fost posibile datorită excepționalelor sale calități de conducător militar dar și celor intelectuale. A fost un om învățat, profesorul său de filosofie a fost Aristotel, a încurajat și susținut cultura artele și științele, pe oamenii de cultură și artă din timpul domniei sale.

Credințele religioase și viața religioasă în Grecia antică

Către sfârșitul epocii arhaice, panteonul grecesc își definitivase configurația, pe baza tradițiilor cretano-miceniene și prin asimilarea unor zeități din Orientul cu care grecii aveau numeroase legături iar, mai târziu, datorită cuceririlor din această zonă a lumii.

Există două direcții de gândire religioasă în Grecia arhaică și clasică: religia oficială a polisurilor și cea „populară”, inițial destul de diferite, apoi întrepătrunzându-se.

Religia oficială, respectiv mitologia îi prezenta pe zeii Olimpului după modelul individului și al societății grecești. Așa cum se cunoaște, din legende și miturile Antichității grecești, principalii zei erau în număr de 12, organizați după modelul unei familii, fiecare zeitățe cu anumite atribute, care variau uneori în funcție de fuzionările cu alte divinități, de zona geografică în care erau venerați. Zeus, fiul titanului Cronos, era la origine zeul cerului, mai târziu a devenit căpetenia zeilor care prezida ordinea morală, protector al familiei, al străinilor și al justiției; Hera, soția lui (după poetul Hesiod era totodată sora acestuia), era o divinitate locală din Argos, care a preluat atributele zeiței cretane a vegetației și viețuitoarelor, pentru greci era protectoarea căsătoriei și a fidelității conjugale; Poseidon, frate al lui Zeus, de asemenea de origine cretană, era protectorul navigației, zeul mării și al apelor curgătoare, având ca semne distinctive tridentul și calul, animal despre care legendele spun că îl adusese în Grecia; Hestia, sora lui Zeus, era o divinitate abstractă (nu apare reprezentată în universul figurativ grecesc) era zeița focului vetrei și al focului în general, venerată în toate casele; cealaltă soră a lui Zeus, Demeter este o zeitățe de origine mai veche, era zeița fecundității și a agriculturii ;fiicele și fiii lui Zeus : Apollo, zeu originar din Asia Mică, avea multe atribute, după locurile unde era venerat, ca zeu al înțelepciunii, al agriculturii, al tinereții și frumuseții masculine; Hermes, mesagerul zeilor, protectorul drumurilor și călătorilor, al comerțului și negustorilor; Ares, zeul războiului, al distrugerilor, din care cauză nu a avut locuri de cult și foarte puține reprezentări în plastică; Hefaistos, făurarul zeilor, zeu al focului și tuturor meșteșugarilor; Atena, zeița-fecioară, proctoare a celei mai importante cetăți grecești ce-i purta numele, zeiță a inteligenței, înțelepciunii, a strategiei militare,

protectoare a livezilor de măslini, a științelor și meșteșugurilor casnice; Artemis, zeița Lunii, a vânătorii și sălbăticiunilor, a magiei și a castității; Afrodita, de origine orientală, despre care legenda spune că se născuse în Cipru din spuma mării, la început era protectoarea fertilității, apoi a frumuseții și dragostei..

De obicei, un polis venera în mod special una dintre zeități, cultul acesteia fiind obligatoriu pentru toți cetățenii respectivului oraș. În cinstea lor se făceau sacrificii, se organizau procesiuni, care cu timpul devin adevărate serbări fastuoase, ocazii de afirmare a prosperității și bogăției polisului respectiv și a mândriei de a aparține unei anumite comunități sociale.

Principalele forme de cult erau rugăciunea, imnurile recitate și cântate în grup, ofrandele, sacrificiile de animale, diferite de la un zeu la altul. Religia greacă nu avea un corpus de dogme și texte sacre iar slujiorii ei nu necesitau o anumită inițiere sau pregătire în acest domeniu. Orice cetățean putea deveni preot, prin alegere sau tragere la sorți, pentru un an sau mai mulți ori pe viață. Capul familiei era cel care oficia actele și ritualurile domestice, cu ocazia nașterii copiilor, spre exemplu.

Caracteristic credințelor religioase ale grecilor este conceptul de pângărire (*miasma*), care se referea la faptul că nașterea și moartea erau momente impure, care pângăreau și cei aflați în legătură cu acestea trebuiau purificați. De asemenea, în cazul crimelor, contactul direct sau indirect cu cel care comisese o crimă era contagios, aducând cu sine un rău celorlalți, care trebuiau să se purifice. Purificare consta în general în ritualuri precum stropirea cu lichide considerate sacre, stropirea cu sângele unor animale sacrificate în cazul crimelor, libații ș.a.

Religia populară, datorată unor credințe foarte vechi, adeseori cu un caracter mistic, cu influența orientale, a cunoscut diferite forme de organizare, cu ceremonii și ritualuri secrete, destinate de regulă unor inițiați. Aceste culte sunt *misteriile*, la ele nu puteau participa decât cei care vorbeau limba greacă, îndeplineau anumite condiții pentru a se iniția. Aceste culte nu erau interzise de religia oficială, ci recunoscute. Cele mai importante misterii au fost cele dedicate zeiței Demeter, numite și *misteriile eleusine*, deoarece actele de cult aveau loc la Eleusis, în apropierea Atenei. Ceremoniile aveau loc la o dată fixă, constau într-o evocare alegorică a morții și a reînvierii naturii, era însoțită de lamentații, care aminteau de faptul că fiica zeiței, Persefona, fusese răpită de Hades, zeul Infernului. Ceremoniile erau prezidate de un *hierofant* (etimologic, însemnând cel care arată lucrurile sacre), se încheiau cu o procesiune impresionantă, în care adepții purtau torțe și ramuri de măslin. La miezul

noptii, procesiunea ajungea la templul zeiței din Eleusis, unde ceremonia continua cu cântece și dansuri rituale.

Misteriile dionisiace, erau legate de zeul de origine tracă Dionisos, adorat ca o încarnare a naturii și a bucuriei de a trăi, zeu al vegetației, al viței de vie și al vinului. Ritualurile dionisiace se celebrau noaptea, pe culmi de munți, adepții erau încununati cu coroane de iederă sau coarne de țap, excutau dansuri sălbatice, ajungeau la stări de delir, cu ajutorul cantităților mari de vin consumate. *Misteriile orfice*, erau închinat zeului Orfeu, tot de origine tracică, conform tradiției cântăreț din liră care a îmblânzit fiarele. Cultul orfic era o mișcare religioasă mai complexă, ce cuprindea o teogonie, o cosmogonie, o antropogeneză, precum și o doctrină a salvării: potrivit acesteia, omul poartă încă de la naștere păcatul strămoșesc pe care trebuie să-l ispășească prin suferințe. Pentru eliberarea sufletului, întemnițat în trup, inițitul trebuia să ducă o viață morală, de renunțări, abținerea de la consumul de carne, să îndeplinească anumite ritualuri.

Dreptul și justiția

În epoca prearhaică, legile se transmiteau pe cale orală în marile familii, ai căror capi împărțeau dreptatea în mod arbitrar. Una dintre revendicările cetățenilor nemulțumiți privea publicarea legilor valabile pentru toți, fără deosebire. O serie de polisuri și-au desemnat pentru aceasta legislatori, care să redacteze legile. Aceștia erau aleși cu asentimentul diferitelor clase sociale, uneori pe viață, alteori pe o perioadă limitată de timp.

Primii legislatori au apărut în orașele coloniale din Occident. Nu a existat o legislatură unitară pentru toată lumea greacă, astfel încât au apărut o serie de particularități, în funcție de gradul de dezvoltare socială, economică, tradițiile fiecărui polis. Dincolo de această diversitate, există unele trăsături comune generale: accentul în elaborarea legilor s-a pus pe administrarea justiției, dreptatea fiind împărțită în acord cu legile scrise, din momentul în care au existat, legislația cu privire la crime a ocupat un loc important în preocupările diferiților legislatori. Pedepsele pentru crime vor fi aplicate de către stat, în locul răzbunării arbitrare a familiilor.

Printre cei mai importanți legislatori , la Atena, au fost: Zeleucos, care a instituit „legea talionului”, de origine semitică („ochi pentru ochi, dinte pentru dinte...”), Harondas, care a instituit pedepse aspre pentru cei care comiteau violențe. Dracon a răma celebru pentru asprimea legilor sale și cel mai bine se cunoaște legislația sa referitoare la ucideri. Cazul se judeca în fața *Areopagului* , organul suprem de judecată sau în cadrul unui proces prezidat de rege ori în fața *Tribunalului efeților*. Un alt legislator al Atenei, Solon a dat legi pentru reducerea datoriilor cetățenilor săraci, suprimând arestarea pentru datorii iar unii sclavi puteau fi eliberați. Solon a creat un tribunal cu adevărat popular, numit *Heliaia* , din care făceau parte reprezentanți ai celor patru clase, constituite în funcție de veniturile realizate din exploatarea pământului. Heliaia era o instanță supremă, formată din 6000 de heliaști (jurați), trași la sorți din listele propuse de cele 10 triburi. Erau distribuiți în diferite tribunale, fiecare având o competență specifică, cu excepția *Areopagului* și a *Adunării poporului*, care judeca crimele contra siguranței statului.

În lumea greacă nu a existat un corp juridic specializat, nu exista profesia de juecător sau avocat, nici de acuzator public. Unul dintre heliaști îndeplinea formal funcția de președinte al instanței de judecată. Procesul era pornit din inițiativa unui cetățean, fie pentru că socotea că fusese lezat, fie că socotea că într-o anumită chestiune fusese lezat statul de către un alt cetățean. Încă din epoca anterioară existau așa-numiții *sicofanți*, delatori de profesie, care primeau consistente recompense în bani pentru a nu reclama infracțiuni , reale sau imaginare, astfel încât exista mult loc pentru arbitrar.

Cetățenii implicați într-un proces, fie ca reclamânți, fie ca pârâți, își expuneau singuri cauza, verbal sau comandau textul expunerii unui *logoped* , trebuind să învețe textul pe de rost. Minorii, femeile și sclavii erau reprezentați în proces de părinți, soții, tutorii sau stăpânii lor. Heliaștii doar ascultau expunerea, fără să ia cuvântul, nu delibereau, ci dădeau sentința prin vot secret. Dacă acuzatul era dovedit nevinovat, acuzatorul primea o amendă consistentă sau își pierdeau drepturile civile, măsură care urmărea să limiteze acțiunile abuzive ale sicofanților. Mărturia sclavilor nu era valabilă decât dacă era obținută prin tortură iar oamenii liberi, neputând să fie torturați, își puneau sclavii să fie torturați în locul lor. Sentințele date nu aveau drept de apel.

La sfârșitul secolului V au apărut arbitrii publici, aleși dintre cetățenii care împliniseră vârsta de 60 de ani. Aceștia interveneau în chestiuni de ordin privat, pentru a încerca să-i împace pe împricinați. Sentința dată de ei rămânea valabilă numai dacă părțile erau de acord cu ea, în caz contrar se judeca cauza la tribunal.

Natura pedepselor varia în funcție de condiția socială a celor vinovați. Pedepsele obișnuite erau: amendă, confiscarea parțială sau totală a averii, exilul temporar sau definitiv, pierderea drepturilor civile, închisoarea, supliciile aplicate numai sclavilor (jugul, însemnarea cu fierul roșu, tragerea pe roată). Trădătorii și profanatorii locurilor sfinte erau condamnați la moarte, uciși cu pietre sau aruncați într-o prăpastie.

Deși imperfectă, justiția din epoca clasică a înregistrat unele progrese, prin suprimarea legii talionului, a pedepselor colective, punând accentul pe responsabilitatea personală.

Educația și învățământul

Deși au existat diferențe de la un polis la altul sau de la o regiune la alta din cele locuite de vechii greci, unele aspecte generale, în această privință, au fost comune. În societatea greacă, eminentamente patriarhală, statutul bărbatului și al femeii era diferit, începând cu momentul nașterii. Până în epoca elenistică, femeile nu aveau dreptul la educație.

Informațiile existente despre sistemele de educație se referă doar la Sparta și Atena, orașe foarte diferite în privința tipului de democrație practicat, obiceiurilor, mentalităților ș.a. În Sparta, copilul aparținea familiei numai până la vârsta de 7 ani, după care era la dispoziția statului, până la vârsta de 60 de ani, trebuind să servească mai ales ca militar. Educația spartană consta în exerciții fizice dure și antrenament militar, care urmăreau să-i formeze copilului spiritul unei discipline extrem de rigide, de supunere necondiționată, capacitatea de a suporta cele mai aspre privațiuni. Goi, cu capul ras, primind o hrană insuficientă, dormind pe o saltea de trestie, biciuți adeseori, copiii spartani primeau mai ales o educație fizică, cea intelectuală fiind minimă, constând în câteva noțiuni de scris și citit, aritmetică, muzică militară. Aici și fetele primeau o educație premilitară, constând din alergări, marșuri, luptă, aruncarea discului și a suliței.

Complet diferită era educația copiilor atenieni, probabil și a acelor din alte orașe grecești. Tatăl dispunea de educația copiilor până la 18 ani. De la 7 ani, băieții mergeau la școală, statul atenian avea obligația să suporte cheltuielile pentru educația primară și pe cea a băieților orfani de război. De regulă, copiii erau trimiși să învețe în școli particulare, părinții suportând cheltuielile. Școala era casa învățătorului sau se desfășura în aer liber, constând din noțiuni de scris și citit, aritmetică, literatură și muzică, timp de 5-7 ani. După 14 ani, educația era exclusiv fizică, cea a băieților și *efebilor* (tinerii peste 18 ani) se făcea în palestre și gimnazii, sub conducerea unui instructor. Palestrele erau terenuri de sport, publice sau particulare, dotate cu vestiare, săli de odihnă, băi. Gimnaziile erau complexe sportive de mari dimensiuni, cu multe edificii, anexe, bazine de înot, portice, fântâni, statui. Situate de obicei în afara orașului, în grădini publice, erau și locuri de plimbare pentru cetățeni. Tot în gimnaziile aveau loc unele prelegeri de filosofie, care completau educația intelectuală a tinerilor provenind din familiile bogate. La Atena au existat trei gimnazii: *Academia*, unde Platon și-a întemeiat școala de filosofie, *Lyceum*, unde Aristotel ținea prelegeri de știință și filosofie și *Cynosarges*, probabil un gimnaziu al metecilor și locul de întâlnire și discuții al filosofilor cunoscuți sub numele de „cinici”. Fiecare polis avea cel puțin un gimnaziu.

În epoca elenistică, educația devine în întregime o obligație a statului. Baza studiilor de literatură continuă să fie poemele homerice, muzicii și retoricii li se acordau mai puțină importanță, în favoarea filosofiei sau a studiului medicinei. Atunci au apărut bibliotecile publice, cum au fost cele vestite din Alexandria, Pergam, Rodos, Efes, Siracuza ș.a. De asemenea, epocii elenistice i se datorează apariția unor instituții precum muzeul (de la *museion*-templul muzelor), colecțiile și colecționarii de artă, precum și mecenatul (oameni bogați care subvenționau pe artiști, poeți și alți creatori). Monarhii elenistici subvenționau cercetarea științifică și pe oamenii de știință. Numai la Alexandria au existat peste 100 de învățați care erau întreținuți de stat pentru cercetările lor. În același oraș existau o grădină zoologică, una botanică, săli de disecție pentru medici, observatoare astronomice iar muzeul din Alexandria, unde învățații țineau și cursuri, devenise de fapt o adevărată universitate vestită în întreaga lume antică.

Gândirea științifică și filosofică

Până la Socrate, filosofia clasică s-a menținut pe linia trasată de gândirea arhaică, fiind un domeniu care cuprinde și gândirea științifică. Filosofia era, în concepția anticilor, „știința științelor”, care le înglobează pe toate celelele. În epoca clasică, îndeosebi în regiunea Ionia, gândirea filosofică a rămas fidelă unui pozitivism abstract, care respinge construcțiile mitice, este mai preocupată de cosmologie decât de destinul uman și, ca urmare, este rezervată unei elite restrânse.

Heraclit, căuta principiul prim și îl identifică în foc. Pentru el universul se află într-o veșnică devenire și maximele în care a expus această constatare sunt faimoase: „Totul curge”, „Nu te poți scălda de două ori în același râu, căci peste tine curg întotdeauna alte ape”. În această mobilitate, singurul lucru imuabil este *logos*-ul, legea devenirii, simbolizată prin foc. Cel care animă universul este conflictul (*polemos*), din acesta ia naștere armonia supremă.

Pentru Anaxagoras lumea este alcătuită din combinarea unor calități care nu se pot descompune, fiecare lucru conține, amestecate, elementele tuturor lucrurilor. O mișcare continuă vizează disocierea acestora, astfel încât încetul cu încetul s-au izolat diferite părți ale lumii, în interiorul infinitului. Toate mișcările care însoțesc materia sunt posibile pentru că în afara ei există o esență care gândește, *nous* sau inteligența, principiul organizator al cosmosului.

Democrit a acceptat viziunea cosmogonică dar și-a extins cercetările asupra unor discipline dintre cele mai diverse, având un spirit enciclopedic. El a susținut că materia este compusă din particule indivizibile, impenetrabile, pline și infinite, care se diferențiază în funcție de mărime, configurație și poziție. Și sufletul este alcătuit din atomi ușori și sferici. Caracterul extrem de modern al acestei doctrine o face să fie considerată precursora atomisticii moderne.

În aceeași perioadă clasică, coexistând cu pozitivismul ionian, se afirmă un curent raționalist, care este mai înclinat spre matematică decât spre fizică și se exprimă sub o formă mitică, fiind preocupat mai ales de problema destinului. Pitagora și pitagorismul se răspândește în lume greacă. „Matematicienii” urmăresc progresul științelor, mai ales al matematicii, geometriei și astronomiei, pentru a descoperi armonia numerică a universului.

Empedocle afirmă că există 4 elemente ale tuturor lucrurilor: focul, apa, aerul și pământul iar două forțe motrice animă universul: vrajba și prietenia, care înving rând pe rând. Noțiunea aceasta de ciclu se aplică și sufletelor omenești, sufletele vinovate trebuie să rățăcească de trei ori câte 10.000 de ani pentru a se regenera prin suferință. Empedocle a fost totodată inginer, fizician, astronom, biolog.

De la Parmenide au rămas câteva fragmente celebre, precum introducerea la poemul în care se înfățișează dus în carul fiicelor soarelui către Dreptate, care îi dezvăluie Adevărul suprem. Acest adevăr relevat afirmă că ființa există și non-ființa nu există. Ființa e identificată cu o sferă perfectă, indestructibilă, imobilă și finită.

Discipolul său, Zenon din Elea, reia această teză a ființei unice și imobile, demonstrând în faimoasele lui *aporii* - *Ahile și broasca țestoasă*, *Săgeata imobilă în zbor* ș.a. absurditatea unei teze contrare (*aporia*-dificultate, metodă de a descoperi contradicțiile și dificultățile teoretice pentru a ajunge la descoperirea adevărului sau pentru a fundamenta o îndoială radicală în ce privește posibilitatea cunoașterii). A fost întemeietorul dialecticii, metodă de investigație prin discuție, care se va impune generației următoare de filosofi.

Sofiștii, „adeptii înțelepciunii”, au adus un nou gen de educație, care le poartă numele, sofistica. Ei mergeau din oraș în oraș, ținând conferințe publice, întreținându-se cu tinerii, în schimbul unor considerabile retribuții, astfel discipolii lor erau tinerii din clasele avute, adesea aristocratice. Ei foloseau metoda dialectică, bazată pe discuția directă cu interlocutorul, care era pus în situația de a recunoaște că postulatele sale sunt false. Datorită cunoștințelor variate și profunde, culese din toate disciplinele umane, sofiiștii au fost redevabili în argumentare. Elevii lor erau seduși de aspectele practice ale învățăturilor lor, căci învățau să vorbească bine, să gândească, să discute, ceea ce era esențial pentru cei care se pregăteau pentru viața politică și cea publică, în general. Printre cei mai cunoscuți sofiiști au fost Protagoras, Gorgias, Prodicos ș.a.

Socrate nu a avut propriu-zis o școală, pentru că nu pretindea nici un fel de retribuție dar era înconjurat de un grup de tineri fervenți, printre care și cel mai faimos discipol al său, Platon, de la care s-au păstrat informații cu privire la viața și concepția filosofică a maestrului său. „Nu a lăsat opere scrise, obișnuia să vorbească cu oamenii din popor, pe stradă sau unde se nimerea, sau dialoga cu discipolii săi. El făcea uz de ironie, în sensul grecesc al termenului, adică de interogație, naivă în aparență, care îl făcea pe preopinent să-și dezvăluie slăbiciunile raționamentelor sale sau inconsecvențele acțiunilor sale. El însuși spunea că meseria sa este *maieutica* ,

amintind că așa precum mama sa, care era moașă, moșea trupurile, el moșea spiritele, adică le dezvăluia adevărurile ascunse pe care acestea le poartă în ele însele, fără știrea lor.” (P.Leveque)

A fost acuzat că a corupt tineretul, nemaicrezând în zei, pentru aceasta a fost dus în fața tribunalului. În procesul care i s-a intentat s-a apărat cu noblețe dar, găsit vinovat, a fost condamnat la moarte. A refuzat să scape, căci discipolii săi îi cumpăraseră pe gardieni, pentru că voia să dea ascultare legilor, deși nedrepte. A murit bând cupa de cucută, precum o descrie Platon.

Doctrina lui Socrate a proclamat prioritatea omului, susținând că „filosofia a coborât din cer pe pământ”. Își însușise maxima gravată pe intrarea în templul lui Apollo din Delfi, „Cunoște-te pe tine însuși”, pe care o înțelegea ca necesitate a acțiunii bazată pe reflecție și introspecție. Platon i-a atribuit teoria ideilor (cu sensul de formă), care explica realul concret, teorie pe care Platon a aplicat-o unor domenii ale științei.

Platon a aparținut unei ilustre familii din Atena și din grupul acelor tineri pentru care învățătura lui Socrate a însemnat revelarea propriei lor personalități. După o lungă călătorie în care a vizitat Egiptul și teritoriile occidentale ale Europei, după ce a cunoscut ideile pitagoricene, și-a deschis propria școală la Atena, *Academia*. De atunci înainte și-a petrecut viața în meditație, consacrandu-se formării tinerei generații și alcătuirii Dialogurilor sale.

Piesa de bază a doctrinei sale este teoria ideilor (a formelor). Ideile sunt modelul, structura lumii sensibile. Numai ele reprezintă realitatea adevărată, absolută și eternă, obiectele vizibile nefiind decât reflexele acesteia. Sufletul este o substanță independentă, neavând nici o legătură organică cu corpul, sufletul poate reflecta și concepe idei. Pentru suflet, corpul este un obstacol permanent. Întreaga viață morală constă în a te feri să vii în contact cu ceea ce este perisabil și corporal, ca și cum ar fi vorba de un lucru impur și degradant.

În dialogul *Fedru*, în care relatează moartea lui Socrate, și-a expus părerea în privința supraviețuirii sufletului. În *Republica* a imaginat o cetate ideală, în care preocuparea de căpetenie e constituirea unui personal de „paznici” ai statului. Femeile și copiii trăiesc în comun. Un sistem riguros de educație oferă celor mai dotați posibilitatea de a studia gimnastica (între 17-20 ani), teoria numerelor (între 20-30 ani) și teoria ideilor (între 35-50 de ani). Individul astfel format, va putea ocupa orice

funcție activă între 35-50 de ani, pentru a se întoarce apoi la studiile sale, care durează până la moarte. Opera *Legile* completează această viziune asupra cetății ideale.

„Platon a folosit forma vie a dialogului pentru a-și scrie operele, fiind de fapt inventatorul dialogului filosofic, un dialog cu personaje adevărate, precum Socrate, Gorgias și alții....Dialogul este folosit în sensul socratic. Prin complexitatea și diversitatea problemelor abordate, opera sa filosofică a inspirat doctrinele cele mai diferite, timp de secole întregi...Evul mediu, fie el arab, evreu sau creștin se hrănește tot din Platon și tot sub semnul lui se plasează eliberarea spiritului în Renaștere”. (P.Leveque).

Aristotel, cel mai ilustru discipol al lui Platon, a fost fiul unui medic și s-a arătat interesat mai mult de observația concretă, domeniul lui de predilecție fiind cel al științelor vieții. A urmat 20 de ani lecțiile de la Academia lui Platon, apoi s-a îngrijit de educația lui Alexandru cel Mare și, revenind la Atena, a întemeiat Lyceumul. Ținea prelegeri de dimineața până seara, și-a asociat elevii în cercetările sale. A lăsat o operă considerabilă, cunoscută însă numai prin lucrările destinate elevilor săi. O mare parte a operei e consacrată științei raționamentului, pe care o dezvoltă într-un sistem coerent. Tipul său de raționament este silogismul. Bazat pe o doctrină solidă a raționamentului și crezând în posibilitatea de a descoperi adevărul, Aristotel s-a străduit să alcătuiască o enciclopedie a tuturor științelor, cu excepția matematicii, care nu l-a interesat. A alcătuit, pe baza unor anchete realizate împreună cu elevii săi, primele lucrări științifice de zoologie. A consacrat moralei tratate speciale, o doctrină care se bazează pe căutarea echilibrului și a liniei de mijloc. Fericirea, identificată cu rațiunea, este binele suprem dar ea nu constă în plăcere, bogăție, considerație, ci într-o activitate conformă ființei umane. Pentru filosof, aceasta își va găsi împlinirea în viața contemplativă, pentru toți ceilalți în practicarea virtuții, care constă în stăpânirea pasiunilor.

Omul nu poate, după părerea sa, să atingă forma superioară a virtuții decât în cadrul societății, fiind prin definiție o ființă socială (*zoon politikon*, în sensul inițial pe care i l-a conferit filosoful era cetățeanul polisului, ființă trăind în societate, în sens mai larg). Aristotel a fost și precursorul sociologiei, ca știință modernă, precum și a științelor politice. Ca și teoretician politic, în opera intitulată *Politica*, se îndepărtează din nou de Platon, nefiind atras de utopia cetăților ideale. A studiat constituțiile existente, împreună cu discipolii săi, în 158 de tratate despre cetățile grecești, din care nu s-a păstrat decât parțial constituția Atenei. Recunoaște că nu

există constituție bună în sine ci că totul depinde de climat, de condițiile geografice, de precedentele istorice. Lasă să se înțeleagă că cea mai bună formă de guvernământ este democrația moderată , în care guvernarea propriu-zică e rezervată celor mai instruiți cetățeni și care respectă egalitatea politică.

A fost de asemenea preocupat de poetică, retorică. Din opera *Poetica* s-a păstrat doar prima carte, referitoare la teatru, în care se opune concepțiilor lui Platon, care exclusese artele vizuale și pe artiști din cetate, considerând că acestea nu au valoare, fiind copii ale lumii materiale, la rândul ei o copie a lumii ideilor. Aristotel susține că arta este o imitație (*mimesis*), prin care artistul transfigurează realitatea, având scop și efect moralizator. Prin aceasta, arta și mai ales tragedia realizează *Katharsis*-ul, adică purificarea de patimi.

„Aristotel a fost un spirit enciclopedic cum puține au existat în Antichitate. A ridicat la rangul de sistem logica și etica și a alcătuit un tablou precis al lumii vii, preferând în acțiunea lui de cunoaștere să rămână mai aproape de concret și real decât oricare dintre filosofii Antichității”. (P.Leveque).

Artele plastice

În epoca arhaică începe să se afirme marea artă greacă, favorizată de lunga perioadă de pace, prosperitatea economică a polisurilor și sub influența legăturilor cu Orientul Apropiat. În Grecia, artele plastice nu erau considerate la fel de importante ca cele lirice , poezia, muzica sau filosofia iar artiștii erau considerați niște meșteșugari, care tindeau către perfecțiunea realizării operelor lor. Noțiunea de artă era confundată cu cea de meșteșug, existând o singură denumire pentru cele două –*techne*, din care derivă în majoritatea limbilor europene cuvântul tehnică. Cu toate acestea, realizările artistice ale Antichității au fost de o excepțională valoare estetică.

Arhitectura , în mod special templele, nu era rezultatul muncii unui singur artist, ci a celei de echipă, artiștii înșiși fiind specializați în mai multe domenii și tehnici.

Tipul de monument religios caracteristic este *templul* , care apare către sfârșitul secolului VIII î.Chr. La început era din lemn, apoi din piatră și a preluat tipul comun în lumea egeeană. Consta dintr-o încăpere rectangulară, cu o singură ușă pe latura mică, flancată de pilaștri (coloane) care susțineau acoperișul. În fața ușii se

găsea un portic cu 2 stâlpi sau coloane, de asemenea 4 coloane erau amplasate în partea din spate a templului. Când templul era înconjurat de coloane pe toate cele patru laturi ale sale se numea *peripter*. Amplasarea templelor era gândită în armonie cu mediul înconjurător, pentru a sublinia efectul de măreție. Încă din perioada clasică apare un element tipic al templului grecesc, *coloana*. Aceasta era realizată din cilindri de piatră suprapuși, prinși unul de altul iar trunchiul coloanelor avea șanțuri săpate de-a lungul lor, numite *caneluri*. Spațiul interior cuprindea o încăpere centrală, numită *cella* sau *naos*, care adăpostea statuia zeității cărei îi era închinat templul. La templele mai mari exista și o încăpere în fața celei, numită *pronaos* și o alta în spate, numită *opistodom*, în care erau adăpostite obiectele prețioase aduse ca daruri zeului. Dimensiunile obișnuite ale unui templu arhaic sau clasic erau de circa 30 x 60 m sau mai mari. Deși planul general se păstra în toată lumea greacă, nu există două temple identice din nici o perioadă.

În perioada arhaică se conturează două stiluri diferite, prin anumite elemente arhitectonice, cum ar fi coloana sau partea din față sus a intrării în templu, numită *antablament*, stiluri ce vor continua în epoca clasică. Acestea au fost stilul sau *ordinul doric și ionic*, la care se adaugă în perioada elenistică cel *corintic*. Ordinul doric era mai sever și mai greoi, coloana dorică este masivă, cu trunchiul ușor tronconic, cu capitelul (partea de deasupra coloanei, care susține antablamentul) format din 2 elemente, echina și abaca. Ordinul ionic are coloana mai zveltă, mai ușoară și mai subțire, dând impresia de mai multă grație și armonie. Capitelul are formă de coarne de berbec sau de melc. Ordinul corintic, de mai târziu, are coloana cu un capitel ornat cu frunze de acant, este în general mai bogat decorat.

Din epocile arhaică și clasică se păstrează până stăzi temple precum cel al lui Zeus din Olimpia, templele Herei și al lui Poseidon din Paestum, templul Olimpeion din Agrigento, al Atenei din Siracuza, Olimpeionul din Selinunte ș.a.

Etalonul pentru geniul creator grec în arhitectură rămâne însă ansamblul arhitectonic de pe Acropola Atenei, refăcut în timpul lui Pericle. Este constituit din patru edificii, fiecare cu trăsături particulare și alcătuind un ansamblu unitar. *Propileele* erau o intrare monumetală, realizată din marmură, flancată de două corpuri de cădiri cu coloane dorice. Prin porticul central se deschideau 5 porți ce duceau spre incinta sacră. *Templul zeiței Atena Nike* (Atena victorioasă) este un templu de stil ionic, de mai mici dimensiuni, ridicat pe locul unui vechi altar închinat zeiței, împodobit cu basoreliefuri reprezentând figuri de zei și scene din bătăliile împotriva

perșilor. *Parthenonul* , templul Atenei fecioare era de fapt „marele templu” de expresie clasică, cu coloane dorice în exterior și coloane ionice în interior. În naos fusese amplasată statuia înaltă de 15 m a Atenei, realizată de sculptorul Fidias, într-o tehnică specială care îmbina lemnul cu aurul și fildeșul. Statuia originală nu s-a păstrat, doar copii romane mai târzii, de mai mici dimensiuni și realizate în piatră. Partea superioară a templului (frizele și frontonul) erau bogat decorate cu basoreliefuli. Pe toate cele patru laturi, erau scene reprezentând lupta zeilor cu giganții, a atenienilor contra amazoanelor, a lapiților contra centaurilor precum și cucerirea Troiei. Cele mai importante basoreliefuli au fost realizate de Fidias și elevii săi, astăzi ele se găsesc la British Museum din Londra. *Erechteionul* este un templu de dimensiuni medii, care adăpostea 9 sanctuare. Cuprinde 3 corpuri de clădiri, fiecare având un portic cu coloane ionice. Unul dintre porticuri are trunchiurile celor 6 coloane în forma trupului unor femei, numite *cariatide*.

În epoca elenistică, statutul artistului e diferit, el nu mai e considerat un simplu meșteșugar, ci o persoană cu un important statut social și o bună situație materială, datorită numeroaselor comenzi pe care le primește. Caracteristic acestei perioade în arhitectură este gustul pentru colosal, pentru supradimensionarea monumentelor. Opere din această perioadă sunt templul lui Apollo din Milet, templul zeiței Artemis din Efes, Altarul din Pergam, mausoleul din Halicarnas și multe altele. Decorația acestor monumente e mult mai bogată decât în epoca clasică, predomină stilul corintic.

Sculptura în epoca arhaică este mai convențională în ce privește reprezentarea figurilor masculine și feminine, numite *Kouros* și respectiv *Kore* . Acestea erau sculptate într-un bloc masiv de piatră, figurile erau reprezentate în aceeași poziție frontală, cu piciorul stâng adus înainte, părul bogat, buzele pline, ochii migdalați și un surâs întipărit pe chip, așa-numitul „surâs arhaic”. Bărbații sunt reprezentați nud iar femeile într-o îmbrăcăminte drapată bogat, ținând în mână o pasăre, o floare sau un obiect. O particularitate a sculpturii și a arhitecturii grecești este policromia, pictarea suprafețelor de piatră ale monumentelor și statuilor în culori vii, cu intenția de a crea o impresie de realism.

Din epoca clasică sunt cunoscute unele centre de sculptură, dintre care cel mai important la Atena. Au existat diferite stiluri, de la cel sever, caracterizat prin simplitate și austeritate, la cel clasic. Reprezentanții stilului clasic sunt **Policlet**, care a realizat mai ales statui în bronz, reprezentând de preferință atleți, precum *Doriforul*,

Discoforul sau Efebul, Amazoana rănită. El a creat un canon al sculpturii clasice, în care proporțiile corpului omenesc sunt exprimate în raporturi matematice: față de înălțimea corpului, cea a capului este 1/8, a palmei de 1/10, a labei picorului de 1/6. **Myron** a adus în sculptura greacă clasică reprezentarea mișcării, prin statui precum *Discobolul, grupul Atena și Marsias* ș.a. **Fidias**, cel mai ilustru dintre sculptorii greci, totodată arhitect, pictor și giuvaergiu, a fost celebru mai ales pentru cele 2 statui monumentale ale *Atenei și a lui Zeus*. În copii romane s-au păstrat alte opere ale sale: *Amazoana, Kora, Athena Lemnine*. **Praxitele** a introdus în sculptura greacă nudul feminin în reprezentările zeitelor: *Afrodita, Artemis* dar a înfățișat și zei: *Hermes, Apollo, Eros*. Sculptura lui **Scopas** este plină de dramatism, atenția se concentrează asupra mișcării iar **Lysip** a fost sculptorul cel mai apreciat de Alexandru Macedon, căruia i-a făcut, se spune, peste 500 de portrete și statui.

În epoca elenistică, sculptura greacă insistă asupra reprezentării diferitelor emoții, printr-un patetism exagerat dar și prin grație și senzualitate. Din această perioadă datează opere precum *Venus din Milo, Apollo din Belvedere, Victoria din Samotrace, Grupul Laocoon, Colosul din Rodos* etc.

Marea majoritate a operelor de sculptură grecești nu s-au păstrat ca originale, ci doar în copii romane, adeseori de mai mici dimensiuni și realizate în alte materiale, spre exemplu în marmură în loc de piatră sau metal.

Pictura și ceramica

Grecii prețuiau mult pictura, deși nu o considerau o artă independentă, ci un auxiliar al sculpturii și arhitecturii. Printre primii pictori cunoscuți a fost **Polignot**, care în compozițiile sale a insistat asupra expresiei personajelor, de asemenea **Micon, Zeuxis și Parasios**, care au pictat și peisaje. Secolul IV este cel al mării picturi grecești, cu **Apelles**, preferatul lui Alexandru Macedon și care, conform mărturiilor scrise a fost un desenator excepțional, excelând în nuduri și portrete. Nici una dintre picturile grecești originale nu s-au păstrat, există doar unele mărturii scrise despre ele. Din perioada elenistico-romană s-au păstrat în unele case de locuit picturi în frescă sau în alte tehnici, îndeosebi la Pompei și Herculenum, lângă Neapole, orașe înghițite de lava vulcanului Etna care a erupt și a îngropat localitățile în întregime. În timpurile moderne, arheologii au scos la iveală mare parte din aceste orașe și e de presupus că

pictura acelei perioade, ca și arhitectura locuințelor a urmat în mare parte tradițiile grecești.

Datorită faptului că ceramica grecească era pictată cu scene care adeseori reproduceau cele din pictura propriu-zisă, pot fi cunoscute motivele și stilul pictural. Pe lângă valoarea ei estetică, ceramica grecească are astfel și o valoare documentară. În epocile mai îndepărtate, decorul vaselor era exclusiv geometric, apoi apar motivele animaliere, avimorfe (păsări) și antropomorfe (oameni). Decorurile cele mai frecvente din epoca clasică și elenistică reproduc scene din legendele mitologice grecești, din războaiele grecilor cu barbarii, din tragediile grecești, scene din viața cotidiană, ritualuri și ceremonii religioase. Pictura ceramicii a cunoscut diferite stiluri, în funcție de epocă și școala artistică. Au existat, spre exemplu, stilul figurilor roșii pe fond negru sau alb, cel al figurilor negre pe fond alb și altele. Formele și dimensiunile vaselor, unele utilitare (pentru păstrarea cerealelor, uleiului de măsline, vinului etc.), altele decorative ori de lux, pentru parfumuri și farduri sau cu rol în ceremonii religioase, sunt extrem de variate. Vasele propriu-zise erau realizate de meșteri olari iar decorul era executat de pictori cum a fost Euphronios, care își semna uneori vasele.

Alte domenii ale artelor plastice au fost cele decorative, care au produs o mulțime de vase din metal (bronz, argint), decorate cu scene și figuri în relief, obiecte extrem de variate, păstrate în număr relativ mare, din diferite epoci, precum cele din sticlă, fildeș, bijuterii din metale și pietre prețioase, figurine din lut (statuetele de Tanagra).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVA

Dumitriu, Anton, *Philosophia mirabilis*, București, Editura Enciclopedică Romană, 1974

Drimba, Ovidiu, *Istoria 989 culturii și civilizației*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, vol. I-II, 1985-1

Faure, Elie, *Istoria artei*, București, Editura Meridiane, 5. vol., 1970

Leveque, Pierre, *Aventura greacă*, București, Editura Meridiane, 2 vol., 1987

Platon, Nicolas, *Civilizația egeeană*, București, Editura Meridiane, 4 vol., 1988

ARTE SI CIVILIZATII (II)

CIVILIZATIA SI CULTURA ETRUSCĂ

Una dintre sursele civilizației romane este cea a etruscilor, unul dintre popoarele stabilite în Peninsula Italică și care a dat naștere celei mai avansate civilizații în partea vestică a continentului european. Grecii îi numeau *tirsenoi* (de unde provine și denumirea Mării Tirenene, pe care au stăpânit-o timp de câteva secole), latinii îi numeau *tusci* sau *etrusci* iar egiptenii *tursha*. Ei înșiși se numeau *rasena*. Originea lor exactă e necunoscută, cea mai plauzibilă ipoteză este că erau originari din Asia Mică, probabil din regatul antic al Lidiei. O serie de caracteristici ale organizării lor politice și ale vieții religioase aduc dovezi în sprijinul acestei ipoteze. Au fost unul dintre popoarele de navigatori care, în secolul al XVI-lea î. Chr. au debarcat pe coasta vestică a Italiei centrale de azi. Acolo au fondat o serie de așezări, precum Tarquinia, Cerveteri, Vetulonia. Începând din secolele X-IX î. Chr. se poate vorbi despre un popor etrusc, stabilit în reginea Toscanei actuale, unde au fondat orașe a căror nume se păstrează și astăzi : Chiusi, Arezzo, Cortona, Orvieto, Perugia, Volterra.

Primele cercetări arheologice cu privire la civilizația etruscă datează din secolul al XIX-lea, când au fost descoperite o parte dintre așezările lor. Unul dintre primii cercetători a fost arheologul englez George Dennis, a cărui carte despre această civilizație a apărut în 1848, la Londra și este și în prezent o sursă de informații valoroasă. Cea mai mare parte a cunoștințelor despre aceștia se bazează pe urmele materiale descoperite până în prezent și pe informații scrise fragmentare transmise de autorii greci contemporani lor și latini de mai târziu, deoarece textele etrusce scrise nu au putut fi descifrate.

Ca și cretanii și urmașii lor greci, etruscii au fondat un imperiu maritim, cucerind noi teritorii. La fel ca cele mai multe popoare orientale, precum asirienii sau egiptenii, etruscii au avut un sistem de conducere caracterizat de un absolutism rigid, bazat pe principii religioase. Religia era considerată mijlocul de a exprima voința supranaturală și sentințele soartei. Cel care deținea autoritatea religioasă (*pontifex*) reunea în persoana sa și suprema autoritate civilă și militară, o concepție de origine

orientală. Divinația *Augurilor* era o știință pe care au preluat-o, de asemenea, din Orient iar despre calitățile profetice ale *Augurilor* există informații în textele homerice. Autorul latin Cicero relatează că etruscii citeau prezicerile din măruntaiele animalelor sacrificate, din tunete, din zborul păsărilor. Posedau un adevărat cod pentru precisa interpretare a tunetelor în decursul întregului an iar sistemul divinatoriu roman de mai târziu este de origine etruscă. Alte influențe religioase orientale sunt evidențiate de credința lor în antagonismul dintre bine și rău în cârmuirea universului, în spiritele care însoțesc sufletul omului în cursul vieții și dincolo de moarte, reprezentate prin diferite simboluri în arta etruscă, precum monștri, animale fantastice.

Religia etruscă a fost eclectică, din cele orientale au preluat aspectul sever, fatalist al ritualurilor încărcate de semnificații simbolice iar de la greci au preluat credințele în zei și structura ierarhică a acestora – zei, divinități minore, semizei. Aveau trei divinități principale, cărora le erau închinat temple în toate orașele etrusce: Tina sau Tinia, zeul suprem, analog lui Zeus al grecilor, reprezentând puterea divină prin excelență și care se adresa oamenilor prin tunete, cobora pe pământ prin fulgere; Cupra corespundea zeiței grecești Hera; Menerva (din care provine numele Minervei romane) corespundea zeiței Atena, fiind reprezentată, ca și divinitatea grecească, înarmată, cu scutul pe braț sau ca victorie înaripată. Alături de aceștia, existau alte zeități, ale căror nume sunt asemănătoare celor grecești sau romane: Vulcan, Maris (Marte), Aplu (Apollo). Etruscii credeau, la fel ca urmașii lor romani, în existența unor zeități benefice, „genii”, numiți de greci „demoni”. Există credința că fiecare individ, fiecare cetate și familie era condusă și asistată de către aceste zeități, reprezentate în picturi sub forme simbolice diferite – un șarpe care indica norocul, tineri care țin în mână cornul abundenței, o ceașcă, o floare de mac, spice. *Larii* și *penații* erau zeități de mare importanță în mitologia etruscă, fiind cei care ocroteau casele, prosperitatea și fericirea celor care le locuiau.

Jocurile atletice pe care le practicau, în întrecerile sportive, dansurile, adoptate mai târziu de romani, erau de origine lidiană. La fel ca lidienii, etruscii luau numele de familie al mamei pe care îl adăugau la acela al tatălui. Ceremoniile funerare reflectă și ele influența riturilor orientale.

Artele plastice

Conform unor izvoare literare, etruscii au fost mari constructori și urbanişti, nu s-au păstrat însă monmente, cu excepția mormintelor. Aveau un rit de fondare a unui nou oraș : se săpa o groapă în care se depuneau ofrande vegetale comestibile și puțin pământ adus din locul de origine al fondatorilor; în ziua fastă, indicată de *Auguri*, fondatorii trasau o brazdă continuă, cu un plug tras de un taur alb și o vacă albă, fixând astfel perimetrul viitorului oraș, care era înconjurat de ziduri și avea trei porți și trei temple, închinat celor trei zeități principale. Acest rit a fost preluat de romani, istoricul grec Plutarh consemnează că, la fondarea Romei, Romulus ar fi apelat la etrusci. Străzile erau drepte și dispuse paralel, cu trotuare, sisteme de canalizare.

În afara orașului exista o zonă precis delimitată, interzisă uzului profan, destinată necropolei (mormintelor). Foarte interesant este faptul că necropolele reproduceau, la scară mai mică, arhitectura și modul de organizare al orașului propriu-zis. Mormintele erau orânduite pe străzi și cartiere și reproduc arhitectura locuințelor, ceea ce a făcut posibilă conturarea unei imagini despre aspectul orașelor și a modului de locuire.

Unele morminte erau săpate în pământ, ca cele descoperite la Tarquinia, altele au fost construite la suprafață, precum cele de la Orvieto. Intrarea se făcea printr-un coridor acoperit, de unde se pătrundea în încăperea principală (*atrium*), în care erau adăpostite busturile strămoșilor, ale larilor și penajilor, apoi în alta (*tablinium*) precum și în alte încăperi dispuse simetric. Unele uși de intrare în morminte sunt decorate cu statui înfățișând sfîncși, lei sau grifoni. Urnele funerare au, în unele cazuri, aspectul unor sarcofage, cum sunt cele trei de la Cerveteri, în care cei doi soți sunt reprezentați în poziție șezândă, cu picioarele întinse și bustul vertical.

Templele, nu s-au păstrat dar, după mărturii scrise, erau construite din cărămidă, așezate pe un podium de piatră înalt, aveau trei încăperi destinate statuiilor celor trei zeități . Aveau un portic la intrare, format din două rânduri de câte patru coloane de lemn, frontoane pe laturile mici și acoperiș din țigle.

Sculptura și pictura etruscă s-au păstrat numai în interiorul necropolelor. Sculptura din perioadele de început atestă unele influențe ale celei arhaice grecești, cu o notă mai accentuată de realism însă . Materialele utilizate sunt foarte diferite -

piatră, teracotă, bronz, alabastru, realizate atât tehnica ronde-bosse cât și în basorelief. Sarcofagele și urnele funerare de la Chiusi și Volterra erau decorate cu basoreliefuri în teracotă, cu reprezentări de scene mitologice, banchete funerare, spectacole, întreceri atletice, dansuri. Alte sculpturi din teracotă fuseseră destinate decorării templelor, dintre puținele păstrate două (Apolo din Veies, capul lui Hermes) sunt atribuite aceluiași sculptor, Vulca, singurul nume de artist etrusc cunoscut, despre care se relatează că a lucrat și la decorarea templului de pe Capitoliul Romei. Tot unor sculptori etrusci li se atribuie celebrele statui în bronz ale Lupoacei de pe Capitoliu și Himera de la Arezzo (ființă fantastică cu corp de leu, coadă de șarpe și în spinare cu un cap de capră), probabil un fragment dintr-un grup statuar. S-au păstrat, de asemenea, numeroase sculpturi de dimensiuni mici în bronz, statuete reprezentând figuri feminine, sculpturi funerare din piatră.

Artele decorative sunt reprezentate de piese relativ numeroase și foarte variate: piese ornamentale din fildeș și aur, obiecte de toaletă, casete de farduri, bijuterii mai ales din aur (pectorale, fibule, cercei, pandantive, ace, agrafe, brățări, inele, coliere), câteva mii de oglinzi din bronz șlefuit și lustruit, decorate pe revers prin incizare cu figuri și compoziții de o extraordinară varietate. Ca piesă de orfevrărie, este unică placa ornamentală din aur, montată pe un suport de bronz, care pe o suprafață de 6/24 cm reprezintă 130 de figuri de animale fabuloase.

Pentru pictura etruscă sunt considerate reprezentative frescele din mormintele-cavou., cum sunt cele din Tarquinia. Acestea erau realizate pe tenculăia de stuc, reprezintă scene și figuri diverse - ospete, lupte, jocuri, ceremonii, obiceiuri, ocupații - într-o notă realistă și dinamică. Contururile figurilor erau conturate prin desen și colorate în roșu, brun, galben, albastru, negru. La fel ca la egipteni și cretani, corpul bărbaților era ictat în brun și roșu iar al femeilor într-o nuanță mai deschisă.

CIVILIZAȚIA ȘI CULTURA ROMANĂ

Începuturile Romei

În Antichitate, pe teritoriul de astăzi al Italiei, se găseau numeroase populații autohtone, stabilite aici din diferite perioade și a căror origine nu este cunoscută. În centrul Italiei, pe lângă populații indo-europene, au venit în valuri succesive etruscii, a căror contribuție civilizatoare a fost esențială pentru civilizația romană de mai târziu.

Originile Romei, viitoarea capitală a imperiului, au fost cunoscute mult timp sub forma unei legende, transmisă prin istoriograful Titus Livius dar istoria și arheologia modernă au făcut lumină în această chestiune. În Latium, regiunea locuită de triburi de păstori *latini* și *sabini*, încă din secolul X î.Chr., s-a ridicat Roma actuală. Triburile latine se uniseră într-o confederație iar în jurul anul 650 î. Chr. etruscii, stabiliți în orașul Cerveteri de azi, au adus cu ei în aceste locuri principiile unei organizări politice, sociale, urbane, fondând orașul Roma în perioada 650 -575 î. Chr., astfel încât începuturile acesteia sunt legate de istoria etruscilor. Se consideră că însuși numele orașului provine de la numele unui trib etrusc – Rumina – ca și numele râului Tibru care străbate Roma. Conducătorii etrusci au ales acest loc pentru poziția lui favorabilă, au înconjurat viitorul oraș cu un zid de apărare, au asanat mlaștinle din jur, au realizat sisteme de canalizare, s-a construit un forum, străzi, sanctuare.

Organizarea politică

Într-o primă perioadă (sec. VI-V î. Chr.) forma de guvernare a fost **monarhia**. Conducătorul suprem era regele și conform legendelor, au existat patru legi latini și sabini și trei etrusci. Fiecare din cele trei triburi era împărțit în 10 curii iar fiecare curie în 10 ginți. Dintr-o gintă făceau parte toți cei care descindeau dintr-un strămoș comun, real sau legendar, purtau același nume, practicau același cult, aveau dreptul la succesiune. Ginta era împărțită în mai multe familii iar tatăl (*pater familias*) avea la început putere absolută asupra tuturor membrilor familiei, sclavilor și bunurilor materiale ale familiei. Dintre căpeteniile familiilor și ale ginților s-a format clasa aristocrației gentilice, a „patricienilor”. Membrii celor 30 de curii se întâlneau periodic în adunări separate, convocate și prezidate de rege și hotărau asupra problemelor legate de legi, de declararea războiului, condamnările la moarte etc.

Adunările curiilor, umite *comiții*, alegeau regele iar mai târziu, în epoca republicană, magistrații. Autoritatea regelui era limitată, fiind controlat de Senat, compus din patricieni și consilieri ai regelui. Regele era comandantul suprem al armatei, judecător suprem și mare preot. Plebeii – mici proprietari de pământ, negustori, meșteșugari, cu toții oameni liberi erau obligați la serviciul militar și nu puteau lua parte la comiții. Din această epocă datează instituția „clientelei”, menținută în perioadele următoare. Un patrician avea un număr de „clienți”, care erau, de regulă, străini stabiliți la Roma, membrii unor familii scăpătate, oameni săraci, chiar foști sclavi eliberați. Aceștia aveau obligația de a-l ajuta pe patron în toate împrejurările și primeau în schimb de la acesta protecție, hrană, bani.

În a doua epocă, cea a **republicii**, au intervenit schimbări, populația Romei a fost împărțită în cinci clase, în funcție de avere, cea mai importantă fiind cea a patricienilor și a clienților lor. Fiecare clasă era obligată să dea un număr de centurii, formații de câte 100 de soldați care erau unități militare și politice totodată. Regimul monarhic a fost înlocuit cu instituția magistraturilor. Un magistrat roman nu deținea puterea judecătorească, ci avea atribuții legislative, executive sau administrative, de decizie și control. Magistrații erau aleși pe timp de un an, trebuiau să fi îndeplinit serviciul militar cel puțin 10 ani iar ierarhia magistraturilor se parcurgea din treaptă în treaptă. Primul loc în rândul magistraților îl ocupau cei doi *consuli*, care preluaseră prerogativele regilor din perioada monarhică și reprezentau puterea executivă supremă, pe care o exercitau, pe rând, câte o lună. Începând din sec. IV î. Chr., unul dintre consuli trebuia să provină din rândul plebeilor. După expirarea mandatului lor, consuli deveneau *proconsuli*, administrând o provincie. *Praetorul* avea atribuții judiciare, organiza instanțele de judecată și stabilea procesele. *Censorii* erau aleși pe o perioadă de 5 ani, țineau evidența și controlau împărțirea pe clase a cetățenilor, întocmeau listele pentru senatori și țineau evidența bugetului statului. Doi *questori* controlau administrația finanțelor publice. *Edilii* organizau poliția Romei, aprovizionarea orașului, a construcțiilor urbane, a tezaurului, străzilor, piețelor și templelor. Cei doi *tribuni* ai plebei apărau interesele acestei clase în fața patricienilor din Senat, putând bloca adoptarea unei legi prin dreptul de *veto*. Senatul era instituția supremă a Republicii, compusă la început din 300 de senatori, mai târziu 900, provenind din rândul familiilor de patricieni iar din secolul IV î. Chr. și plebeii aveau reprezentanții lor în această instituție. Senatorii erau numiți pe viață, se bucurau de

numeroase privilegii. Senatul controla administrația, finanțele, activitatea judecătorească, chestiunile militare, practicile de cult, legislația, politica externă.

Perioada **imperiului** a început în anul 30 î. Chr. , odată cu autodeclararea generalului Octavianus, care și-a adăugat epitetul de Augustus („cel demn de venerație”) ca *princeps*, adică primul dintre cetățeni. Preluând prerogativele consulilor și ale censorilor, împărații romani concentrau în persoana lor întreaga putere, de comandant suprem al armatei, șef al cultului religios (*pontifex maximus*), șef al administrației imperiale, al finanțelor, supremă autoritate legislativă. În acest fel, Senatul și-a pierdut puterea efectivă, pentru ca în secolul III d. Chr. să dispară. Mulți dintre împărații romani proveneau din rândul generalilor ce repurtaseră victorii însemnate în războaiele de cucerire, erau întâmpinați cu fast la Roma. Cu timpul, succesiunea la tron a devenit ereditară sau prin numirea de către împărat a succesorului său.

Încă din epoca republicană, începuse acțiunea de unificare a Peninsulei Italice iar din secolul V î. Chr. puternica ofensivă militară a Romei, care va duce la crearea Imperiului Roman. Au fost încheiate tratate cu Cartagina, urmate de cuceriri ale unor colonii grecești. În secolul al III-lea au avut loc așa-numitele războaie punice, determinate de conflictul cu Cartagina pentru stăpânirea Siciliei. În urma primului război punic, Roma a devenit stăpâna Siciliei, pe care a transformat-o în provincie romană iar la sfârșitul celui de al doilea război punic, Roma a anexat și coasta Iliriei. După ce și-a asigurat supremația în Mediterana, Roma a cucerit Macedonia, Grecia continentală, ceea ce i-a deschis drumul spre Orient. Au urmat războaie care au dus la cucerirea Peninsulei Iberice, a Pergamului, devenit prima posesiune romană din Asia Mică, apoi Panonia, sudul Britaniei, o serie de regate din Asia Mică, precum și Moesia, Tracia. La sfârșitul celor două războaie dacice (101-102 și 105-106 d. Chr.), Dacia a devenit și ea provincie romană. La moartea împăratului Traian, expansiunea teritorială romană a atins punctul ei maxim, imperiul întinzându-se pe o suprafață de 3.300.000 km și având 50 de milioane de locuitori.

În perioadele următoare, hotarele imperiului au fost permanent atacate iar Roma și-a pierdut pe rând posesiunile, încât în anul 330 d. Chr. capitala imperiului a fost mutată de către împăratul Constantin la Bysantion, fost colonie grecească de pe malul Bosforului.

Organizarea militară

O asemenea expansiune precum și durată în timp cum a cunoscut Imperiul Roman nu ar fi fost posibilă fără un sistem de organizare militară extrem de eficient. Statul roman a fost unul prin excelență unul militar, în care serviciul militar era obligatoriu de la 17 la 60 de ani, până la 46 de ani erau militari combatanți iar până la vârsta de 60 de ani aceștia serveau ca trupe de ocupație sau în servicii auxiliare. În epoca monarhică, armata, restrânsă numeric, era compusă doar din patricieni și clienții lor dar după reforma din secolul V î. Chr. numărul trupelor a crescut continuu. Cei care se eschivau de la îndeplinirea serviciului militar își pierdeau cetățenia romană sau deveneau sclavi. Inițial, fiecare cetățean își procura singur echipamentul și calul iar statul asigura doar hrana cailor dar din secolul IV î. Chr. armata devine permanentă iar militarii primeau din partea statului hrană, soldă și echipament. Armamentul era compus din sulița lungă de 2 m, lancea, sabia de tip iberic cu două tăișuri, pumnalul, arcul și praștia. Pentru apărare, soldații erau echipați cu cască, scut din bronz sau lemn, cuirasă din lame de bronz, după modelul cavaleriei macedonene sau cămașa de zale, precum cea a galilor.

Armata era împărțită în legiuni, constituite din 4200 până la 6000 de militari, fiecare legiune având câte 10 cohorte. Numărul legiunilor a crescut de la 4 la 25, în timpul împăratului Octavianus Augustus, incluzând legiunile constituite din soldați din teritoriile cucerite, care primeau cetățenia romană după îndeplinirea serviciului militar o perioadă de 20 de ani. Disciplina militară era extrem de severă, comandantul suprem putea dispune de viața soldaților și a comandanților din subordine. Pentru fapte de vitejie se acordau distincții militare din aur și argint și cununa din frunze de laur. Generalii victorioși erau primiți cu fast la Roma, unde li se ridicau arcuri de triumf.

Existența imperiului a fost asigurată și de o organizare administrativă extrem de riguroasă și eficientă. Teritoriile cucerite erau uneori anexate, prin confiscarea a jumătate sau două treimi a teritoriului iar parte din populația autohtonă putea fi transplantată la Roma, masacrată sau vândută în piețele de sclavi. Alteori, orașele cucerite deveneau municipii romane, cu o relativă autonomie și drepturi civile dar nu și politice pentru locuitori. Sistemul federalizării consta în încheierea unui tratat de alianță, cu condiții diferite de la caz la caz. Trupele militare numeroase erau cantonate în teritoriile cucerite, unde se stabilea sistemul administrativ roman, prin existența magistraților ce îndeplineau variate funcții și atribuții. De asemenea, impunerea

credințelor și ritualurilor religioase romane, îndeosebi cele privitoare la cultul imperial, aveau ca rezultat menținerea regimului de ocupație.

Organizarea socială

În epoca republicană, societatea romană era organizată în cinci clase sociale dar în timp sistemul a devenit mai flexibil, mai ales în urma conflictelor dintre patricieni și plebei, care au dus la obținerea unor drepturi sociale și politice pentru cei din urmă : din rândul plebeilor se alegeau doi tribuni și doi edili, mai târziu au avut acces și la magistraturile de consul și praetor, precum și la funcții religioase superioare. Prin Legea celor XII Table, aceștia au obținut recunoașterea principiului egalității tuturor cetățenilor în fața legii.

Spre sfârșitul epocii republicane, s-a constituit o nouă clasă, *nobilitas* , care îi cuprindea pe patricieni, plebeii bogați, membri ai senatului, magistrați. Nobilii aveau dreptul să poarte toga cu o bandă lată de purpură, încălțăminte de culoare roșie, simboluri ale nobleței. Cavalerii (*equites*) , inițial exclusiv militari, au constituit o nouă clasă socială, din care făceau parte alți cetățeni bogați – mari proprietari de pământuri, oameni de afaceri, avocați și alții, care nu aveau dreptul de a fi aleși în Senat și de a accede la magistraturi. Ca semne distinctive, aceștia purtau un inel de aur și toga cu o fâșie îngustă de purpură.

Clasa cea mai numeroasă era cea a țăranilor liberi, care cu timpul au sărăcit, prin pierderea proprietății asupra pământului, mai ales datorită administrării arbitrare a domeniului public, ce era constituit din jumătatea sau treimea din pământurile cucerite, date în arendă marilor proprietari funciari, senatorilor și cavalerilor. Unii dintre țăranii sărăciți deveneau coloni, prin atribuirea de pământ în coloniile romane, unde se stabileau definitiv, după serviciul militar de 16 ani.

Sclavii erau recrutați dintre prizonierii de război, infractori, dezertori , debitori insolvabili, copii vânduți de părinți. La început, regimul acestora era foarte dur, puteau fi vânduți, dăruiți, lăsați moștenire prin testament de către stăpânii , care aveau drept de viață și de moarte asupra lor. Spre sfârșitul epocii republicane și în cea imperială, situația lor s-a îmbunătățit într-o oarecare măsură : erau folosiți ca mână de lucru la lucrări publice, treburi administrative iar cei care aveau acces la educație, deveneau medici, literați, oameni de știință, pedagogi, muzicieni etc.

Viața religioasă

La începutul istoriei romanilor, animismul era principala credință religioasă, în existența unor forțe misterioase malefice sau benefice, aflate în orice ființă sau obiect din natură. Se credea că fiecare om își are spiritul său protector și încă de la naștere era ghidat de o voință divină individuală. De asemenea, fiecare activitate practică, mai ales din cele legate de cultivarea pământului – aratul, semănatul, secerișul ș.a. – stăteau sub semnul unei divinități protectoare. Acestea erau „geniile” sau *numina*, cărora le erau adresate actele de cult. Din acestea au derivat, mai târziu, zeitățile propriu-zise, sub influența unor credințe religioase etrusce dar și a panteonului grecesc. **Jupiter** era zeul luminii, al fulgerelor, ploii, mai târziu al victoriei. **Junona**, soția lui Jupiter, era protectoarea căsătoriilor și a nașterilor. Pentru un popor eminent răzbinic, principalul zeu era **Marte**, zeitatea care guverna războaiele. **Ianus** era zeul protector al casei, care privea spre trecut și viitor și era reprezentat cu două fețe. A devenit și zeitatea începutului de an, de unde provine numele lunii ianuarie. **Vesta** era zeița focului sacru, protectoare a Romei. Preotesele ei, *vestalele*, care întrețineau focul sacru în templul Vestei, erau în număr de șase, alese de marele pontif dintre fete sub 10 ani aparținând unor familii nobile. În timpul serviciului lor de 30 de ani trebuiau să rămână caste și se bucurau de un prestigiu deosebit. Ofensele aduse unei vestale erau pedepsite cu moartea iar dacă un condamnat la moarte întâlnea în drumul spre locul de execuție o vestală putea fi grațiat. **Minerva** era zeița meșteșugurilor dar și a înțelepciunii, fiind asimilată cu Atena din panteonul grecesc, iar **Venus** a grădinilor și a frumuseții, prin asimilarea atributelor Afroditei grecești. Spre deosebire însă de greci, romanii nu au reprezentat zeitățile lor sub chipul omenesc. Cu un spirit mai pragmatic, aceștia nu erau preocupați de problemele filosofice cu privire la evoluția existenței omenești, moartea, destinul. În principiu, practicilelor de cult aveau scopul de a câștiga bunăvoința divinităților și erau o datorie civică a fiecărui cetățean de a trăi în pace cu divinitățile.

Centrul vieții religioase îl reprezenta casa fiecărui roman, unde capul familiei oficia cultul domestic, aducând pe altarul de lângă vatră ofrande zeilor casei, Vesta, Ianus, cei doi *penați* și *lari*, cei din urmă preluați de la etrusci. Actele de cult publice erau reglementate riguros și supravegheate de *pontifi*, care nu erau propriu-zis sacerdoți, ci aveau funcții de administrare a cultului. Pe lângă îndatoririle religioase, cei care făceau parte din *colegiul pontifilor* aveau și atribuții juridice și de istoriografi. Ei stabileau calendarul, țineau evidența sărbătorilor, consacrau edificiile publice, vegheau ca legile publice să nu vină în contradicție cu cele religioase, hotărau

admiterea unor divinități străine în panteonul roman. Pontifii au fost și principalii istoriografi ai Romei și primii legislatori, punând bazele dreptului roman. Colegiul acestora era prezidat de supremul pontif (*Pontifex Maximus*), în perioada regală însuși regele iar în cea imperială împăratul. *Pontifex Maximus* era ales pe viață, își avea locuința în For și sub autoritatea sa se găsea colegiul sacerdotal al celor 15 *flamini*, numiți pentru un an, care executau sacrificiile și conduceau cultul divinităților principale. Alte colegii sacerdotale erau cel al *vestalelor*, al *apulonilor*, care organizau festivitățile religioase, banchetele și jocurile publice, spectacolele de teatru și circ, cel al *augurilor*, care interpretau intențiile și voința zeilor, prin observarea zborului și al cântecului păsărilor. Pe lângă aceste colegii, existau o serie de confrerii cu atribuții specifice, de asemenea religioase.

Religia romană nu a avut o doctrină propriu-zisă, bine structurată, stabilă și a fost caracterizată de disponibilitatea de a prelua credințe și practici religioase de la popoarele cu care au venit în contact, atât europene cât și orientale. Octavianus Augustus a reformat religia romană, a dispus ca teritoriul orașului Roma să fie împărțit în 14 cartiere, fiecare cu un altar, în care se practica cultul larilor și al *geniului*, devenit spirit tutelar al împăratului. Sub influența Orientului, au apărut noi personificări ale divinităților: Roma însăși devine o divinitate, căreia i se dedică statui, împărații Caesar, Antonius, Augustus sunt declarați fii ai zeilor încă din timpul vieții, li se ridică altare, numeroase statui în For și se ajunge astfel la un adevărat cult imperial. Alte influențe orientale au fost materializate în preluarea cultului egiptean al zeiței Isis, răspândit în întreg imperiul, al zeităților Cybele, Baal, Mithra și altele. La începutul primului mileniu d. Chr., pătrund, tot prin filieră orientală, cultele creștine, o nouă religie ai cărei adepți au fost într-o primă perioadă aspru persecutați, prizonieri și omorâți, pentru ca în cele din urmă chiar împărații romani să se creștineze.

Viața publică și privată la Roma

Capitala celui mai mare imperiu al antichității, Roma avea inițial un aspect haotic. Străzile erau înguste, întortocheate, rareori pavate și, în general, prost întreținute. Centrul vieții publice a fost mereu zona din jurul colinelor Palatinului și Capitoliului. Pe colina Palatinului se găseau cele mai multe sanctuare, palatul lui Octavianus Augustus, templul lui Jupiter, cel mai important lăcaș de cult, unde se găseau și statuile marilor personalități romane, monetăria, arhivele, tezaurul, locuințe ale celor bogăți. Forumul, situat între Palatin și Capitoliu, era centrul vieii publice și piață-târg iar celui inițial i s-au adăugat altele, purtând numele împăraților care le-au

fondat - Caesar, Augustus, Nerva, Traian, Vespasian. Orașul propriu-zis s-a dezvoltat pe malul stâng al Tibrului. Pe malul drept se aflau numeroase antrepozite și magazine pentru grâne, ulei, vin și alte mărfuri, care erau transportate pe mare, precum și locuințele țăranilor, ale meșteșugarilor și pescarilor.

Locuințele obișnuite aveau doar o singură încăpere, numită *atrium*, cu o deschidere largă în tavan, prin care pătrundea lumina și apa de ploaie, care era colectată într-un bazin din mijlocul încăperii. Viața familiei era concentrată în jurul vetrei, unde se găsea altarul închinat divinităților casei. Ca și cea cretană, casa romană era orientată spre interior, nu avea o fațadă propriu-zisă, din stradă se intra printr-un coridor care ducea în *atrium*. În casele celor bogați, din *atrium* se intra în alte încăperi laterale, precum cea numită *tablinium*, în care se servea masa sau aveau loc banchete, doar în unele case existau băi și alte instalații care asigurau un deplin confort. Locuințele celor bogați aveau grădini înconjurate de coloane și portice de intrare, în interiorul grădinilor se găseau statui, măsuțe de marmură, fântâni arteziene. În asemenea locuințe, decorația interioară era somptuoasă, pereții interiori erau pictați cu fresce, reprezentând scene mitologice sau din viața cotidiană, existau mozaicuri parietale sau pavimentare. Mobilierul principal consta din paturi, mese și scaune de o mare varietate, lucrate din esențe de lemn prețioase, cu încrustații din bronz. Pentru iluminat se foloseau lumânări de ceară și opaițe din lut sau bronz în care ardea uleiul. Foarte bogată și variată ca forme era vesela - farfurii, platururi, cupe ș.a.- din ceramică, sticlă, argint sau bronz. Marii proprietari de pământuri dețineau pe lângă locuința din oraș (villa urbana), care avea și parcuri, piscine, terenuri de sport și una la țară (villa rustica), în jurul căreia se aflau depozite, grajduri, locuințele sclavilor.

Spre deosebire de greci, care iubeau sporturile, romanii practicau mai ales înotul și diferite jocuri cu mingea și își petreceau timpul liber cu jocuri de noroc, precum cel cu zaruri. Cele mai frecvente ocazii de divertisment erau spectacolele și jocurile publice. Spectacolele de teatru aveau inițial un caracter religios, care a dispărut cu timpul. Primul teatru roman permanent a fost construit de Pompeius în secolul I î. Chr. și avea o capacitate de 40.000 de locuri iar teatrul lui Marcellus se păstrează și astăzi la Roma. Spre deosebire de cel grec, care folosea pantele naturale pentru a plasa locurile spectatorilor în amfiteatru, teatrul roman era în întregime construit, cu un spațiu liber de formă semicirculară în fața scenei și un perete în fundal, care constituia un decor permanent. Spectacolele teatrale, acompaniate de muzică la flaut, erau organizate de un magistrat iar trupele erau compuse de obicei din

actori de origine etruscă, care purtau măști și peruci diferite colorate ce semnificau anumite roluri. La un moment dat și femeile sunt acceptate în trupe dar interpretau doar roluri de mimi, în scene comice. Prima piesă a unui autor latin este atribuită lui Livius Andronicus în secolul III î. Chr. iar dintre autorii de comedii cei mai cunoscuți au fost Plaut și Terențiu.

Circul era o distracție care se bucura de mare popularitate la romani. Construcția, cum a fost Circus Maximus, presupus a fi avut 400.000 de locuri, era asemănătoare unui stadion, de forma unui patruleter, cu un zid în mijloc și altul de-a lungul lui. În acestea aveau loc cursele de care, care trebuiau să înconjoare de 7 ori zidul. În amfiteatrele, de formă elipsoidală, cu o capacitate de câteva zeci de mii de locuri, spectatorii asistau la lupte cu animale sălbatice, luptele de gladiatori. Erau construcții de dimensiuni impresionante, precum Colosseumul din Roma, amfiteatrele din Nîmes (Franța), Verona, Capua (Italia).

ARTA ROMANĂ

Arta romană se referă nu numai la creațiile de pe pământul italic, ci și la cele realizate în timpul dominației romane în toate provinciile Imperiului, pe trei continente – Europa, Asia, Africa. Deoarece diversele populații aflate sub stăpânire romană și-au păstrat propria zestre culturală, credințele, obiceiurile, pe fondul cărora au asimilat elemente ale culturii și artei romane, nu se poate vorbi despre o artă romană unitară, ci doar despre un ansamblu foarte divers, din care fac parte deopotrivă arta de pe teritoriul Italiei de astăzi și arta romană așa-zis provincială.

Cele mai vechi manifestări ale artei romane reprezintă o sinteză a caracteristicilor diferitelor populații italice cu care romanii au venit în contact, în primul rând etruscii. Aportul acestora a fost cel mai semnificativ în privința arhitecturii și sculpturii în bronz, genuri în care etruscii au excelat. De asemenea, romanii au asimilat mult din arta greacă elenistică. O serie din aceste opere au fost transportate la Roma, mulți artiști și meșteșugari etrusci și greci au fost aduși la Roma, pentru a lucra în folosul cuceritorilor. În epoca elenistică, atelierele de sculptură grecești primeau comenzi pentru clientela romană, căreia îi furnizau copii după sculpturi, piese de ceramică, obiecte de podoabă grecești. Între secolele VI-II î. Chr., arta romană a evoluat în paralele cu cea etruscă, pentru ca din secolul II î. Chr. să se poată vorbi despre o artă romană cu caracteristici proprii.

Realismul, gustul pentru narativ au fost unele dintre tendințele fundamentale ale artei romane. Față de cea greacă, este lipsită de fantezie și inspirație creatoare, în

schimb a perpetuat cultul pentru perfecțiunea realizării tehnice, preluat de la greci. Eclectismul este o altă caracteristică a artei romane, care se datorează, pe de o parte, numeroaselor influențe și asimilări din artele altor popoare iar pe de altă parte, gustului de acest fel al celor care comandau piese de artă.

Arhitectura este domeniul cel mai reprezentativ, ca urmare a preluării tradițiilor constructive etrusce și grecești. Romanii au perfecționat unele dintre aceste procedee, spre exemplu prin inventarea unui fel de ciment compus din amestecul de pietriș, nisip și materii vulcanice peste care se turna în cofraje mortar. Peretele realizat din acest material era apoi acoperit cu cărămizi arse sau blocuri mici de piatră tăiate în formă de romb. Tehnica cărămizilor arse a dus la realizarea unor elemente arhitecturale destinate acoperirii edificiilor, cu scop constructiv dar și decorativ, cum sunt bolta și cupola, necunoscute arhitecților greci. Noile sisteme constructive au permis în același timp realizarea unor edificii de mari dimensiuni, cu diferite destinații.

Dintre tipurile de monumente caracteristice, *bazilica* era o clădire publică de mari proporții, cu intrare pe una din laturile mari sau mici, compusă dintr-o vastă sală dreptunghiulară, împărțită în mai multe spații interioare prin șiruri de coloane. Situate în apropierea Forului, bazilicele erau locurile unde se țineau ședințele tribunalelor, loc de întâlnire al comercianților și în general al oamenilor de afaceri. Din arhitectura bazilicilor derivă cea a palatelor și primelor bazilici creștine din Imperiul bizantin. *Apeductele* erau destinate aprovizionării cu apă a orașelor romane, prin tuburi și canale subterane, susținute la suprafață prin arcuri. Primul apeduct, cu o lungime de 16,6 km, datează din secolul IV î. Chr. Mai târziu a fost construit pentru Roma un apeduct lung de 91 km, altele în unele provincii, ca Franța sau Spania (la Segovia).

Templul reprezintă o sinteză a tradițiilor grecești și etrusce. Așezat pe un podium de piatră înalt, avea uneori o formă dreptunghiulară, cu intrarea flancată de un rând de coloane și încăperea centrală (*cella*) înconjurată de coloane adosate (parțial îngropate în zid), precum templul Fortunei Virile din Roma. Alte temple aveau o formă circulară (templul Vestei din Roma) sau pătrată, ca cele păstrate pe teritoriul Franței. Coloanele erau ionice sau corintice, preluate din arhitectura greacă sau, ceea ce era tipic pentru decorația și a altor edificii romane, erau suprapuse cele trei ordine arhitecturale grecești – doric, ionic și corintic – fiecare pe câte un rând. Una dintre capodoperele arhitecturii religioase este Panteonul din Roma, „templul tuturor zeilor”. Construit inițial în secolul I î. Chr., a fost refăcut succesiv de mai mulți împărați. Are formă circulară, e precedat de un vestibul susținut de 16 coloane așezate pe două

rânduri. Înălțimea, de peste 40 m, este egală cu diametrul, este acoperit de o imensă cupolă, decorată în interior cu cinci rânduri concentrice de casetoane. Deschiderea rotundă, cu diametrul de 9 m, din mijlocul cupolei era unica sursă de lumină.

Arcul de triumf, realizat pentru prima dată în secolul I î. Chr., are forma unei porți boltite, cu 1-3 deschideri frontale, uneori și laterale, ornamentată cu coloane, basoreliefuri și statui. Deasupra se plasa un grup statuar sau trofee care aminteau victoriile din războaiele de cucerire purtate de împărați, despre virtuțile cărora erau inscripționate texte pe fronton (partea centrală superioară a arcului). Cele mai impunătoare arcuri de triumf existente la Roma sunt ale împăraților Titus, Constantin, Septimius Severus. La Beneventum (Italia) se află cel închinat împăratului Traian, altele în zone ale Italiei și Franței, dedicate lui Octavianus Augustus. *Porțile de intrare* în orașe erau de asemenea monumentale dar s-au păstrat doar parțial, ca cel din orașul german Trier. Erau flancate de turnuri și aveau atât rol de apărare cât și decorativ.

La fel ca arhitectura, la începuturile ei **sculptura** romană se confundă cu cea etruscă, abia din secolul al II-lea î. Chr. și-a dobândit caracteristici proprii, rămânând însă sub influența principiilor statuarei grecești. Sculptorii romani imitau sau copiau statuile elenistice, accentuând viziunea realistă în redarea figurilor și a veșmintelor. Cele mai frecvente reprezentări sunt cele ale unor personaje contemporane, împărați, senatori. Fiecare împărat a fost immortalizat în numeroase statui și busturi, la diferite vârste și în diferite variante artistice. Spre exemplu, lui Octavianus Augustus i s-au dedicat 140 de statui și busturi. Uneori, împărații erau reprezentați călare, în statui ecvestre, precum cea a lui Marcus Aurelius, un tip de reprezentare ce apare pentru prima oară în sculptura europeană. De asemenea, portretul a fost unul dintre genurile sculpturale intens cultivate, care în ciuda unor elemente standardizate, precum aerul solemn al personajului, detaliile foarte amănunțite ale fizionomiei și pieptănăturii, marchează și caracteristici individuale ale modelului. Sunt destul de numeroase și portretele feminine, care prezintă o mai mare varietate fizionomică, detalii de coafură, îmbrăcăminte, podoabe etc., față de cele masculine. Era mult utilizată așa-zisa „tehnică a burghiului”, unealtă de sculptură cu care se realizau prin găurire în piatră sau marmură toate aceste detalii.

O altă tehnică sculpturală, basorelieful a avut ca principal scop consemnarea, prin intermediul scenelor narrative, a evenimentelor importante ale istoriei romane, îndeosebi luptele, victoriile, faptele de vitejie ale unor împărați și conducători de

armate. Basoreliefurile se întâlnesc pe arcuri de triumf, altare, temple, sanctuare, sarcofage. Unul dintre cele mai celebre basorelifuri decorează Altarul Păcii din Roma (*Ara Pacis Augustae*), care este înconjurat de o incintă rectangulară din marmură, decorată cu două benzi suprapuse de basorelifuri. Registrul inferior are ca motive decorative frunze și muguri de acant, ciorchini de struguri, păsări iar cel superior înfățișează o procesiune solemnă a lui Octavianus Augustus, a familiei sale, a unor apropiați ai săi, precum și personaje mitologice și alegorice. Astăzi, fragmente din aceste basorelifuri se află în muzee diferite, Luvru, Vatican, Uffizzi din Florența, Muzeul Național din Roma.

Columna lui Traian, de la începutul secolului II d. Chr., aflată la Roma în Forum, glorifică victoria împăratului în cele două războaie dacice, într-o compoziție dinamică, cu o multitudine de figuri și scene în ordine cronologică, desfășurată pe trunchiul coloanei. Cu același model compozițional, Columna lui Marcus Aurelius de la Roma este mai convențională și lipsită de expresivitate.

De la mijlocul secolului II î. Chr. datează primele exemple de **pictură** romană cunoscute, găsite pe pereții unor case, precum „Vila misterelor”, „Casa nunții de argint” din Pompei și Herculaneum, lângă Neapole, păstrate datorită faptului că au fost îngropate în lava vulcanică după erupția Vezuviului. Au fost executate de pictori greci, pe panouri de stuc care imită prin culoare marmura și reprezintă scene de interior, peisaje, naturi statice, subiecte mitologice și motive geometrice, florale sau amorași. Unele compoziții picturale, realizate în tempera, frescă, encaustică (care folosește ceara topită) au un accentuat caracter narativ, în scenele de gen sau de viață cotidiană, naturi statice, peisaje, unele reprezentând și imagini ale unor edificii.

Mozaicul a fost o tehnică preluată de romani de la grecii eleniști, pe care au practicat-o cu rezultate artistice remarcabile. La început erau în alb-negru, mai târziu policrome, parietale sau pavimentare, realizate din pietricele, bucăți de sticlă sau ceramică colorată. Un exemplu celebru este mozaicul de la Pompei, din secolul II d. Chr., ce reprezintă una dintre bătăliile lui Alexandru Macedon. Dintre artele „minore” s-a remarcat cea a prelucrării sticlei, a metalelor prețioase, ceramica de lux, sculptura miniaturală în pietre semiprețioase, în care s-au executat piesele decorative numite camee.

CIVILIZAȚIA ȘI CULTURA BIZANTINĂ

Denumirea de „bizantin” a fost dată în secolul XVII imperiului care a succedat celui roman, dezvoltat între secolele IV-XV d.Chr., a cărei capitală a fost Constantinopolul, ridicat pe locul unei vechi colonii grecești, Byzantion (astăzi Istanbul). Civilizația bizantină a realizat o sinteză între tradiția latină, moștenită de la Imperiul Roman, cea elenistică, la care s-au adăugat elemente din Orientul Apropiat și Îndepărtat, precum și componenta religioasă creștină.

Dincolo de trăsăturile ei generale, relativ unitare privitoare la organizarea politică, administrativă, religioasă, economică, artistică, civilizația bizantină prezintă o mulțime de particularități regionale și locale, datorită tradițiilor culturale ale diferitelor arii geografice și populații care au făcut parte din Imperiul Bizantin.

Între anii 330 – 610 se situează perioada de început, marcată de data întemeierii Constantinopolului, de către împăratul roman Constantin cel Mare și de domnia lui Heraclios. Caracterul roman a fost dominant, latina era limba oficială iar greaca limba culturii. Oficial capitala se numea Noua Romă, ceea ce evidențiază faptul că primul împărat bizantin, ca și unii dintre cei care i-au urmat, se considerau urmașii împăraților romani. Noua capitală a fost plasată într-o poziție strategică, pe țărmul răsăritean al Bosforului, cu un zid de apărare lung de 3 km inițial, la care s-a adăugat altul. Capitala era apărată atât pe uscat cât și pe mare, ceea ce a făcut să nu poată fi cucerită timp de opt secole. Dispunea de un mare port maritim, la intersecția drumurilor comerciale cu Orientul și Occidentul. Aspectul general al Constantinopolului era de tradiție romană : situat pe șapte coline, ca și Roma, împărțit în 14 sectoare, cu patru piețe principale, cu forumuri, palate imperiale, apeducte, terme, coloane cu statuile împăraților, arcuri de triumf, hipodrom, biblioteci. Numeroase opere de artă grecești și romane au fost aduse aici din diferite părți ale Imperiului Roman.

În anul 381 creștinismul a fost declarat religie oficială de stat iar cultele păgâne au fost interzise. În această perioadă au avut loc invaziile unor popoare migratoare, precum goții și vizigoții, invazii ale persanilor. Inițial, Imperiul bizantin cuprindea Imperiul Roman de Apus și cel de Răsărit iar mai târziu în partea apuseană

au apărut o serie de regate care s-au desprins de sub dominația Constantinopolului. Domnia împăratului Iustinian (527 – 565) ultimul mare împărat roman, ce dorea să reînvie trecutul glorios al vechii Rome, a marcat o perioadă de apogeu pe plan militar și cultural-artistic, datorită recuceririi unor teritorii pierdute între timp, reformelor legislative inițiate de împărat, înfloririi artelor. În secolul VI a fost construită cea mai mare biserică creștină, Sf. Sofia iar în anul 425 s-a înființat Universitatea din Constantinopol.

În perioada clasică, dintre 610 – 1081, civilizația bizantină și-a dobândit un deplin caracter grecesc, prin aportul elementelor orientale. A fost o perioadă de transformări pe multe planuri, s-au pus bazele statului medieval, au apărut noi structuri administrative, au fost cucerite noi teritorii în regiunea Balcanilor, precum și Siria, Armenia, Mesopotamia. Deși din punct de vedere militar se înregistrează un declin spre sfârșitul acestei perioade, viața culturală și artistică a fost deosebit de înfloritoare.

Între 1081 – 1453, s-a accentuat declinul din punct de vedere politic și militar al Imperiului. Aristocrația feudală concentra în mâinile sale aproape toată puterea economică, resursele financiare ale statului s-au diminuat și din cauza tot mai numeroaselor privilegii dobândite de negustorii venețieni și genovezi, parteneri tradiționali de comerț. Prin constituirea statelor bulgar și sârb în Balcani se pierde dominația asupra acestor teritorii, ca și a altora, de asemenea cruciadele occidentalilor au dat serioase lovituri imperiului, în 1204 Constantinopolul a fost jefuit și cucerit de către aceștia, pentru ca în 1453, în urma asediului armatelor turce conduse de Mahomed al II-lea să rămână definitiv în stăpânirea acestora.

Organizarea politică. Instituția împăratului

Instituțiile bizantine își au originea în cele latine, fondate însă pe principii creștine. Imperiul era considerat o emanație a voinței divine iar împăratul alesul și omologul lui Dumnezeu pe pământ, cu o putere absolută. Un factor important de unificare a unor populații și etnii diferite a fost religia creștină. Împăratul reunea trei ipostaze: *imperator* roman, legislator și comandant suprem al armatei; *basileus* – monarh autocrat; ca șef al unui imperiu creștin, suprem conducător religios, reprezentant al lui Dumnezeu și egal în rang cu apostolii.

Juriștii bizantini au recunoscut autoritatea absolută a împăratului, orice jignire la adresa sa era considerată un sacrilegiu iar răzvrătirea împotriva sa era pedepsită cu excomunicarea. Nu exista o lege care să reglementeze succesiunea la tron, căci se

considera că era o chestiune care ținea de voința divină. Teoretic, oricine putea deveni împărat, chiar dacă aparținea unei clase sociale de jos, așa cum a fost cazul unor împărați. Condiția recunoașterii împăratului era ca pretendentul să fie aclamat de Senat, de armată și de populația Constantinopolului. Totuși, a existat și modalitatea de asigurare a succesiunii la tron, împăratul având dreptul de a-și asocia la domnie pe unul dintre fiii săi, ce devenea succesorul său, ceea ce a dus la existența unor dinastii. De asemenea, putea succeda la tron fiica, sora sau văduva împăratului, care putea transmite dreptul la domnie soțului ei.

Recunoașterea oficială a noului împărat era ceremonia investiturii. Cel ales era înălțat pe scut, ceea ce simboliza calitatea sa de conducător al armatei. Urma încoronarea religioasă, care consfințea autoritatea sa de șef al bisericii, în catedrala Sf. Sofia, în cadrul unei ceremonii fastuoase, în care patriarhul Constantinopolului îi binecuvânta hlamida și încălțările de purpură (însemne ale demnității imperiale), îl miruia, îi pune pe cap coroana și îi da sfânta cuminecătură.

Soția împăratului era încoronată în cadrul unei ceremonii la Palatul Imperial, în prezența patriarhilor și a înalților demnitari. Împărăteasa se bucura de anumite onoruri oficiale : efigia sa putea figura pe monede, ca și cea a împăratului, asista la ceremonii și procesiuni, la jurământul înalților demnitari, primea ambasadori. Dacă era regentă a fiului ei minor, exercita toate prerogativele împăratului.

Cultul imperial a devenit în Bizanț o adevărată religie, acesta avea un sanctuar propriu în Palatul Sacru (Imperial), principala sa reședință din Constantinopol, existau capele unde aveau loc ceremonii de celebrare acestuia. Codificate prin tratate, acestea aveau aspectul unor liturghii, cu gesturi rituale, rugăciuni, prosternări, incantații, lumânări aprinse, fum de tămâie, aclamații, totul menit să glorifice măreția împăratului. Multe dintre aceste elemente rituale au fost transmise și păstrate până astăzi în liturghia bisericii ortodoxe. Alte prilejuri de etalare a bogăției și puterii împăratului erau audiențele imperiale, primirea ambasadorilor, precesiunile religioase, banchetele, funeraliile imperiale. Adorația față de împărat era ilustrată și prin numeroasele monede cu chipul său, portrete, busturi, statui ce îi erau dedicate. Există un calendar al sărbătorilor imperiale, diferit de cel religios iar cele religioase se celebrau la palat înainte de a fi sărbătorite în biserici.

Împăratul era totodată legislator și judecător suprem, voința sa avea valoare de lege. În exercitarea acesteia se ținea seama doar de respectarea tradiției juridice a dreptului roman. Atribuțiile sale administrative erau exercitate prin intermediul unui

aparatură bine pusă la punct, cu demnitari aflați în subordinea sa directă, care răspundeau de domenii diferite – armată, afaceri externe, finanțe, justiție ș.a. O instituție importantă era Consiliul imperial, constituit din consilieri specializați pe diferite domenii, care formau diferite comisii, ce s-au transformat cu timpul în Casa civilă și apoi Cancelaria personală a împăratului, cu o importanță mai mare decât cea a Consiliului imperial.

Instituția Senatului, preluată din tradiția romană, avea atribuții de a propune legi, dar puterile sale erau limitate la cele consultative, atunci când era solicitat de împărat. Ca adunare politică, Senatul ratifica alegerea noului împărat de către armată și popor. Deși anacronică și prea puțin funcțională, datorită prerogativelor absolute ale împăratului în toate domeniile, instituția Senatului a supraviețuit până la sfârșitul Imperiului Bizantin.

Organizarea administrativă și militară

Una dintre condițiile esențiale a existenței îndelungate și a puterii imperiului a fost excelenta organizare administrativă, de tip centralizat, dependentă de împărat, la fel ca toate celelalte instituții. Încă din perioada de început apăruse o structură administrativă bazată pe *theme*, circumscripții militare, comandate de un strateg, al căror număr a crescut de la 4 la 31. Cu atribuții militare dar și civile, strategul numit de împărat, era locțiitorul acestuia și avea în subordine șefi ai unor subdiviziuni teritoriale.

Palatul Sacru era centrul administrativ al Imperiului, toți funcționarii militari și civili erau direct subordonați împăratului, erau numiți sau revocați de către acesta, căruia trebuiau să îi depună jurământul de credință, primeau titluri onorifice și privilegii, salarii anuale și cadouri cu diferite ocazii. Îndatorirea oricărui funcționar era de a executa hotărârile împăratului sau de a veghea ca acestea să fie îndeplinite. Sistemul de recrutare se baza pe un examen dificil, care presupunea cunoștințe de retorică, literatură, filosofie și drept. Teoretic, oricine avea acces la cariera administrativă dar practic doar cei din familiile bogate, care își permiteau să studieze cu plată în școlile de nivel mediu și în universități.

Forța armatei a constat mai puțin în amploarea sa cât în foarte buna ei organizare, conform tradiției romane. Militarii se bucurau de numeroase beneficii și privilegii, de o poziție socială respectabilă. Existau trupe de frontieră mobile, trupe formate din barbari aliați, numiți federați, corpuri expediționare și gărzile Palatului. În secolul VII a avut loc o reformă importantă a armatei, bazată pe sistemul fiefurilor

militare. În schimbul concesiunii pe viață a unui lot de pământ, care nu putea fi înstrăinat dar putea fi lăsat moștenire, beneficiarul era obligat să presteze serviciul militar, la fel ca moștenitorul lotului. Aceștia primeau o mică soldă, din care își procurau armamentul sau puteau fi echipați prin contribuția familiei ori a comunității. În acest fel, s-a evitat o vreme sistemul mercenariatului, costisitor și nesigur dar din secolul XI, sistemul militar bazat pe fiefuri decade și crește ponderea mercenarilor. Până în secolul VII, Imperiul nu avea o flotă navală permanentă dar sub amenințarea atacurilor piraților și ale arabilor se organizează o flotă imperială și unele ale themelor. Pe lângă navele de război existau și cele comerciale însă flota comercială și-a pierdut supremația în Mediterana, la sfârșitul secolului XI, în favoarea flotelor normande, genoveze și venețiene.

Clasele sociale

Conform concepției creștine bizantine, că tot ceea ce înseamnă existență, inclusiv cea socială, era un dat al Divinității, existau două clase sociale principale, în funcție de avere – cei bogați și cei săraci- și o serie de categorii intermediare: eunucii, o categorie aparte, care aveau acces la aproape toate funcțiile și demnitățile; medicii liber profesioniști, învățătorii și profesorii (laici și clerici), notarii, avocații, arhitecții, inginerii, militarii, retorii, scriitorii, caligrafii, copiiștii. Toți aceștia aveau o situație economică instabilă, mai sigură era cea a meșteșugarilor și negustorilor, organizați în corporații.

Cea mai de jos categorie era cea a sclavilor, proveniți din prizonierii de război, copiii sclavilor, debitori insolubili, țărani foarte săraci care se vindeau ei înșiși ca sclavi, cei capturați și vânduți de pirați. Deși Biserica considera că sclavia era împotriva voinței lui Dumnezeu și a naturii, o accepta ca necesară societății. Sclavii erau la totală discreție a stăpânilor, puteau fi cedați, dăruiți, vânduți dar și eliberați. O mare parte dintre ei lucrau pe moșiile mănăstirilor și ale bisericilor, în mine, cariere de piatră, manufacturi. Deși un mare număr de sclavi au fost eliberați de-a lungul timpului, sclavia ca instituție s-a păstrat în toată perioada Imperiului Bizantin

Dreptul și justiția

Sursa dreptului era împăratul, totodată și judecător suprem ale cărui sentințe erau pronunțate în numele său de către judecători. Împăratul însuși judeca în cadrul Consiliului suprem, emițând hotărâri sau răspunsuri solicitate de către judecători sau cetățeni. În afara tribunalului imperial, compus din înalți demnitari, care judeca cazurile de înaltă trădare și avea și funcție de curte de apel, șefii departamentelor

exercitau jurisdicția asupra personalului aflat în subordinea lor. În urma unor reforme în sistemul judiciar, la începutul secolului al XIV-lea, tribunalul imperial a fost înlocuit cu o curte superioară de apel compusă din patru judecători generali, doi laici și doi oameni ai Bisericii, ceea ce a dat posibilitatea instituției Bisericii de a participa direct la procesul de justiție.

Avocații, în număr limitat, erau constituiți într-o corporație iar pentru exercitarea profesiei erau necesare studii de drept. Un avocat nu putea pleda decât pe lângă un singur tribunal și nu putea exercita în același timp altă profesie. Aveau o poziție socială importantă în societatea bizantină, dețineau titluri și privilegii. Mai exista corporația notarilor, din rândurile lor și ale avocaților se recrutau judecătorii. Corporațiile avocaților și notarilor erau controlate de către *eparh*, judecătorul principal al Imperiului. Pentru judecarea anumitor cauze existau tribunale speciale iar în *theme* strategii aveau și atribuții judecătorești și un judecător în subordinea lor.

Codul penal bizantin a fost inspirat de cel roman, cu o serie de modificări. Au existat o serie de coduri, elaborate de diferiți împărați, dintre care cel mai important a fost cel al lui Iustinian. Acesta a limitat pedeapsa cu moartea la cazurile de adulter, omucidere și vrăjitorie, a suspendat pedepse precum crucificarea și însemnarea cu fierul roșu a condamnaților la munca în mine. Pedepsele maxime obișnuite erau exilarea în regiuni îndepărtate ale Imperiului (de regulă în Crimeea), confiscarea bunurilor, amenzi, internarea în mănăstiri. Pedepsele corporale, introduse în secolul VIII, erau biciuirea și punerea în lanțuri. Uneori pedeapsa cu moartea era înlocuită cu mutilarea – tăierea nasului, a limbii, a mâinilor, scoaterea ochilor – pedepse curențe în codurile orientale, de unde au fost adoptate.

Învățământul

Pregătirea intelectuală a laicilor ca și cea a oamenilor Bisericii era foarte răspândită și prețuită în Bizanț, fiind de altfel unul dintre mijloacele de a accede pe o treaptă socială superioară, de a deține funcții și de a practica anumite profesii. Învățământul elementar și mediu erau accesibile tuturor băieților provenind din familii destul de înstărite pentru a plăti profesorii din școlile particulare. Din secolul al XII-lea au avut acces la învățătură și fetele. Școlile erau atât laice cât și mănăstirești, cele din urmă destinate viitorilor călugări.

În școlile primare, începând de la vârsta de 7 ani, copiii învățau să citească și să socotească. În cele de nivel mediu erau pregătiți viitorii funcționari administrativi, prin studiul gramaticii, lecturilor și comentariilor din textele antice, cunoștințe de

mitologie, geografie, istorie, retorică, aritmetică, geometrie, muzică, astronomie, științe naturale. Limba de predare era greaca veche, pentru studiul autorilor antici iar pentru celelalte discipline o limbă comună, numită *koine*, care se dezvoltase independent de vechile dialecte ale epocii clasice și elenistice grecești, diferită de limba vorbită în mod curent. Aceste școli, cu profesori laici, în casa cărora copiii șilocuiau, erau conduse de Biserică, care le și subvenționa parțial.

După vârsta de 20 de ani tinerii se puteau înscrie la Universitatea din Constantinopol sau la o altă școală superioară de stat din orașele Imperiului, precum cele de la Roma, Siracusa, cezarea, Alexandria ș.a. Cea din Constantinopol, înființată de Constantin cel Mare, era cea mai vestită și mulți dintre studenții ei proveneau din Occidentul Europei. Cursurile erau predate în greacă și latină, până în secolul VII iar pentru a accede la funcția de profesor trebuia susținut un examen dificil. Profesorii erau obligatoriu creștini, aveau un salariu anual iar după 20 de ani de învățământ deveneau înalți demnitari ai Imperiului. Spre deosebire de universitățile din Occident, cele din Bizanț erau independente de Biserică iar studiul teologiei era exclus din acestea. Din secolul al XI-lea i s-a permis Bisericii să supravegheze programul de studii al universităților, mai ales în privința celor de filosofie antică. Pentru învățământul religios exista o școală superioară de teologie.

Viața religioasă

Mai mult decât în oricare altă societate medievală, instituția Bisericii a fost implicată în Bizanț în toate domeniile și aspectele societății iar instituțiile laice au colaborat permanent cu cele religioase. În ipostaza sa de locțiitor al lui Dumnezeu pe pământ, împăratul era protectorul Bisericii și apărătorul credinței. Intervenea în disputele dogmatice, convoca și prezida Conciliile (adunări ale conducătorilor Bisericii în care se luau hotărâri privitoare la dogmă), chiar decidea și legifera în chestiuni bisericești fără să mai convoace Conciliile iar hotărârile lui trebuiau să fie aplicate de către toți supușii, ba chiar se pretindea ca întreaga creștinătate să li se supună. Uneori împărații interveneau în calendarul liturgic și stabileau anumite sărbători. Iustin al II-lea a stabilit ziua de 25 decembrie ca sărbătoare a nașterii lui Isus, un alt împărat bizantin a stabilit sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului în 15 august, date adoptate și păstrate până astăzi de întreaga creștinătate. Împăratul conducea legal și efectiv Biserica, veghea și asupra respectării canoanelor, a îndatoririlor ierarhiei bisericești, alegea și destitua patriarhii.

Cu toate acestea, Biserica din Bizanț avea propria sa organizare, ierarhică, independentă de a statului, fiind sub autoritatea spirituală a patriarhului din Constantinopol. În secolul V, Biserica era organizată în 5 patriarhate : Roma, Constantinopol, Alexandria (în Egipt), Antiohia (în Siria) și Ierusalim. Fiecare patriarhat era reprezentat de câte o legație la toate celelalte, unde trimitea actele Sinodului său. În secolul VII, cucerirea Egiptului, a Siriei și Palestinei de către arabi a creat dificultăți respectivelor patriarhate, încât cel din Constantinopol a devenit cel mai important, și-a luat titlul de „ecumenic”, cu pretenția de a-și extinde autoritatea asupra întregii lumi creștine. Începând din secolul IX, împăratul intervenea direct în treburile patriarhatului de la Constantinopol, îl alegea pe patriarh, îi conferea investitura în cadrul unei ceremonii care avea loc la Palatul imperial.

Patriarhul avea și autoritate politică, datoria lui era de a-l ajuta pe împărat la guvernarea statului. Îi încorona pe noii împărați, oficia căsătoriile acestora și ale moștenitorilor lor, îi boteza pe copiii împăratului. Puterea economică a Bisericii din Bizanț era considerabilă, dobândită prin bunuri confiscate de la temple și presupușii eretici, venituri provenite din amenzi și donații. Se bucura de o seamă de privilegii, precum reduceri și scutiri de taxe. Membrii clerului aveau și atribuții de control asupra autorității laice, puteau să participe la numirea unor funcționari ai statului, să-i supravegheze pe magistrați în îndeplinirea legilor, să controleze finanțele orașelor, întreținerea termelor, a depozitelor de grâne, a apeductelor, podurilor etc.

Monahismul (viața călugărească)

Monahismul, apărut în secolul III în Egipt, s-a dezvoltat la început în afara vieții clericale, sub forma sihăstriei, apoi călugării au fost organizați și reuniți în cadrul mănăstirilor. La început au existat „lavrele”, un fel de cătune ale călugărilor, care se întâlneau o dată pe săptămână pentru a lua masa în comun și a oficia slujba religioasă. Cel care a instituit reguli pentru viața din mănăstirile ortodoxe a fost Vasile cel Mare, episcop al Cezareei, în secolul IV. Cu timpul, sistemul monahal a cunoscut o influență tot mai mare asupra Bisericii bizantine, a obținut numeroase privilegii fiscale și întinse proprietăți și, în consecință, o apreciabilă putere economică.

Unul dintre reformatorii monahismului bizantin a fost, la sfârșitul secolului IX și începutul secolului X, Theodoros, egumenul mănăstirii Stoudios. Acesta a instituit o serie de reguli, conform cărora călugării se ocupau cu opere de caritate, de misionarism, servicii în spitale. Între ocupațiile intelectuale și artistice ale acestora se numărau pictura, realizarea mozaicurilor, copierea și ilustrarea de manuscrise, scrierea

de opere teologice și istorice. Spre deosebire de cea a călugărilor din Occidentul Europei, cea a călugărilor din Bizanț nu a fost supusă unor reguli foarte precise. Au coexistat două forme principale ale monahismului : cea orientală, în care călugării nu făceau nici un fel de muncă fizică sau intelectuală, ducând o viață ascetică și contemplativă, în izolare și cea greacă, care urma regulile instituite de Vasile cel Mare, în care traiul în comun, în mănăstiri era obligatoriu. Legislația împăratului Iustinian s-a referit și la viața călugărească, la regimul mănăstirilor. Conform acesteia, toți călugării trebuiau să trăiască în mănăstiri, sub autoritatea unui egumen. Primul stagiul al călugăriei era noviciatul, care dura trei ani, după care călugărul putea dispune de bunurile sale personale. Dacă nu își păstrau legământul și păsăreau mănăstirea, călugării trebuiau readuși cu forța iar în caz de recidivă erau înrolați în armată, fără a-și mai putea recâștiga drepturile și bunurile.

În perioada iconoclastă (când cultul icoanelor și a oricăror reprezentări ale personajelor sacre sub forma umană au fost interzise) mulți călugări au fost închiși sau uciși iar unii dintre ei au emigrat în Occident iar averile multor mănăstiri au fost confiscate. Renașterea vieții monahale a avut loc după încheierea perioadei iconoclaste (843), când s-au înființat renumite mănăstiri, între care complexul de pe muntele Athos, muntele Sinai, Latros Thesalia (în Grecia de azi), devenite adevărate centre mănăstirești, care au adăpostit călugări de diferite naționalități, între care și români. În patrimoniul lor se află numeroase obiecte de preț, manuscrise, veșminte ș.a. donate și de domnitori români. Împărații și membrii familiilor lor, demnitarii au fost fondatori ai unor mănăstiri, cărora le-au dăruit averi și conferit privilegii.

Viața religioasă în Bizanț a cunoscut o serie de dispute și lupte împotriva curentelor considerate eretice precum : *arianismul*, curent creștin din secolul IV, care nega natura divină a lui Hristos, după numele unui preotului Arie din Alexandria; *nestorianismul* , de la numele lui Nestoric, patriarh al Constantinopolului, curent care de asemenea nega natura divină a lui Hristos; *monofizismul*, care recunoștea numai natura divină a lui Hristos; ereziile *paulicienilor*, *bogomililor*, cea din urmă manifestată în secolele IX-X, al cărei nume provenea de la cel al preotului bulgar Bogomil și respingea dogmele și ritualul bisericii ortodoxe, spre exemplu nu admitea botezul și împărtășania. În principiu, toate acestea erau devieri de la doctrina teologică cunoscută, privitoare mai ales la relația dintre Dumnezeu tatăl și fiul său, dintre natura divină și umană a lui Isus Hristos. Erezii erau considerate și diversele forme de

idolatrie și superstiții cu caracter religioas, care își aveau originea în credințele păgâne de dinainte de creștinism, precum prezicerile, astrologia, ghicitul, practicile magice.

ARTA BIZANTINĂ

Arta, ca și civilizația bizantină, a avut o difuziune largă, în toate provinciile Imperiului, din apusul și răsăritul Europei, cu precădere în răsărit și în spațiile orientale care au aparținut lumii grecești și romane, din Asia Mică până în Egipt, Siria, Persia.

Începuturile artei bizantine sunt precedate de arta paleocreștină, care s-a răspândit în tot Imperiul, mai ales în secolul VI în timpul domniei lui Iustinian. În această perioadă, a fost esențial aportul cultural și artistic al Orientului, prin concepția estetică generală, formele și genurile artistice cultivate. Se consideră că prototipul icoanelor bizantine sunt portretele din epoca elenistică, de la Fayum (Egipt). Din Persia provine gustul tipic oriental pentru proporții monumentale în arhitectură, pentru fast și decorație bogată. Tot sub influență orientală, au evoluat credințele religioase, care pășăresc tradiția clasică greacă și romană a armoniei și unității ființei și o înlocuiesc cu concepția dualistă a binelui și răului, a întunericului și luminii, a materiei și spiritului, a pământeanului și cerescului. Aceste opoziții stau la baza artei bizantine, care nu încearcă să reproducă frumusețea fizică, lumească, ci să pătrundă în lumea cerească. De aceea, reprezentările umane nu mai respectă proporțiile clasice ale corpului, care sunt înlocuite cu unele nefirești iar personajele sunt statice, supuse unor canoane rigide de reprezentare. Domină simbolurile cu semnificații spirituale, canoanele antice ale frumuseții au fost înlocuite cu scheme și abstracțiuni. Aproape tot ceea ce ținea de observarea și redarea naturii nu își mai găsește locul în artele bizantine, care respectă norme și reguli precise în privința motivelor artistice, felului redării lor. Este o artă mistică și simbolică, care exclude observația și rațiunea în favoarea revelării necunoscutului și apropierii spirituale.

Arhitectura

În secolele IV –V, arhitectura apare ca o continuare a antichității târzii elenistice și romane. Edificiile religioase sunt de tipul *bazilică*, cu plan longitudinal, cu 1,3, sau 5 nave, despărțite prin coloane sau stâlpi, la răsărit cu o absidă de plan semicircular, uneori și absidiole. Exemplele cele mai cunoscute din această perioadă sunt bazilicele de mari dimensiuni Santa Maria Maggiore și San Paolo Fuori le Mura. din Roma. Alte bazilici au un plan pătrat – mausoleul Gallei Placidia din Ravenna sau

circular – mausoleele dedicate martirilor și baptisteriile (anexe ale bazilicilor care adăposteau bazinul pentru botezul prin scufundare). De tipul bazilical sunt și San Apollinare Nouvo, San Apollinare in Classe și San Vitale din Ravenna. Exteriorul acestora este simplu, sever, lipsit de decorații. Din secolul VI datează cea mai mare biserică cu cupolă din lume, Sf. Sofia din Constantinopol, refăcută de împăratul Iustinian. Interiorul avea o galerie închisă (*nartex*) , prin care se făcea intrarea prin nouă porți . Din primul nartex se intra prin cinci porți în al doilea nartex iar din acesta prin alte nouă porți în nava centrală, ce formează un patrulater. Deasupra navei se înalță cupola, de dimensiuni foarte mari (cu diametrul de 33 m, ridicată 56 m de la sol și sprijinită pe patru pandantivi, patru arce și patru stâlpi masivi). În partea de est și vest a cupolei centrale se găsesc două mari semicupole. La baza cupolei principale există 40 de ferestre, care asigurau luminația, pe lângă cea pe care o dădeau cele 100 de lampadare de argint. Se consideră că acest element arhitectural, cupola, are semnificații simbolice, cupola înseamnă cerul iar spațiul pe care îl acoperă, pământul.

Un alt plan arhitectural al bisericilor apare tot în secolul VI, planul așa-numit în cruce greacă, compus din două patrulatere cu brațe egale care se intersectează, cu câte o cupolă pe fiecare braț al crucii și una centrală, așa cum sunt la biserica Sântul Ioan din Efes și Sfinții Apostoli din Constantinopol, care va fi modelul pentru San Marco din Veneția, construită în secolul XI. În secolul IX, tipul de biserică în cruce greacă devine tot mai frecvent. Cupola nu se mai sprijină pe stâlpi masivi, ci pe pereții laterali și bolți. Apare și decorația exterioară cu mici arcade oarbe, din cărămizi așezate pe muchie în zig-zag pentru ca alternanța dintre zidărie și piatră să creeze efecte de culoare contrastantă, plăci de ceramică smălțuită.

Sculptura

Sculptura în ronde-bosse a existat doar în prima perioadă, prin statuile unor împărați și împărătese, precum statuia ecvestră a lui Iustinian (Constantinopol), așa-zisul Colos de la Barletta (sudul Italiei) – o statuie monumentală din bronz reprezentându-l probabil pe împăratul Valentinianus I. După secolul VI sculptura în ronde-bosse dispare, fiind considerată că aparținea spiritului păgân al antichității.

Basorelieful s-a aflat mai întâi sub influența antichității greco-romane, în ce privește subiectele și modalitățile de realizare artistică. Începând din secolul VI, sub influențe orientale, mai ales din Persia, relieful se aplatizează tot mai mult, dispare volumul și sugestia spațiului, în favoarea unui decorativism bazat pe figuri geometrice iar motivele vegetale și zoomorfe dobândesc semnificații simbolice. S-a utilizat

tehnica burghiului prin care se realizau adevărate dantelării în piatră sau marmură, ce decorează coloanele, amvoanele sau balustradele.

Pictura și mozaicul

La originea picturii bizantine se află arta creștină din primele secole d. Chr., care a îmbinat tradiția elenistică cu cea orientală. În perioada medievală, tradiția elenistică a fost continuată în zona Constantinopolului, pe coastele Asiei Mici, Macedonia, Țara Românească, apusul Rusiei, Georgia și Anatolia. Cea orientală, pornită din Asia, a cuprins insula Creta, Dalmația, Italia, regiunea Provence din Franța, Spania, Grecia continentală.

Din perioada dinaintea de iconoclastism datează decorul din mozaic și marmură policromă al bisericii Sf. Sofia. Reprezentările figurative de aici, precum cei patru heruvimi de la baza cupolei, prorocii și episcopii de pe zidurile laterale și picturile din navă, nartex și deasupra porții de intrare au fost executate în secolul IX.

În biserica Sf. Dumitru din Salonic se află mozaicuri reprezentând portretele unor donatori iar un altul îl înfățișează pe Sf. Dumitru. Mozaicurile din San Apollinare Nuovo din Ravenna sunt de influență orientală dar deja cu trăsături specific bizantine. Ele sunt un șir de compoziții rectangulare decorate cu teme evanghelice. De-a lungul pereților laterali sunt reprezentate procesiuni de mucenici și mucenice. Fondul este de aur iar solul e reprezentat prin culoarea verde. În afară de valoarea lor artistică, aceste mozaicuri au și o importanță documentară, deoarece înfățișează momente ale epocii, azi dispărute, precum palatul lui Teodoric (regele ostrogot care domnise înainte împăraților bizantini) și alte construcții alăturate acestuia.

Celebre sunt mozaicurile din San Vitale din Ravenna, din secolul VI, cu un colorit prețios, bogat și strălucitor, cu reprezentări de interioare de palate, peisaje, păsări. Din acest ansamblu fac parte portretele împăratului Iustinian și ale împărătesei Teodora, cu suitele lor, de o valoare artistică și documentară excepțională. Siluetele personajelor au un aer de solemnitate iar figurile, cu ochii mari și fețe ovale, amintesc portretele egiptene de la Fayum dar și icoanele creștine. Mozaicul de la San Apollinare in Classe din Ravenna reprezintă peisaje, figura sfântului patron și alte personaje sacre.

De factură bizantină sunt decorațiile în mozaic din trei monumente aflate la Roma : capela San Venanzio din Lateran, paraclisul papei Ioan VII, bazilica Sf. Nereo

și Achilleo. Numeroase mozaicuri, unele fragmentare, au fost descoperite în Constantinopol, zone din Africa aflate sub dominație bizantină, la muntele Sinai.

Perioda iconoclasmului a avut drept consecințe și distrugerea de monumente și decorații ale acestora. După 843, epoca cunoscută ca „renașterea bizantină”, a însemnat reîntoarcerea la tradițiile antichității grecești. Din această perioadă datează multe dintre mozaicurile aflate în Sf. Sofia din Constantinopol, cele din biserica mănăstirii Chios, de la Dafni (în apropiere de Atena), din bazilicile din Niceea, Torcello (lângă Veneția), bazilica San Marco din Veneția, la Cefalu și Palermo (Sicilia).

Ansambluri de fresce bizantine se păstrează pe teritoriul Rusiei, în Grecia, îndeosebi la Salonic, al doilea mare centru de artă al lumii bizantine, care a dat naștere școlii macedonene, de origine orientală. Echipe de meșteri formați la Salonic au lucrat și în Serbia, Bulgaria, Țara Românească. Biserica mănăstirii Cozia, ridicată de Mircea cel Bătrân în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, păstrează picturile originale în pronaos, picturile bisericii domnești din Curtea de Argeș, din aceeași perioadă, cuprind scene și portrete de factură bizantină. O serie de monumente la de Muntele Athos au decorul executat în frescă de meșteri bizantini.

Icoanele

Multe dintre icoanele bizantine portative, pictate în encaustică (procedeu care folosește ceara), mozaic sau tempera au dispărut, datorită transportului dintr-un loc în altul iar materialele prețioase, plăci de aur, smalțuri fine, filigrane de aur și argint, pietre prețioase au fost adeseori desfăcute pentru a se valorifica. O problemă dificilă este datarea sau atribuirea acestora, deoarece erau rar semnate sau datate și ajungeau în locuri îndepărtate de originea lor.

Ca origine, icoanele bizantine au două izvoare : realitatea , respectiv portretul de tradiție egipteană și concepția grecească a concretizării unei idei, care a făcut ca icoana să devină o dovadă a dogmei, o concretizare a ideologiei și a legendelor creștine iar de-a lungul timpului, cele două direcții s-au reunit. Concepția asupra icoanei bizantine, care nu urmărește asemănarea cu cel reprezentat, ci caută să reveleze ceea ce este ascuns, s-a cristalizat în secolul VIII, ea fiind „triumf și vădire”, proba dogmei și a istoriei.

Din secole IV-VI s-au păstrat icoane-portrete cu figuri idealizate, în muzee din Rusia și la Vatican. Icoanele portative, realizate în mozaic, erau numeroase în Bizanț și în Orient iar unele exemplare deosebite se păstrează la Muntele Athos, în

Gruzia, în Italia. În Rusia, Serbia, Bulgaria, Țările Române, în secolele XVI -XVII au apărut tipuri noi de icoane care copiau pe cele vechi, acoperite cu straturi de argint aurit cizelat. Icoanele în tempera sunt cele mai numeroase, datând din secolele IX-XVII, aflate în Grecia, Rusia, Balcani, în România, Italia.

Miniaturile

Ilustrațiile cărților sfinte sau ale celor de rugăciuni erau realizate de copişti și miniaturişti, călugări și laici. Textele cele mai frecvent copiate în mănăstiri erau Psaltirea, Evangheliile, operele Părinților Bisericii. Miniaturile în culori reprezentau scene, figuri sau motive ornamentale și reproduceau de obicei modele mai vechi, inspirate din antichitate, într-o tratare liberă. În felul acesta au pătruns uneori în manuscrisele religioase episoade din mitologia greacă. Fastuoase și deosebit de prețioase sunt cele păstrate în Biblioteca Vaticanului, Biblioteca Națională din Paris. În Rusia, Balcani, ca și în România (Sucevița, Dragomirna) se păstrează manuscrise cu miniaturi din perioada bizantină târzie.

Artele decorative

Artele decorative reprezintă o multitudine de genuri, tehnici, obiecte de artă de cele mai diverse tipuri și utilizări: ceramică smălțuită, plăci decorative pentru pardoseli, plăci sculptate din bronz, sticlărie de lux și vitralii, piese de mobilier cu incrustații de materiale prețioase, vase din pietre semiprețioase (alabastru, onix, calcedoniu, jasp etc.), veselă din argint, icoane cu straturi de argint aurit, obiecte din email și pietre prețioase, plăci sculptate în fildeș, bijuterii, veșminte cu broderii de aur și argint, obiecte liturgice din aur, argint, cu decorații în email și pietre prețioase. Bogăția materialelor folosite și caracterul somptuos al unor asemenea obiecte se datorează influențelor orientale, pe care meșterii bizantini le-au asimilat și prelucrat în forme și tehnici originale. O asemenea imensă producție a fost posibilă datorită bogăției curții imperiale, a aristocrației și Bisericii. Multe dintre asemenea obiecte erau oferite ca daruri de către împărații bizantini altor conducători, astfel încât ele se mai păstrează și în zone din afara influenței artistice a Bizanțului.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Brilliant, Richard, *Arta romană de la Republică la Constantin*, București, Editura Meridiane, 1979
- Cavalo, Guglielmo, *Omul roman*, Iași Editura Polirom, 2001

Dennis, George, *Lumea etruscilor*, București, Editura Meridiane, 2 vol., 1982
Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 3 vol., 1985-1989 sau Editura Saeculum, 10 vol., 2000-2005
Faure, Elie, *Istoria artei*, București, Editura Meridiane, 5 vol., 1970
Ștefănescu, I.D., *Iconografia artei bizantine și a picturii feudale românești*, București, Editura Meridiane, 1973

ARTE SI CIVILIZATII (III)

CIVILIZAȚIA OCCIDENTULUI MEDIEVAL

Denumirea de „Ev mediu” sau „medieval” este arbitrară și a fost dată mai întâi de umaniștii Renașterii, în secolul XV, unei epoci anterioare lor, ce a cuprins câteva secole, după destrămarea Imperiului roman până la ceea ce s-a considerat a fi o „renaștere” a tradițiilor umanismului civilizației clasice grecești și a continuatoarei, în mare măsură a acesteia, civilizația romană. Percepția despre „evul mediu” a suferit influențele felului de a privi lucrurile și mentalității epocilor ulterioare, care au încercat să o definească. Renașterea și clasicismul de mai târziu au văzut evul mediu ca o perioadă întunecată, o epocă de total regres pe toate planurile civilizației și culturii, care înlocuise echilibrul clasic al artei antice cu o artă considerată „barbară”, înlocuise filosofia clasică a Antichității cu „barbaria” scolasticii medievale.

Conținutul negativ al conceptului de ev mediu a fost preluat, pe plan religios, de Reforma protestantă, deoarece în acea perioadă se afirmase predominanța Bisericii catolice, cu o ierarhie autoritară și coruptă, pe care inițiatorii Reformei, Luther și Calvin au refuzat-o și combătut-o.

Revoluția franceză din 1789, care a pus capăt, în Franța, drepturilor „feudale” și a dat semnalul abolirii acestora în Europa, a dat evului mediu politic și social, identificat cu feudalitatea, un conținut de asemenea negativ.

În secolul al XIX-lea, curentul literar și artistic cunoscut sub denumirea de „romantism” a adus o viziune nouă, idealizată asupra aceluiași ev mediu. Dragostea romanticilor pentru ruine și-a mutat interesul de la templele antice la castelele ruinate și la catedralele neterminate. Atunci a apărut o adevărată pasiune pentru asemenea monumente și obiecte medievale.

Istoriografia modernă a ajuns la un punct de vedere mai realist și mai echilibrat cu privire la evul mediu, în sensul că acesta nu a fost numai o perioadă a decadentei, ignoranței, barbariei, deși aceste aspecte nu au lipsit. Pe de altă parte, înseși epoca istorică modernă, în Europa, este moștenitoarea deopotrivă a Antichității și a evului mediu. În „evul de mijloc” s-au pus bazele statelor și națiunilor moderne de mai târziu, ale unei civilizații europene, atunci a apărut o nouă structură a vieții urbane, au reapărut instituții de învățământ, precum școala și universitatea,

precursoare ale celor moderne, s-au definitivat limbile naționale și au început să apară literaturile naționale.

Când se vorbește despre evul mediu, aceasta se referă la o realitate istorică-politică – economică – culturală și de mentalitate extrem de diversă, în ce privește formele și variantele în care s-a manifestat. Lucrările autorilor străini se referă la evul mediu occidental având ca nucleu principal Franța, Germania, Italia, Spania de astăzi.

Din punct de vedere cronologic, evul mediu cuprinde perioada dintre secolele V și XV. Ceea ce avea să devină o realitate geografică și o relativă unitate politico – culturală numită Europa a avut ca bază civilizația mediteraneeană greacă și latină, care asimilase elemente orientale, bază pe care s-a realizat o sinteză a unor componente diferite : celtice, germanice, bizantine, islamice , precum și instituțiile religiei creștine, apărută în ultima perioadă a Imperiului roman.

„Occidentul medieval s-a născut pe ruinele lumii romane. În ea, el și-a aflat și sprijin și stânjenire. Roma a fost totodată și hrana care l-a hrănit și otrava care l-a paralizat”. (Jacques le Goff).

Oficial, sfârșitul Imperiului Roman de Apus este legat de ultima parte a secolului V d.Chr., când ultimul împărat roman, Romulus Augustulus, este detronat de generalul barbar Odoacru, care și-a luat titlul de rege al Romei. De fapt, declinul Imperiului roman începuse mai devreme iar cauzele, care au însemnat crize politice, economice și sociale, au acționat simultan.

Invaziile și migrațiile barbare

„Dacă începutul răsturnărilor din care se va naște Occidentul medieval poate fi aflat în criza lumii romane din secolul III, atunci este legitim să socotim invaziile barbare din secolul V ca evenimentul care precipită transformările, le dă un aer catastrofal și le modifică profund aspectul” (le Goff).

Barbarii erau pentru greci cei străini culturii și civilizației lor, concepție care s-a perpetuat în Imperiul roman. În perioada de sfârșit a acestuia din urmă, au avut loc infiltrări ale barbarilor pe diferite căi.

Cea mai importantă cale a fost cea a migrațiilor. Primele valuri migratorii barbare au avut loc în secolele IV – V : dinpre răsărit au venit în vestul Europei hunii, alanii, gepizii, goții, din nordul Europei , vandalii și burgunzii, iar de pe mare, dinspre

nord-vest, anglii, saxonii, jutii și frizonii. Al doilea mare val de migrații a avut loc în secolele V – VI , prin venirea în Occident a francilor, alamanilor și bavarezilor. Al treilea val, în secolele VI – VII este reprezentat de longobarzi (de etnie germanică) și avari (de origine turco –mongolă). În secolele VII – IX , din stepele eurasiatice s-au revărsat spre Apus valuri nomade sau seminomade de populații turco – mongole : bulgarii, ungurii, pecegii, cumanii, tătarii. În aceeași perioadă, în regiunile scandinave au apărut vikingii, normanzii, varegii, iar din zonele Mediteranei bandele de pirați musulmani, numiți sarazini.

Consecințele acestor invazii și migrații au fost diferite, în funcție de un popor sau altul, în funcție de gradul lor de civilizație și de receptivitatea lor la procesul civilizatoric și cultural. Deși lipsesc informațiile exacte cu privire la aceste consecințe în lumea rurală, istoricii presupun că populația nu a primit întotdeauna cu ostilitate pe barbari, mai ales cei care erau nemușumiți de starea lor economică, respectiv țăranii sărăciți, sclavii. Asupra vieții urbane, urmările au fost diferite , în primul rând migrațiile au însemnat distrugerea, deseori totală, a unor așezări, implicit a tradițiilor de civilizație și cultură ale lumii antice. Migrațiile au grăbit procesul de dezintegrare politică a vechiului Imperiu roman. Regii barbari, cei germanici îndeosebi, nu au intenționat să uzurpe titlul de împărat roman, ci au dorit să facă parte integrantă din lumea civilizată.

„În timpul celor patru veacuri ce despart moartea lui Teoderic (395) de încoronarea lui Carol cel Mare (800) , o lume nouă se născuse în Occident, desprinzându-se încet din fuziunea lumii romane și a lumii barbare. Evul mediu occidental se înfiripase” (le Goff).

PRIMELE FORMAȚIUNI STATALE ÎN OCCIDENTUL MEDIEVAL

Prima formațiune statală medievală a fost imperiul carolingian, respectiv statul francilor care, sub Carol cel Mare, a atins perioada de maximă prosperitate și extensiune teritorială. A fost prima acțiune de organizare statală complexă – politică, economică, administrativă, socială, culturală - care a avut consecințe decisive în constituirea structurilor evului mediu occidental, a civilizației și culturii medievale.

La mijlocul secolului VII, singurele regate barbare care se menținuseră pe teritoriul apusean al fostului Imperiu roman erau cele ale francilor și longobarzilor. În Italia de astăzi, regii longobarzi doreau să unifice întreaga Peninsulă Italică sub sceptrul lor, dar Carol cel Mare îl învinge pe cel longobard și se proclamă „rege al francilor și longobarzilor”. Primei expediții în Italia i-au urmat altele trei, pe teritoriul Spaniei de astăzi, când armatele lui Carol au cucerit mai multe orașe și Insulele Baleare. A întreprins expediții împotriva saxonilor, bavarezilor, avarilor, piraților sarazini din Corsica și Sardinia, a normanzilor și danezilor din nordul Europei.

În 800, Carol a fost încoronat ca împărat în bazilica Sf. Petru din Roma. A dorit ca imperiul său să fie recunoscut ca Sacrul Imperiu Roman din Occident, termenul „sacru” simbolizând faptul că fusese uns împărat de urmașul Sfântului Petru pe pământ, Papa, iar denumirea de „roman” că se continua tradiția Romei. Pentru aceasta, a purtat negocieri cu Bizanțul, care abia în 1012 a recunoscut acest titlu, s-a aliat cu califul din Bagdad, care i-a trimis cheile Sfântului Mormânt din Ierusalim, astfel încât protectoratul franc s-a extins asupra Palestinei, unde Carol a fondat mănăstiri și un spital pentru pelerini.

Carol cel Mare rămâne una dintre personalitățile cele mai importante ale începutului civilizației medievale occidentale, care a dat numele său unei întregi epoci, cea „carolingiană”. A fost un bun administrator, care fără să creeze instituții noi, a completat pe cele existente, asigurându-le o bună funcționare, a determinat o perioadă de progres cultural. El însuși era un om inteligent și învățat, cu un mare respect pentru cultură, învățământ, artă. Denumirea de „cel Mare” se justifică și la propriu, căci avea o constituție fizică neobișnuit de robustă pentru acele vremuri, 1,92 m înălțime, așa cum s-a confirmat când a fost deschis sarcofagul său, în 1861.

Imperiul carolingian nu a fost însă, pecum cel grec sau roman, un organism unitar și compact, ci un conglomerat de teritorii reunite sub un singur sceptru. Era mai degrabă un stat franc, în care francii erau poporul privilegiat (datorită faptului că erau singurii care, la început, aderaseră la creștinismul romano-catolic) și cel mai legat de dinastie. În viziunea lui Carol, noul imperiu avea ca ideal universalismul Imperiului roman și al Bisericii romane creștine.

Odată cu imperiul carolingian apar primele trăsături ale civilizației și culturii europene, care abandonează ultimele elemente ale instituțiilor romane iar centrul de greutate ale acestei noi civilizații se mută din sudul continentului în nord. Prin relativa lui unitate teritorială și politică dar mai ales prin unitatea limbii latine și a religiei creștine, imperiul carolingian a reușit să impună o cultură europeană occidentală.

Din punct de vedere politic, imperiul lui Carol nu putea să reziste prea mult timp ca structură cât de cât unitară, fapt accentuat și de tradiția regilor merovingieni (o dinastie care i-a precedat lui Carol) de a-și împărți regatul fiilor lor. În 813, singurul său fiu legitim supraviețuitor, Ludovic, a fost încoronat împărat, iar la moartea acestuia, imperiul s-a împărțit între cei trei fii ai săi : Carol cel Pleșuv a primit provinciile din partea apuseană a imperiului lui Carol, Ludovic Germanicul pe cele răsăritene, germanice iar Lothar a devenit rege peste teritoriile de azi ale Italiei , Țărilor de Jos, Elveției, moștenind titlul de împărat și cele două capitale ale imperiului lui Carol, Roma și Aquisgrana (orașul Aachen din Germania de azi). Regiunile care au revenit primilor doi frați vor deveni nucleul Franței și Germaniei de mai târziu iar poporul franc se va diviza în două națiuni diferite, vorbind două limbi diferite : francezii și germanii.

Dintre numeroasele principate în care se dezmembrase fostul imperiu carolingian, cele din Germania de azi aveau un sentiment al comunității etnice mai accentuat decât cele de pe teritoriul Franciei. Unul dintre regii germanici, Otto I a obținut titlul de împărat în 962. El a reluat vechea politică a carolingienilor de a reînnoi raporturile dintre împărat și Papă, garantând , din nou, Papei puterea asupra patrimoniului Sfântului Petru dar a pretins ca nici un Papă să nu fie ales fără consimțământul său. A pornit campanii militare împotriva Bizanțului, pentru a i se recunoaște titlul de împărat. Cei doi succesori ai săi, Otto II și Otto III au dus aceeași politică de glorificare a titlului imperial și de subordonare a Papei de către împărat.

Organizarea politică și administrativă în Occidentul medieval

În perioada carolingiană, nu a existat structura unui adevărat stat, căci îi lipsea un corp de funcționari formați în scopul de a conduce administrația. Aceasta era organizată în forme foarte simple, a căror eficiență era redusă. *Centrul guvernării îl constituia palatul*, cu familia regală și înalții consilieri ai suveranului. *Primul consilier ecleziastic* al împăratului era un *episcop* sau un abate, provenind din nobilimea de rangul cel mai înalt. *Șeful cancelariei palatului*, ai cărei funcționari erau clerici se numea *cancellarius*, care confirma și comunica hotărârile regale. Existau și o serie de funcționari laici, dintre care cel mai important era „Contele palatului”, care administra justiția regală.

Structura politică și administrativă a Imperiului se baza pe o împărțire a teritoriului în *comitate*, puse sub conducerea unui înalt funcționar imperial, *contele*. Comitatele coincideau fie cu orașele mai importante, precum în Gallia, fie cu teritoriul locuit de o fracțiune a unui popor sau comunitatea mai multor sate, ca în Germania. Pe teritoriu său, contele îl reprezenta pe rege în toate funcțiile sale : aducea la cunoștință dispozițiile regale și veghea la aplicarea lor, la păstrarea ordinii publice, răspundea de înrolarea oamenilor liberi pentru serviciul militar, urmărea perceperea taxelor și amenzilor cuvenite regelui. Funcția sa cea mai importantă era administrarea justiției, în virtutea titlului său de *judex* , pe care o exercita în cadrul unor adunări ale oamenilor liberi, pe care le convoca când era cazul. Cu timpul, s-a format și un corp de judecători specializați, cunoscători ai dreptului cutumiar, care erau numiți pe viață, cu acordul contelui. Veniturile contelui erau asigurate de un domeniu care îi era atribuit, de uzufructul temporar al unei părți din domeniile regale, aflate în comitatul său, precum și pe un procent din amenzi. Conții, recrutați de regulă din rândul celei mai înalte aristocrații, puteau fi transferați sau destituiți de suveran dar în practică acest lucru se întâmpla rar, pentru că nu existau suficienți administratori pentru comitate. În timp, datorită veniturilor substanțiale și a achiziționării unor proprietăți funciare, conții deveneau potențați locali ereditari.

În zonele de frontieră erau organizate *mărcile* , guvernate de un *marhiz* care exercita puterea civilă și militară. Mărcile aveau mai ales un aspect militar, fiind fie în zone unde ocupația militară de către Imperiu nu se desăvârșise încă, fie grupuri de comitate, din motive de apărare. Mai existau diviziunile teritoriale numite *ducate* , regiuni autonome în cadrul imperiului sau de la periferia lui.

Cu acești administratori locali superiori , împăratul sau regele lua contact o dată pe an, convocându-i la o adunare generală într-unul din palatele sale sau la reședința imperială. O altă adunare, mai restrânsă, cu participarea doar a unor demnitari, elabora, împreună cu suveranul, programul ce urma să fie expus adunării generale. Actele privind hotărârile luate se numeau *capitulare*.

La baza acestei organizări teritoriale, care a reprezentat prima încercare de administrare centralizată după Imperiul roman, sta o aristocrație puternică creată de împărat în locul vechii nobilimi de sânge. Împăratul sau regele încerca să-și asigure fidelitatea acestora prin importante donații de moșii, care deveneau posesiuni ereditare, micșorând pe cele regale.

Deși aveau o capitală stabilă, la Aquisgrana, regii carolingieni nu locuiau numai acolo, ci se deplasau cotinuu, însoțiți de întreaga curte, de la un castel la altul, aflate în zona dintre fluviile Loara și Rin. În jurul acestor castele se aflau proprietățile regale – terenuri agricole, de vânătoare, păduri, rezervații pentru creșterea porcilor etc., administrate de funcționari regali, proprietăți care asigurau tot ce era necesar curții regale. Alte surse de venit ale suveranilor le reprezentau amenzile, confiscările, drepturile vamale, taxe pentru folosirea drumurilor, podurilor, cursurilor de apă, donații, prăzi de război, tributuri, și dări. Prin cucerirea unor noi teritorii și confiscarea unor proprietăți nobiliare, împăratul /regele își procura terenuri necesare pantru a-i răsplăti pe noii săi vasali.

Regalitatea

Conform modelului creat de Imperiul carolingian, biserica era aceea care, prin actul solemn al încoronării, consfințea din punct de vedere religios puterea politică a regelui sau împăratului.

Ceremonia propriu-zisă avea trei momente : „*promisiunea*”, un act ritual conceput de Biserică în scopul limitării puterii împăratului sau regelui, înlocuită în secolul XII de *jurământ* , pe care viitorul monarh îl rostea cu mâna pe Evanghelie sau o relicvă sacră. Episcopul care celebra ceremonia încoronării îi cerea viitorului rege să promită că aduce pace Bisericii și supușilor săi creștini, că va înlătura nedreptatea și va lupta contra dușmanilor lui Dumnezeu și că va face tot ce-i stă în putință pentru ca în regatul său să domnească pacea și mizericordia. Promisiunea era urmată de „*alegere*”, când episcopul îl declara rege, se întorcea spre episcopii și nobilii prezenți la ceremonie care aprobau și spre popor, care striga de trei ori : „Încuviințăm , așa vrem să fie”. Următorul act era esența ceremoniei, *ungerea cu mir pe frunte, ritual prin care regele devenea „alesul lui Dumnezeu”*. După aceea, episcopul îi înmâna inelul, simbol al legăturii regelui cu poporul și spada, pentru a lupta contra dușmanilor credinței. *Încornarea* propriu-zisă era actul de investire cu demnitatea regală, fără să aibă semnificație religioasă. Din toate aceste rituri decurgea *caracterul sacru al regalității* , generalizat în întreg evul mediu occidental și, de asemenea, *caracterul religios al instituției regale* și al reprezentantului ei. Monarhul avea obligații față de supușii săi, pe care trebuie să-i protejeze de dușmani, să mențină pacea și dreptatea, să ocrotească Biserica. A-l sluji pe Dumnezeu, identificat cu biserica și pe rege era datoria oricărui supus.

Pentru regii franci, *statul se confunda cu însăși persoana regelui*. Regatul era conceput ca o proprietate personală, pe care regele o putea împărți și lăsa moștenire. Statul merovingian, anterior celui carolingian, păstra caracteristici specific germanice: regalitatea era considerată de origine divină, de unde decurgea puterea de *taumaturg* (vindecător) a regelui, care după creștinerea francilor devine un ajutor acordat de Dumnezeu regilor pentru putere spirituală, morală și materială, în scopul exercitării suveranității.

Imperiul franc era statul unei aristocrații care domina popoare diferite. Odată cu declararea lui Carol cel Mare ca „rege al francilor și longobarzilor” se accentuează caracterul relativ unitar al statului, devenit imperiu și apoi dezmembrat. De asemenea, actul de investitură religioasă al monarhului constituia un alt factor de coeziune internă al statului. Aceasta a însemnat pentru *franci, singurul popor barbar creștinat ca romano-catolici* și nu arieni (arianismul era considerat atât de biserica romano-catolică cât și de cea bizantină o erezie, deoarece adepții ei negau natura divină a lui Isus), o recunoaștere a lor de către Biserica romano-catolică drept un

popor privilegat, care avea misiunea de a reconstitui în Occident vechiul Imperiu roman, având însă ca bază religia creștină. Universalismul Imperiului carolingian, coincizând cu cel al Bisericii romano-catolice făcea ca acesta să apară ca un corp al creștinătății, un stat în care conducătorii și diferiții reprezentanți ai Bisericii aveau funcții în toate structurile importante.

INSTITUȚIA BISERICII ÎN EVUL MEDIU

Spre deosebire de Imperiul roman, unde funcțiile sacerdotale aveau același regim ca cele civile, putând fi conferite, în principiu, oricărei persoane, Biserica creștină a acordat aceste funcții unor persoane alese și consacrate printr-un rit religios, prin care aceștia se dedicau exclusiv unor asemenea activități.

Începând din secolul II, aceste funcții aveau o organizare ierarhică dublă : o ierarhie de ordine (episcop, preot, diacon, subdiacon) și de jurisdicție (a episcopului asupra clerului și a comunității sale locale).

În perioada de sfârșit a Imperiului roman, antinomiile de ordin filosofic, politic și social dintre stat și biserica creștină erau deosebit de acute. Astfel încât Biserica s-a separat de stat, ceea ce nu a împiedicat-o să aibă raporturi de bună înțelegere cu puterea statală, încă din prima parte a evului mediu. Biserica a obținut anumite privilegii, statul roman îi recunoscuse capacitatea patrimonială (de a deține proprietăți), administrate de episcopi. Clerul a primit scutiri de taxe și prestații, episcopului i-a fost recunoscută o anumită jurisdicție.

În perioada următoare primelor migrații, Biserica s-a găsit într-o situație foarte critică, pentru că majoritatea provinciilor occidentale fuseseră ocupate de popoare germanice de religie creștină ariană, cu excepția francilor, care adoptaseră de la început creștinismul roman. Francii vor fi aliații Bisericii împotriva popoarelor de religie ariană. Dar destul de curând, creștinismul roman a început să se propage în Anglia, Gallia, Germania, Europa centrală, nordul Italiei, astfel încât prestigiul Bisericii romane a crescut enorm în toată lumea creștină.

Ca urmare a creșterii puterii politice a Bisericii în Imperiul carolingian și în epocile ulterioare, în unele zone occidentale, precum Germania de astăzi, episcopii și abații au primit titluri de duci și conți iar în nordul Italiei orașele au fost puse sub autoritatea unor viconți numiți de către episcopi. Dependența față de Imperiu a Bisericii se menținea însă prin numirea de către împărat a episcopilor dintre persoanele de încredere ale acestuia.

Papalitatea

La începutul secolului V, episcopii creștini deveniseră persoanele cele mai importante de care autoritățile romane trebuiau să țină seama. Când comunitatea creștină a ajuns să formeze marea majoritate a locuitorilor unui oraș, episcopul era practic persoana cea mai influentă în regiune. Prin tradiție, episcopii moșteniseră puterea de judecători și de arbitri între creștini.

Inițial, în ierarhia ecleziastică, nu exista un rang superior celui de episcop, toți aceștia fiind egali între ei, inclusiv cel al Romei. Dar în secolul V, episcopul Romei își arogă titlul roman de *Pontifex Maximus*, păstrat până astăzi ca *Suveranul Pontif*. Începând din secolul VI, cuvântul Papă, care până atunci denumise, în Biserica apuseană, orice episcop, va deveni *titlul onorific doar al episcopului Romei*. Acest oraș fiind centrul civilizației occidentale, în perioada migrațiilor, episcopul Romei a rămas autoritatea ecleziastică supremă. Din punct de vedere teologic, pretenția sa la hegemonie asupra celorlalți episcopi și-a găsit justificarea într-un text *al Evangheliei lui Matei*: „*Tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica mea...*”, interpretat ca o confirmare a primatului lui Petru, unul dintre apostolii lui Isus, martirizat la Roma, asupra celorlalți apostoli.

Consolidarea instituției papalității s-a putut realiza în primul rând datorită condițiilor politice favorabile: Roma, fostă capitală a Imperiului, se confruntau cu o reală criză de autoritate, în condițiile în care nu mai exista nici un împărat, nici instituții civile și nici o eficiență apărare militară. Episcopul Romei, Papa Leon I este cel care a reușit să-l convingă pe Attila, regele hunilor, să renunțe la ocuparea Romei iar mai târziu pe un conducător vandal să nu masacreze populația și să nu distrugă orașul. De asemenea, în anii de secetă și foamete, episcopul Romei se ocupa de organizarea ajutorării populației, astfel de împrejurări ca și altele având ca efect creșterea încrederii populației în puterea clericală și a prestigiului capului acesteia.

Bisericile creștine din Apus trebuind să suporte, în secolele V-VI, controlul regilor barbari, episcopul Romei a ajuns să fie considerat și în Răsărit ca *reprezentantul întregii creștinătăți în Occident* pentru că sediul lui era singurul din Apus și totodată singurul care menținea contactul permanent cu autoritățile ecleziastice din Constantinopol, în partea răsăriteană a fostului Imperiu roman.

În Biserica romană s-a instituit principiul autorității absolute a Papei, respectiv „infaibilitatea” Papei în materie de dogmă și morală. În secolul IX, instituția papalității își dobândise deja forma sa definitivă și era o realitate de necontestat.

Relațiile dintre Imperiu și Papalitate

„De fapt, creștinătatea este bicefală. Ea are doi capi : papa și împăratul. Istoria medievală e compusă mai mult din neînțelegerile și luptele dintre ei decât din acordul lor realizat în mod efemer în jurul anului 1000, de către Otto III și papa Silvestru II. Pentru restul vremurilor raporturile dintre cei doi capi ai creștinătății vădesc rivalitatea ce există la nivelul cel mai înalt al celor două ordine dominante, dar concurente, ale ierarhiei clericale și ale ierarhiei laice – al preoților și al războinicilor”. (J. le Goff)

Este „duelul” dintre sacerdoțiu și imperiu, dintre *sacerdax* și *rex*, conflictul dintre puterea spirituală și cea temporală, după expresia istoricului francez, ce a marcat întreg Evul mediu occidental. În ce fel a încercat fiecare dintre ei să rezolve conflictul în favoarea sa ? Răspunsul îl dă autorul citat : încercând să reunească cele două puteri în persoana sa, papa devenind împărat, regele devenind preot, mai precis fiecare dintre reprezentanții celor două puteri a încercat să își adjudece unele dintre prerogativele puterii rivale.

Din partea puterii religioase, situația se limpezește foarte repede și anume după schisma din 1054, când biserica apuseană nu reușește să obțină recunoașterea de către cea din răsărit, a patriarhului Constantinopolului, a supremației sale. Urmarea : despărțirea creștinătății în cea apuseană, condusă de Biserica romano-catolică , cu sediul la Roma și cea răsăriteană, condusă de Biserica ortodoxă, cu sediul la Constantinopol. Apoi, Papa Grigore al VII-lea face un pas hotărâtor, cu declarațiile sale în care afirma : „Numai pontiful roman este numit cu bună dreptate pontif universal... cel ce nu face parte din biserica romană nu trebuie considerat drept catolic”. În cursul secolului XII, din „vicar al sfântului Petru”, Papa ajunge „vicar al lui Christos” și prin procesele de canonizare controlează consacrarea noilor sfinți. În secolele XIII-XIV, papii fac din Biserică, prin intermediul fiscalității pontificale, o adevărată „monarhie”.

De asemenea, tentativa puterii pontificale de a absorbi funcția imperială s-a evidențiat și prin actul cunoscut sub numele de *Donatio Constantini* (Donația lui

Constantin), prin care ultimul împărat roman, care avusese sediul la Roma și îl mutase în secolul IV la Constantinopol, declara că îi lasă papei orașul Roma. Documentul este un fals, a cărui autenticitate a început să fie contestată din secolul X, el fusese redactat în jurul anului 800 și datat 331. Prin același act, Constantin ar fi donat Papei Silvestru și urmașilor săi supremația asupra celor patru sedii patriarhale – Alexandria, Antiohia, Ierusalim, Constantinopol și îl autoriza să poarte diadema imperială.

Începând de la sfârșitul secolului XI, papii sunt încoronați la ascensiunea lor la pontificat, pecum împărații erau încoronați de Papă.

La rândul său, puterea statală, laică, a împăratului sau regelui este departe de a fi în chip la fel de incontestabil capul societății laice, după părerea aceluiași le Goff. Argumentele sale principale sunt : perioadele în care Europa occidentală nu a avut un împărat sunt mult mai lungi decât cele în care Biserica nu a avut Papă ; în secolul XIII apare teoria conform căreia „orice rege în regatul său are aceleași puteri ca împăratul în imperiul său”, ceea ce a determinat, încă din perioadele anterioare ca titlul de împărat să aibă o extindere limitată, căci împărații se mulțumeau cu o preeminență onorifică, cu o autoritate morală, ce le conferea un fel de patronaj asupra celorlalte regate. Carol cel Mare fusese cel care încercase să unească în persoana sa îndoita demnitate, imperială și sacerdotală. Primul mijloc de a obține aceasta a fost ceremonia ungerii și încoronării, ce au făcut din el „unsul Domnului”, „regele încoronat al lui Dumnezeu”. Presupusa putere de vindecători a împăraților ori regilor presupunea o origine divină, ceea ce îi apropia, de asemenea, de ipostaza lor sacerdotală. În plus, se instituiseră cutumele ca împărații carolingieni să îi aleagă pe papi.

În ciuda acestui conflict permanent, mai mult sau mai puțin vizibil, cele două puteri s-au sprijinit reciproc : cel mai important aliat al imperiului sau regalității a fost Biserica romano-catolică, care a susținut, prin puterea ei spirituală, coeziunea formațiunilor statale, chiar dacă efemere; în același timp, chiar prin ceremonia de încoronare, conducătorul laic era, în mod oficial, apărătorul credinței romano-catolice, al Bisericii și supușilor săi creștini.

Monahismul

Monahismul a început să fie cunoscut în Occident din secolul IV, când s-au fondat comunități de călugări și călugărițe, de scurtă durată. Perioada de avânt a monahismului începe în secolul VI, prin fondarea *primei mănăstiri din Occident*, pe *insula Lerins* (la sud de Cannes), devenită în scurt timp o pepinieră de episcopi. Tot în secolul VI a fost fondată celebra mănăstire de la Montecassino, de către *Benedict de Norcia* (de unde numele de *benedictin* dat acestui ordin călugăresc), care a instituit *regula benedictină*, ce a stat la baza monahismului occidental, cunoscând o serie de variante. *Principiile fundamentale* ale acesteia erau: *pietate, supunere, castitate, sărăcie, umilință, caritate, viața trăită în comunitate*. Regula benedictină nu ducea la excese ascetice, ci era dominată de măsură și moderație. Hrana unui călugăr benedictin era sobră dar abundentă, respectiv o singură masă pe zi, vara și în zilele de post, iarna 2 mese fără carne dar cu 2 feluri de mâncare, o pâine de o jumătate de kg și o jumătate de litru de vin. Călugării aveau un dormitor comun, fiecare avea drept la o saltea de paie, un cearceaf, o pătură, o pernă, două anterie (piesă de îmbrăcăminte specifică călugărilor), ciorapi, o pereche de încălțăminte, pe an. La intrarea în mănăstire, novicii făceau fâgăduința solemnă de a rămâne toată viața acolo. De regulă, mănăstirile erau conduse de un *abate*, secondat de un *prior* și un *econom*.

În secolele VI-VII, în Insulele Britanice a apărut *monahismul celtic*, care s-a răspândit și în Franța, Italia, Elveția. Pe lângă regulile de bază benedictine, acest tip de monahism avea particularitatea că fiecare abate elabora o „regulă” pentru călugării săi, printre care se numărau și mulți preoți. Aceștia îmbinau viața în comunitate cu cea petrecută în sihăstrie și își fixaseră ca o misiune importantă evanghelizarea populațiilor necreștine. Viața lor era extrem de aspră, presupunând munci fizice extenuante, meditații, posturi prelungite, flagelări, pedepse corporale. În același timp, o parte dintre acești călugări se dedicau și activităților intelectuale, prin studiul sistematic al limbii latine, al astronomiei, meșteșuguri precum prelucrarea metalelor prețioase, scrierea și pictarea cu miniaturi a manuscriselor. În acest fel, acești călugări și respectivele centre mănăstirești au avut o contribuție importantă la viața intelectuală, culturală a epocii, la răspândirea cunoștințelor de acest fel în lumea occidentală.

La începutul secolului X, în Franța a fost fondată mănăstirea de la Cluny, care a dominat prin prestigiul și bogăția ei trei secole de viață monastică medievală.

Ordinul clunisian se bucura de privilegiul acordat de Papă de a nu trebui să se supună jurisdicției episcopului local, rămânând sub jurisdicția exclusiv a autorității papale. Abația de la Cluny, devenită pe parcurs un complex mănăstiresc, avea în subordine abații afiliate și priorate, peste 1100 în secolul XII. Abatele din Cluny, ales de călugării acestei mănăstiri, îi numea și controla pe priorii mănăstirilor care formau marea familie clunisiană și care îi jurau fidelitate. Comunitatea era răspândită din Italia până în Anglia, Germania, Spania, Polonia. În mănăstirile clunisiene mai trăiau, separat de călugări, și laici, bărbați și femei, de obicei văduvi și văduve care își dăruiseră averea mănăstirii, primind în schimb adăpost, hrană și îndrumare spirituală.

În aceste mănăstiri, muncile fizice erau făcute de servitori și „frați converși”, laici încadrați în comunitatea monastică, dar care nu deveneau călugări. Viața călugărilor se desfășura potrivit regulii benedictine, dar cu o hrană mai consistentă și fără să aibă un dormitor comun, ci chilii separate. Ei prețuiau mai mult munca intelectuală decât cea fizică, mai ales copierea manuscriselor și ornarea lor cu miniaturi. Caritatea ocupa un loc central în viața călugărilor clunisieni, ordin care manifesta o anumită deschidere spre societatea laică, deschizând, spre exemplu, școli pentru laici conduse de călugări. Din rândul clunisienilor au provenit mulți aristocrați. Ordinul a avut un rol important în creștinarea populațiilor rurale din Franța, Italia, Germania, Anglia, ca și în activitatea de construire a numeroase edificii religioase. Arhitectura construcțiilor ce formau complexul de la Cluny a stat la baza unui nou stil arhitectonic medieval, stilul romanic.

Nu a fost mai puțin important rolul ordinului clunisian în viața economică medievală, acesta posedea domenii întinse, rezultate din donații și achiziții, pe care le exploatau direct sau le dădeau în arendă. De asemenea, au fondat pe domeniile lor colonii de țărani, legați de parcelele de pământ pe care le lucrau dar liberi în cadrul gospodăriilor lor. Au întemeiat noi așezări rurale iar în orașele apropiate de abațiile clunisiene au favorizat dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului. Abații și priorii acestui ordin exercitau pe domeniile lor drepturile economice și juridice ale seniorilor feudali laici.

În secolul XII, a apărut *ordinul cistercian*, care a cunoscut o remarcabilă dezvoltare în secolele următoare. Călugării cistercieni, între care se găseau și mulți preoți, își duceau viața în comun, cât mai departe de așezările laice, dar nu admiteau sihăstria. Aveau un regim alimentar sobru, munceau în comun în tăcere absolută și erau ghidați de ideea penitenței și a umilinței, de aceea cea mai mare parte a timpului

era dedicată muncilor fizice, ca agricultori, meșteșugari, crescători de vite, păstori, constructori.

Ca organizare, cistercienii aveau o federație de abații, în cadrul căreia fiecare mănăstire era autonomă și își alegea abatele. În fiecare an, abații tuturor mănăstirilor se adunau pentru a discuta și a lua hotărâri în problemele importante ale ordinului. Idealul lor de viață a contribuit la apariția modelului vieții medievale cavaleresti și a influențat literatura curteană medievală. Ca și clunisienii, au ajuns la o mare putere economică, ceea ce contrazicea, într-un anumit fel, principiul lor fundamental de sărăcie și umilință.

Ordinele de „*călugări cerșetori*”, au apărut în secolul XIII. Dintre aceștia, *dominicani* au cunoscut repede o mare răspândire geografică în întreaga Europă și în Palestina. Practicau penitența ca o metodă de perfecționare morală, sărăcia și umilința cerșitului, caritatea, prin acțiuni și predici, de aceea erau numiți și călugări predicatori. *Franciscanii*, ordin fondat în Italia de Francisc de Assisi, era caracterizat de extrema simplitate, umilință, seninătate, împăcare și supunere, în orice împrejurare, autorităților bisericești și laice, dragoste mistică față de natură.

Aceste ordine au jucat un rol principal în combaterea ereziilor, fiindu-le încredințate de către papi tribunalele Inchiziției. În plan intelectual, au dat mari personalități în filosofie, educație și artă, în cel din urmă domeniu și-au exercitat influența prin principiile lor asupra unor nume de seamă ale picturii prerenascentiste, în Italia îndeosebi, precum Cimabue sau Giotto.

FEUDALISMUL. REGIMUL VASALITĂȚII

Fenomenul specific societății occidentale medievale a fost *feudalismul*, un sistem de guvernare dar și de raporturi economice, sociale, juridice, un mod de viață care a generat anumite structuri mentale, de gândire și mentalitate.

Din punct de vedere social și politic, feudalitatea a fost un tip de societate bazată pe legături de dependență „de la om la om”, având în vârf o clasă de nobili războinici și în care puterea publică, altădată aparținând statului, se dezagregă într-o serie de instanțe autonome.

Din punct de vedere juridic, feudalitatea se definește prin obligațiile de supunere și de servicii din partea *vasalului* față de *senior*, care îi garantează primului protecția și îi acordă un *feud*. După modelul roman târziu, când împărații acordau veteranilor de război sau barbarilor loturi de pământ în zonele de frontieră, în schimbul obligației de a presta serviciul militar, regii carolingienii au acordat, sub formă de concesiuni, pământuri nobililor, bisericii și altor persoane, la început temporare, apoi devenite ereditare. Acești beneficiari deveneau *vasali*, prin actul de supunere față de donator, având mai ales obligații militare. La beneficiile propriuzise, se adăugau anumite titluri, care au devenit și ele ereditare. Termenul de *beneficium*, care consfințea aceste raporturi începuse să fie înlocuit în secolul XI cu cel de *feud*. Acesta era folosit încă din secolul X, în forma latină *fevum*, dar termenul de feudalitate apare abia în secolul al XVIII-lea, derivat din adjectivul feudal.

Termenul *feud* are un dublu sens : de *concesiune în schimbul unor obligații reciproce* și de obiectul însuși al acestui raport juridic, adică de *pământul acordat de senior vasalului*. Feudul, în această accepție, era moșia acordată, în schimbul prestării serviciului militar, cu obligația de a fi păstrat în starea în care îl primise beneficiarul dar putea fi lăsat moștenire de către vasal, dacă moștenitorul acestuia era recunoscut de suzeran ca vasal, printr-un act de investitură.

Senioria a precedat feudalitatea iar calitatea și regimul vasalului feudal sunt diferite de cele ale vasalului seniorial. Seniorul feudal nu este totuna cu seniorul teritorial, adică cel care conduce un *mansus* (bucată de pământ) și care își exercită drepturile de autoritate, de putere publică pe teritoriul său. De altfel, fenomenul feudal și cel seniorial sunt în strânsă legătură, pentru că aproape întotdeauna un senior

teritorial deținea senioria sa ca un feud, din partea unui senior feudal al cărui vasal era.

În epoca propriu-zis feudală, începând cu secolul X, pe teritoriul feudului, slujbașii regelui, care aveau calitatea de seniori, nu puteau să perceapă dări, să exercite dreptul de judecată sau orice alt act de autoritate. În felul acesta, posesorii de feude primeau nu numai drepturi feudale, ci și senioriale, respectiv politice, încât regalitatea nu mai avea decât teoretic dreptul la suveranitate, practic prin sistemul vasalității. Regele rămânea suzeranul general (din latinescul *superanus* –superior) . Printre drepturile de seniorie ale marilor feudali, de care aceștia adesea abuzau, se număra cel de a porni războaie din proprie inițiativă, dreptul de a publica ordonanțe, de a percepe dări și taxe, drept exclusiv de vânat, de pescuit, ca și cel de a bate monedă proprie.

Conflictele dintre regi și nobilii regatelor mai importante de pe teritoriul Franței și Germaniei de astăzi au dus la o situație de nesiguranță și anarhie, astfel încât cei mai puțin apărați au căutat sprijinul în protecția celor mai bogați și puternici. În acest fel a apărut *forma feudală a vasalității, prin care vasalul se încredința celui mai puternic ca „omul său”*, căruia îi jura să-i fie credincios iar seniorul îi asigura protecția și întreținerea, în mod practic prin acordarea unui feud. Aceasta era una dintr formele de intrare în vasalitate, la cererea vasalului. O altă practică presupunea ca un senior, uneori chiar regele, pentru a spori numărul celor credincioși lui, oferea un feud unui viitor vasal. De regulă, angajamentele contractate între cei doi erau pe viață, cu drept de a fi prelungite sau extinse asupra urmașilor vasalului.

Îndatoririle vasalului erau:

1. ajutorul militar dat seniorului, de câte ori i-o cerea acesta , în condiții dinainte stabilite, în primul rând privind durata campaniei
2. să-l accepte ca judecător al său și să îndeplinească el însuși această sarcină, dacă i se cerea, participând la întrunirile de la curtea seniorului
3. să-l sfătuiască în diferite chestiuni , dacă i se cerea
4. să verse seniorului o redevență în bani
5. să îl ajute pe senior cu bani sau daruri în natură, în următoarele cazuri: când seniorul pleca în cruciadă ; dacă seniorul fusese făcut prizonier și urma să se plătească o sumă pentru răscumpărarea sa; când fiul cel mai mare al seniorului era investit cavalier ; când fiica cea mai mare a seniorului se căsătorea

La rândul său, seniorul era obligat să-l mențină pe vasal pe feudul pe care i l-a acordat, să-l întrețină, cu toată familia acestuia, la curtea sa, în cazul în care nu îi acordase un feud, să-i facă dreptate și să-l apere în diferite situații. Nerespectarea de către senior a acestor obligații putea avea drept urmare refuzul din partea vasalului de a mai accepta suzeranitatea seniorului și anularea vasalității.

Relațiile de vasalitate erau consacrate prin ceremonia omagiului și a investiturii, despre care există informații atât scrise cât și reprezentări artistice. *Omagiul era actul solemn prin care vasalul se încredința seniorului ca „omul său”* : vasalul, cu capul descoperit, îngenuncheat în fața suzeranului, își punea palmele împreunate între palmele acestuia ; îi jura credință, după care suzeranul îi spunea să se ridice, îl îmbrățișa, îl săruta pe gură și declara că îl acceptă ca „om al său”. *Investitura era reprezentarea simbolică a unui act de drept civil*, prin care unui vasal i se acorda posesiunea unui feud, a unei demnități sau beneficiu și consta în înmânarea de către suzeran a unui obiect simbolic, reprezentând feudul acordat.

O altă componentă a vasalității o constituiau *privilegiile feudale*, din care elementul fundamental îl reprezentau *imunitățile*. Acestea însemnau, de regulă, scutirea, parțială sau totală, de obișnuitele obligații fiscale și judiciare, respectiv scutirea de taxe și dări și scoaterea de sub jurisdicția autorității statale. Acest lucru a făcut ca puterea feudală să se consolideze în detrimentul celei centralizate, a suzeranului, fie el rege sau împărat.

La începuturile feudalității, au beneficiat de imunități mai ales Biserica și oamenii săi, clericii și călugării putând fi judecați numai de către forurile juridice bisericești. La un moment dat, chiar și laicii recurgeau la autoritatea judiciară a Bisericii, respectiv a episcopului sau abatelui, căruia suzeranul îi acordase dreptul de a judeca, în cauze civile și penale, pe toți laicii de pe domeniile lor.

Din punct de vedere fiscal, instituțiile bisericești, ca și marii seniori feudali, au obținut de la rege scutirea de anumite obligații, precum dări pentru folosirea apelor, pentru pescuit, exploatarea minelor, construirea de mori și castele. Acest drept devenea uneori activ, în sensul că mănăstirea sau seniorul feudal puteau să impună anumite dări celor care se găseau pe pământurile lor , în beneficiu propriu. În acest fel, statul feudal se compunea dintr-o reuniune de seniori feudali, fiecare cu vasalii săi iar puterea regelui era doar simbolică.

DREPTUL ȘI JUSTIȚIA

Într-o societate ca cea medievală, bazată pe ideea de forță și pe convingerea că „forța face dreptatea”, se simțea nevoia unor principii de justiție clare. În acea epocă, *suveranul reprezenta însăși ideea de justiție*, în mentalitatea și gândirea poporului ca și în virtutea prerogativelor sale de reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ și deci de judecător suprem. El era cel care veghea la păstrarea tradițiilor.

La popoarele germanice, baza dreptului o formau *cutumele*, obiceiurile locale transmise prin tradiție și menținute prin consimțământ mutual. Cutumele însă nu erau foarte precise și riguroase, referindu-se adeseori la situații particulare și nu la principii. Ele au fost adunate în scrieri, începând din secolul XIII și se aplicau conform *principiului „personalității legii”*, îndeosebi în Imperiul carolingian. Potrivit acestui principiu, fiecare om putea fi judecat numai după normele juridice cutumiare ale poporului căruia îi aparținea și nu după normele generale, valabile pe tot teritoriul statului. O soluție la această situație a constituit-o aplicarea principiilor dreptului roman, care au inspirat de altfel culegerile de cutume locale. Carol cel Mare a emis, la fel ca împărații romani sau bizantini, dispoziții juridice și administrative, numite *capitulare*.

Caracteristică pentru justiția medievală era fracționarea autorității judiciare, cauzată de coexistența unor principii juridice contradictorii derivate din cutume diverse. Deși personifica ideea de justiție, suveranul nu o putea administra singur și personal, astfel încât a încredințat-o unor judecători, de regulă conții, ducii și marchizii, care erau și șefii militari ai unui teritoriu. Pe domeniul său, fiecare senior trebuia să judece cauzele curente ale supușilor săi iar când nu putea îndeplini această obligație, contele și trimisul regal trebuiau să vină pe domeniul lui, împreună cu suita lor, să fie întreținuți de senior pe durata judecății. Ședințele de judecată, precedate de o ceremonie religioasă, se țineau într-o sală a castelului, în palatul episcopului sau sub cerul liber.

Până în secolul IX, trinunalele erau compuse din oameni liberi, aleși din regiunea respectivă, asistați de câțiva cunoscători ai legilor și ai cutumelor, erau prezidate de reprezentantul regelui care, după ce asculta părțile și martorii, pronunța sentința și asigura executarea acesteia. Mai târziu, reprezentantul regelui, contele sau

un alt mare senior, își rezervă singur și exclusiv dreptul de judecată, instaurând astfel justiția feudală.

În privința **probelor**, cea *a martorilor, întărită de jurământ* era de o maximă importanță. Jurământul era un act esențialmente religios, de invocare a divinității ca martor sau garant în sprijinul unei afirmații făcute de cel care jura. Jurământul era însoțit de gestul ridicării mâinii drepte, cealaltă așezată pe altar, un text sacru sau o relicvă. În scopul obținerii mărturisirii acuzatului se folosea și tortura, la început atât în cauza penale cât și civile, mai târziu numai în cele penale grave.

O largă răspândire în Evul mediu au avut-o ca probe judiciare „*ordaliile*” sau „*judecata lui Dumnezeu*”, un obicei foarte vechi, de origine germanică, justificat de credința în intervenția divinității pentru a proba culpabilitatea sau nevinovăția celui acuzat. Cazurile în care se aplicau asemenea probe erau *furtul, asasinatul, vrăjitoria și adulterul*. *Ordaliile* cele mai comune erau:

1. *proba focului* consta în traversarea de către acuzat, dezbrăcat, a unui foc sau de a pași pe jărat, pe brăzdare de plug înroșite în foc, de ținerea în mână a unei bucăți de metal încins sau vărsarea de plumb topit în palme.
2. *proba apei clocotite* se aplica prin vârârea mâinilor într-o căldare cu lichid clocotind pentru a scoate de acolo un anumit obiect. Dacă arsurile rezultate din oricare din aceste probe, bandajate timp de 3 zile, se vindecau, acuzatul era declarat nevinovat.
3. *proba apei reci* consta în aruncarea acuzatului, legat cu brațele de picioare, într-o apă adâncă. Dacă se menținea la suprafață, era declarat nevinovat.
4. *proba îngurgitării* unor lichide, alimente otrăvite, sfințite sau afurisite. Dacă acuzatul supraviețuia era nevinovat ; din aceeași categorie era proba înghițirii unei mari cantități de pâine și brânză de către acuzat , fără a bea apă, care de asemenea, dovedea nevinovăția acestuia.
5. *proba crucii* , de origine creștină, prevedea că acuzatul trebuia să rămână imobil, cu brațele întinse deasupra capului în formă de cruce, cât timp dura recitarea unui număr de rugăciuni. Orice mișcare în acest timp era considerată proba vinovăției.
6. *proba sicriului* : prin fața cadavrului unei victime asasinate erau puse să se perinde toate persoanele bănuite de crima respectivă iar dacă la apropierea uneia dintre ele se părea că mortul mișcă din buze, acela era declarat a fi asasinul. Această ordalie a fost aplicată până în secolul XVII, în Germania, Franța, Italia, Spania.

Poziția Bisericii în privina ordaliilor a fost mai degrabă de acceptare decât de condamnare.

O altă formă de „judecată a lui Dumnezeu” a fost **duelul judiciar**, apărut la popoarele germanice și transmis în Evul mediu la toate popoarele europene, ca o probă judiciară esențială, al cărei rezultat exprima voința divinității. Cu o semnificație diferită și anume pentru motive de „onoare”, s-a menținut în unele țări europene până la începutul secolului XX, când a fost interzis.

Principalul motiv al admiterii acestei probe de către justiția medievală era îndoiala față de valoarea jurământului prestat, cunoscut fiind faptul că adesea se jura strâmb. Deși a fost contestată de Biserică și apoi și de către suverani, această practică a continuat, fiind recunoscută de mai multe legislații sau cutume locale. În secolul VI, duelul nu era rezervat numai nobililor, căci și vasalul îl putea provoca la duel pe seniorul său, pentru motive stabilite de cutumă. Femeile puteau recurge la duel fie printr-un reprezentant, fie personal. Era interzis minorilor, clericilor, sclavilor sau iobagilor, bastarzilor și evreilor, de asemenea era interzis între frați, între părinți și fii.

Consecințele duelurilor erau diferite. Când se practica în cazurile civile, cel învins nu suferea pedepse corporale (dacă scăpa cu viață), ci plătea o amendă în folosul seniorului care prezidase duelul. Indiferent dacă era reclamant sau acuzat, cel învins în duel nu mai putea apărea într-un alt duel.

În cauzele penale, consecințele pentru cel învins puteau fi : condamnarea la moarte; pedepse pecuniare, respectiv obligația de plăți în bunuri sau bani ; confiscarea bunurilor în beneficiul seniorului judecător și o parte în favoarea învingătorului ; pierderea anumitor drepturi civile (de a fi martor, de a încheia contracte și altele) ; surghiunirea.

Până în secolul XIII, Biserica catolică a admis duelurile , mai puțin pentru clerici, care recurgeau la această formă prin reprezentanți. Suveranii au manifestat poziții diferite în această chestiune. Carol cel Mare a restrâns duelul și a înlocuit armele de metal cu cele de lemn, alți suverani au încercat să-l interzică, alții l-au admis.

Vendeta sau faida a fost la începutul timpurilor medievale o datorie sacră, de răzbunare, pentru bărbații din familia celui ucis sau care a suferit o lezare (violență, adulter, răpire etc.). Dreptul la vendetă era rezervat numai celui lezat dar trebuia exercitat în primul rând de către capul familiei sale. Obligația vendetei era prevăzută pentru rude până la gradul al șaptelea, mai apoi până la al patrulea. Ruda care se

sustrăgea de la această obligație își pierdea dreptul la succesiune. Acest drept la vendetă s-a menținut până în secolul XV, fiind apoi înlocuit cu compensații în bani sau natură, cu cuantumuri precis stabilite de cutume. Cel care nu vroia sau nu putea plăti despăgubirile își pierdea, temporar, libertatea sau suferea pedepse corporale.

O variantă de faida au fost **războaiele private**, prin care seniorii declarau altor feudali război, cu acordul regelui, care stabilea locul și timpul acestora, la început. Mai târziu, seniorii nu mai cereau acceptul suveranului, ceea ce a făcut să fie condamnate de către aceștia și de către Biserică.

În ce privește **sistemul penal**, după consumarea judecății, indiferent de forma ei, judecătorul pronunța sentința, despre care se pretindea că este emanată de la Dumnezeu. Forma obișnuită de *pedeapsă capitală* era *spânzurarea*, aplicată delictelor grave pentru care nu se prevedea posibilitatea de despăgubire sau vinovatul nu o putea plăti. Un *capitular* emis de Carol cel Mare stabilea mai multe cazuri pasibile de pedeapsa capitală : dacă cineva nu a respectat postul mare; dacă cineva, crezând că o persoană este vrăjitoare, l-a ars și i-a mâncat carnea ; dacă corpul unui defunct era ars ; dacă cineva era necredincios regelui ; dacă cineva a răpit pe fiica stăpânului.

Alte pedepse corporale erau : amputarea mâinii pentru delictul de sperjur, pentru preotul care ar fi folosit mirul în scopuri magice, pentru falsificatorii de bani ; scoaterea ochilor sau tăierea nasului ; însemnarea cu fierul roșu. Excluderea din comunitate se aplica celor care nu se prezentau la judecată, celor care refuzau să plătească o amendă. Tortura nu era socotită o pedeapsă, ci un mijloc de aflare a adevărului.

Cu privire la **dreptul privat și al familiei**, la popoarele germanice de la începutul Evului mediu, structura familiei era gentilică. O familie era formată din părinți, copii, descendenți, rude colaterale, servitori și sclavi, ultimii deși nu făceau parte propriu-zis din familie, depindeau de ea. Tatăl avea deplina autoritate asupra familiei, numită *mundium*. Aceasta înceta când fiii erau apți să folosească armele dar femeia rămânea permanent sub autoritatea tatălui sau a soțului. Tatăl nu putea dispune de bunurile familiei fără consimțământului copiilor iar normele de succesiune, în familiile de țărani, meșteșugari, negustori etc. îi favorizau pe cei care rămăseseră să lucreze alături de tatăl lor, față de cei care își făcuseră o gospodărie separată.

Până în secolul VII, căsătoria era hotărâtă de tatăl fetei, care era „cumpărată” de viitorul soț sau de familia acestuia. Prețul acesteia, numit *mefio*, era încredințat femeii și rămânea la dispoziția ei. Fiica primea, la căsătorie, anumite bunuri din partea tatălui, reprezentând o parte din moștenirea care i se cuvenea și, de asemenea, o zestre. Căsătoria era precedată de logodnă, care era un act public iar dacă nu era respectat, cel vinovat trebuia să plătească despăgubiri. Mai târziu, Biserica a impus consimțământul ambilor soți, a interzis căsătoria între creștini și necreștini, cea dintre oameni liberi și sclavi, a impus celibatul preoților.

Problema divorțului era mai complicată : în dreptul roman și în legislația împăratului bizantin Iustinian era recunoscut dar Biserica catolică nu l-a recunoscut oficial. O lege de origine longobardă permitea repudierea soției, chiar nevinovate și dreptul de a se recăsători al soțului, care trebuia însă să plătească o amendă. Legislația francilor permitea divorțul în caz de adulter, indiferent de cine era comis.

În ce privește condiția femeii, legislația lui Iustinian a eliminat dreptul de tutelă asupra ei dar Biserica romano-catolică le interzicea femeilor orice funcții legate de biserică. În schimb, putea dispune de bunurile mobile și imobile, deși era dezavantajată în problema succesorală de moștenitorii bărbați. În secolul XII, femeile nobile puteau să dețină un feud, puteau face un testament, încheia un contract, intenta un proces. Situația era diferită de la o zonă la alta, de la o perioadă la alta.

Justiția ecleziastică : pe lângă drepturile juridice ale unui episcop sau abate, care țineau de cele ale feudalului, societatea medievală recunoștea Bisericii o jurisdicție specială, în sensul că oamenii clerului, de orice rang, puteau fi judecați numai de tribunalele bisericesti, fiind datori să respingă competența unui tribunal laic. De același drept beneficiau văduvele, orfanii, cei plecați în cruciadă.

În competența justiției ecleziastice intrau o mulțime de cauze : relative la actele rituale sacre, la dijma datorată Bisericii, la beneficiile și bunurile Bisericii, la testamente și legăminte prin jurământ. Jurisdicția ecleziastică se extindea și în materie penală : cazuri de sacrilegiu, adulter, infanticid, crimă comisă într-un loc sacru, crime contra credinței creștine, precum simonia (traficul cu lucruri sfinte), vrăjitoria și mai ales erezia.

Inchiziția

În 1233, Papa Grigore al IX-lea a instituit Tribunalul Inchiziției, o nouă instituție juridică care trebuia să fixeze anumite norme, să stabilească o procedură legală, care să înceapă printr-o anchetă (*inquisito* – cercetare, urmărire, anchetă).

Încă în secolul XII, fiecare episcop era obligat să-i descopere pe cei bănuți de erezie iar autoritatea laică trebuia să-și dea concursul la aceasta. Organizarea și conducerea tribunalului Inchiziției au fost atribuite de Papa Grigore al IX-lea călugărilor dominicani, cărora li s-au asociat franciscanii.

În regiunea unde se semnala o mișcare eretică, inchișitorul numit de Papă ordona, sub amenințarea excomunicării, ca toți cei care îi cunoșteau pe eretici să îi denunțe. Cei presupuși a fi eretici se puteau prezenta de bunăvoie pentru a abjura erezia și pentru a li se promite iertarea, în schimbul unei penitențe. În caz contrar, Tribunalul Inchiziției, constituit din clerici și laici, îi cita pe eretici sau pe cei bănuți de erezie să se prezinte la judecată. În caz că se dovedea netemeinicia denunțării, denunțatorul era condamnat la închisoare pe viață. Tribunalul îi acorda inculpatului dreptul de a se apăra singur sau de către un avocat, putea să aducă martori în sprijinul său. Interogatoriul se desfășura în prezența întregului juriu, căruia i se cerea părerea înainte de pronunțarea sentinței. Inchișitorii preferau în locul martorilor mărturisirea vinovăției de către cel acuzat de erezie iar, în caz contrar, se recurgea la tortură.

Sentințele erau aduse la cunoștință în adunări publice (numite în Spania *auto da fe* – act de credință), la care inchișitorul convoca autoritățile civile, rudele, prietenii și cunoștințele celor condamnați. Ceremonia începea cu o slujbă religioasă, având ca temă combaterea ereziei, celor de față li se acordau *indulgențe* și se pronunța *excomunicarea* celor care s-ar fi opus autorității Inchiziției. Sentința cea mai gravă de condamnare era arderea pe rug, cu îndeplinirea căreia era însărcinată autoritatea laică. Alte pedepse erau : penitențe canonice (abjurări, posturi îndelungate), îndeplinirea unor opere de binefacere, dăruirea unor obiecte de cult, pelerinaje, purtarea unor semne sau haine distinctive, amenzi, confiscarea bunurilor, demolarea casei, interzicerea unor drepturi publice, pierderea unor drepturi civile, închisoarea pe timp determinat sau pe viață. Activitățile Inchiziției au devenit mult mai dure și mai arbitrare după secolul al XV-lea.

VIAȚA URBANĂ ÎN EVUL MEDIU OCCIDENTAL

Vechile orașe din timpul Imperiului roman au continuat să existe în perioada medievală, chiar dacă fuseseră în mare parte distruse și devastate, mai ales de către barbari. Monumentele și edificiile publice, inclusiv cele de cult greco-romane, erau ruinate iar populația orașelor scăzuse dramatic, ajungând abia la câteva mii de locuitori într-un oraș mare. Perimetrul unui oraș se redusese iar activitățile meșteșugărești și comerciale dispăruseră aproape complet în zorii Evului mediu. Unele orașe mai păstrau ziduri de apărare iar în caz de pericol între aceste ziduri își găseau adăpostul și oamenii din zona rurală. În vechile centre urbane, din Italia, Franța, Spania, existente încă din Antichitate, locuiau și marii proprietari funciari, împreună cu servitorii lor, aici primind produsele necesare de pe domeniile lor, care erau situate în afara orașului.

De regulă, într-un oraș se ținea un *târg*, în care țăranii din împrejurimi și negustorii ambulanti își vindeau produsele celor din oraș sau în satele vecine. Orașele de reședință ale episcopilor erau totodată și centre administrative, fără să aibă însă o populație activă de meșteșugari și negustori și fără personalitate juridică și instituții proprii.

În secolul VIII, ia naștere un nou tip de oraș, *burgul*, (de la latinescul *burgus* –cetate) și începând de la sfârșitul secolului IX numărul acestora crește neîncetat. Termenul *burgensis* – burghez (locuitor al unui burg) apare către anul 1000. Burgul era plasat, de regulă, într-un loc favorabil circulației de mărfuri și persoane, situat de obicei la întretăierea de drumuri comerciale, în imediata apropiere sau chiar în interiorul zidurilor unui oraș sau ale unui castel. Meșteșugarii și comercianții erau principalele categorii de locuitori ai unui burg, activitățile lor fiind strâns legate între ele. Comercianții procurau și vindeau meșteșugarilor materiile prime necesare produselor acestora (metale, piei, lână etc.), pe care negustorii le comercializau. Este evidentă *funcția primordial economică a burgului*, diferită de vechile nuclee urbane antice și de cele constituite în jurul unor castele și mănăstiri. Activitățile meșteșugărești și comerciale ale celor care trăiau în asemenea așezări erau direct legate de existența unui feud. Cele mai multe burguri erau autonome, independente de vechile orașe, mănăstiri și castele, mai târziu au apărut și așa numitele „burguri rurale”, înființate în zone de câmpie, de regulă, departe de vechile centre urbane.

Burgul era organizat în jurul unei piețe centrale, având scopuri comerciale. Pe lângă meșteșugari și negustori, familiile și servitorii lor, aici locuiau și zarafii (cămătarii) și giuvaergii (meșteșugari care se ocupau cu prelucrarea metalelor prețioase), mai ales de origine evreiască. Odată cu dezvoltarea burgurilor, nobilii au început să-și construiască aici reședințe masive din piatră, cu mai multe nivele și turnuri cât mai înalte, semn al bogăției și prestigiului. Adeseri, nobilii își investeau veniturile în operațiuni comerciale, spre exemplu ca cei din Veneția și Genova, orașe-porturi maritime. Printre locuitorii burgului se numărau și cei veniți din vechile orașe sau castele, cei care fuseseră în serviciul episcopilor, abaților sau castelanilor. De asemenea, iobagii fugiți de pe moșii sau țăranii săraciți. Cei din urmă, deși erau oameni liberi, erau încă dependenți de foștii lor stăpâni feudali, cărora trebuiau să le plătească în continuare anumite dări și taxe sau să presteze munci, mai ales agricole.

Libertatea personală, din punct de vedere juridic, a burghezilor asigura o coeziune acestei societăți urbane, care pentru a-și salva libertatea și a-și dobândi practic autonomia, inclusiv cea administrativă, trebuiau să obțină acceptul episcopului sau nobilului de care depinseseră înainte, ceea ce a dus la o serie de conflicte. Față de seniorii eclesiastici, cei laici au acordat de obicei mai ușor, în schimbul unor taxe, autonomie burgului și locuitorilor lui.

Începând din secolul XI, locuitorii burgurilor și-au creat un anumit statut, o poziție legală, angajându-se printr-un jurământ să se apere solidar și să se ajute între ei. Cel mai vechi text de acest fel, din secolul XII, este numit *Hotărârile din Saint Quentin*, despre care se presupune că expunea cutume deja în funcțiune de mai mult de un secol. Acesta prevedea că *oricine se poate stabili în burg, cu condiția să nu fie hoț*. De asemenea, noul venit avea nevoie de *permisiunea primarului sau a juraților orașului pentru a putea rămâne, trebuia să se supună justiției orașului*, după care putea depune *jurământul comunal de întrajutorare*. Pe de altă parte, seniorii care aveau o reședință la țară, nu aveau voie să aibă un castel sau o locuință fortificată în burg, nu aveau nici un drept asupra locuitorilor acestuia, nu puteau contracta împrumuturi fără să depună un gaj iar, dacă erau solicitați, trebuiau să participe la acțiuni de judecată și să dea ajutor militar burgului.

Orașul era condus de *consuli* aleși dintre burghezi sau de un *primar* ori de un *consiliu municipal* ales de delegații orașului. Rolul principal în aceste consilii îl dețineau negustorii și apoi meșteșugarii, dintre cei mai înstăriți, astfel încât cu timpul se ajunge la o oligarhie burgheză. Reprezentanții Bisericii erau de cele ai multe ori

ostili acestor noi forme de organizare și autonomie, astfel încât au existat numeroase conflicte cu aceștia . Această situație a determinat apariția instituției „*comunelor*”, ca rezultat al unui spirit asociativ determinat nu atât juridic cât de necesitatea de a conviețui într-un perimetru restrâns, de a împărți în mod egal anumite obligații comunitare, privind apărarea, administrația, întreținerea edificiilor publice, îndeosebi biserica sau catedrala burgului.

Primele asemenea organizări urbane, numite „comune” au apărut în Italia, apoi în Franța și erau conduse de membrii cei mai bogați ai comunității burgului, mai ales negustori. Aceștia obțineau o serie de reduceri de taxe, precum și o seamă de *libertăți* : *independența personală față de senior, eliberarea de orice servituți a celor ce se stabiliseră în oraș cel puțin timp de un an și o zi, dreptul de căsătorie în afara senioriei, posibilitatea de a se muta oriunde, abolirea sau reducerea obligației serviciului militar, stabilirea unor norme precise în fixarea impozitelor*. Dările, înainte fixate în mod arbitrar de către senior, încasate în interesul său exclusiv, în „comune” și burguri erau fixate în proporție cu veniturile fiecăruia și destinate folosului comun, ceea ce a marcat un mare pas înainte. Abolirea tuturor privilegiilor senioriale asupra burgului a dus la o reală *autonomie* : *militară* –locuitorii burgului aveau dreptul să poarte arme, pentru apărarea propriilor interese ; *judiciară* – justiția era administrată de judecători aleși de burg ; *administrativă* – comunitatea burgului se îngrijea de lucrările de sistematizare ale orașului, de apărare, construcția și întreținerea zidurilor de apărare și a bastioanelor, impunea singură toate taxele și contribuțiile , pe care le administra singură. Hotărârile importante erau luate în cadrul adunărilor generale, la care participau toți membrii comunității. În acestea erau alese persoanele care primeau funcții judiciare, în administrarea patrimoniului public, rezolvarea treburilor curente. Tote acestea au schițat, deja la sfârșitul secolului XI, trăsăturile unei viitoare organizări municipale.

Aceste schimbări în evoluția urbană au avut efecte benefice asupra dezvoltării meșteșugurilor și comerțului, implicit a agriculturii, care a beneficiat de noile investiții. Din punct de vedere social, s-a conturat o *nouă clasă, burghezia*, cu o vocație economică în primul rând dar care a favorizat, prin puterea ei economică, înflorirea artelor și științelor. Noul tip de oraș, tot mai răspândit în Europa occidentală, a contribuit la dizolvarea treptată a vechilor structuri feudale.

VIAȚA COTIDIANĂ, MENTALITĂȚI ȘI ATITUDINI ÎN EVUL MEDIU OCCIDENTAL

Timpul și spațiul

Pentru orice cultură, percepția și modul de utilizare al timpului și spațiului constituie elemente definitorii.

Pentru omul medieval occidental, timpul era atent și precis măsurat. Activitățile cotidiene se desfășurau într-un timp laic, profan, dominat de activitățile productive, atât pentru țărani, cât și pentru meșteșugari, negustori și într-un timp sacru, consacrat sărbătorilor religioase, stabilite de calendarul oficial.

Pentru țărani, ritmul zilei era reglat de mersul soarelui pe cer sau de clopotele mănăstirii din apropiere, care trăgeau din trei în trei ore. Se crede că primul Papă care a ordonat ca slujbele religioase să fie anunțate de sunetul clopotelor a fost Sabinian, la începutul secolului VII. Carol cel Mare a generalizat această măsură în tot imperiul său. Primele clopotnițe au fost construite în secolul VII și s-au răspândit în tot Occidentul.

Pentru țăran, ziua începea odată cu răsăritul soarelui iar pentru călugări la miezul nopții. Noaptea, clopotarul mănăstirii se orienta după pozițiile astrelor, dacă cerul era senin, sau după durata arderii unei lumânări de o anumită dimensiune (o noapte de iarnă, de exemplu, se împărțea în 3 lumânări) sau după un anumit număr de pagini pe care le citea ori un număr de rugăciuni pe care le recita. În timpul zilei, comunitățile mănăstirești se foloseau de cadrane solare, cunoscute și de antici sau de ceasornice cu nisip ori apă, asemănătoare clepsidrelor.

În secolul XIII, în câteva centre manufacturiere din Franța, apare o variantă nouă de măsurare a timpului. Clopotul orașului ritma oficial munca, marcând începerea acesteia, pauza de masă, reluarea și încetarea lucrului. În felul acesta, timpul se raționalizează și se laicizează, nemaifiind controlat de autoritatea ecleziastică.

Calendarul medieval oficial era cel al sărbătorilor religioase. Existau 4 sărbători principale : *Crăciunul*, stabilit la 25 decembrie de către Conciliul de la Niceea, în anul 325; *Paștele*, cu o dată variabilă, calculată în funcție de sărbătoarea evreiască Pesah. Calculul se face și astăzi diferit în biserica catolică și cea ortodoxă,

prima după calendarul iulian iar cealaltă după calendarul gregorian. În funcție de data Paștelor se calculează celelalte două mari sărbători ale creștinătății – *Înălțarea* și *Rusaliile*. Anul Nou era o sărbătoare laică, ce varia după țări și regiuni. În Franța și Țările de Jos începea în ziua de Paște , în Anglia la 25 decembrie. Tot în Franța, mai târziu se stabilește la 1 martie, apoi 25 martie și această dată a rămas valabilă până la mijlocul secolului XVIII.

Pentru oamenii obișnuiți, calendarul religios constituia un punct de reper al diferitelor munci agricole. De regulă, în actele oficiale nu se folosea numărătoarea anilor în funcție de data nașterii lui Christos, de altfel controversată. Crăciunul începuse să fie sărbătorit în Occident abia din 336 iar în partea de răsărit a Europei mai târziu. Se folosea pentru datarea actelor o formulă laică , spre exemplu :” în anul cutare a domniei regelui cutare” sau se folosea cronologia ebraică care, la anii scurși de la începutul epocii de după nașterea lui Christos, adăuga 3761 de ani de la „facerea lumii”.

În afară de marile sărbători, zile nelucrătoare erau duminicile și alte sărbători de mai mică însemnătate, astfel încât pentru un meșteșugar, spre exemplu, existau 200 de zile lucrătoare în întregime, plus 80 de zile când lucrul înceta la prânz.

Legat de percepția **spațiului**, pământul era imaginat în Evul mediu ca având forma unui disc plat, înconjurat de apele oceanului. Pe baza cunoștințelor transmise din Antichitatea romană târzie, s-au întocmit hărți ale lumii în care apăreau cele trei continente cunoscute – Europa, Asia și Africa – cu localizarea diferitelor țări și orașe, în centrul cărora figura Ierusalimul. A existat și o cartografie nautică, influențată de cunoștințele navigatorilor și geografilor arabi iar în secolul XIII au apărut hărți nautice originale , numite „portulane”, în care erau indicate sute de porturi.

Pe uscat, distanțele erau măsurate după zilele de mers pe jos (într-o zi de vară, circa 40 km), în mile sau leghe. Distanțele mai scurte erau indicate de așa-zise unități de măsură, precum „o bătaie de săgeată” sau „o aruncătură de piatră”. Călătoriile pe distanțe lungi erau costisitoare și foarte periculoase, mai ales din cauza lupilor, un mare flagel în toată Europa până în epoca modernă, precum și din cauza bandelor de răufăcători. Cu toate acestea, drumurile erau mereu pline de călători, din toate clasele sociale și de toate ocupațiile. Monarhii se deplasau încontinuu, împreună cu nobilii de la curte, pentru a-i controla pe vasali, a participa la judecăți sau a face pelerinaje. Aceștia, ca și trimișii lor, aveau o escortă și trebuiau să fie găzduiți și hrăniți

împreună cu toată suita pe socoteala celor la care poposeau. Negustorii trăgeau la anumite hanuri, când se opreau în orașe.

Un mare număr dintre cei care se deplasau, pe distanțe mari, erau pelerinii. *Pelerinajul* a fost o constantă a psihologiei medievale, la origine un act de penitență, ce trebuia să-l absolve pe cel în cauză de un păcat săvârșit. Presupunând eforturi fizice și materiale importante, principalele locuri de pelerinaj îndepărtat erau *Ierusalimul, Roma, Santiago de Compostela* (în Spania). Cei care, din diferite motive, nu își puteau permite asemenea pelerinaje, mergeau la mănăstiri și sanctuare din locuri mai apropiate, unde existau „relicvele” (moaștele) presupuse a fi făcătoare de minuni. Fiecare lăcaș religios căuta să aibă asemenea relicve, corpul sau părți din corpul unor sfinți sau sfinte, alte obiecte presupuse a fi aparținut acestora. Deși erau bine păzite, adeseori erau furate pentru alte mănăstiri.

Pelerinul se recunoștea după veșmântul specific pe care îl purta – pelerina, o pălărie cu boruri largi, un baston lung și o traistă. Pentru mai multă siguranță, de obicei pelerinii porneau în grup iar adevăratul pelerinaj se făcea numai mergând tot drumul pe jos. Pe parcurs, se găseau locuri de popas și spitale, în general ale călugărilor ajutați de laici, unde pelerinii primeau întotdeauna adăpost, hrană, îngrijire în caz de boli. Pe lângă ritualurile și ceremoniile religioase care se practicau în locurile de pelerinaj, acolo se organizau și târguri/bâlciuri, unde se vindeau suveniruri religioase dar și obiecte profane. Cu timpul, pe drumurile importante de pelerinaj s-au dezvoltat înfloritoare așezări urbane.

Ciclul vieții omului

În familiile nobile, se nota cu grijă ziua și ora nașterii unui copil, pentru a i se putea face cât mai precis horoscopul. Botezul avea loc chiar în ziua nașterii sau cel mai târziu peste trei zile. Acest ritual se făcea, până în secolul XV, prin cufundarea cu totul în cristelniță. Exista obiceiul ca un copil să aibă mai mulți nași și nașe, pentru a avea cât mai mulți ocrotitori, al căror nume se treceau în registrele parohiale. Acest obicei avea și dezavantaje, deoarece nașii erau considerați ca făcând parte efectiv din familie, iar dacă cei care urmau să se căsătorească aveau nași comuni, erau considerați rude. Din această cauză, Biserica a limitat numărul acestora la cel mult doi nași și o nașă pentru băieți și cel mult două nașe și un naș pentru fete. Copilul primea un singur nume de botez, ales de regulă de nași, care era singurul său nume și

nu prenume , ca în timpurile moderne. La acesta se adăuga un supranume, care putea fi o poreclă, numele unui meșteșug, al unei localități etc., care cu timpul devin ereditare, ceea ce astăzi sunt numele de familie. Mult timp însă, în documentele epocii, oamenii erau indicați prin singurul lor nume, cel de botez, cu specificarea originii, a localității de reședință sau a ocupației. După naștere, timp de 2-3 săptămâni, mama primea vizitele prietenilor și rudelor, mergea la biserică pentru a i se face o slujbă de purificare.

Educația era practică și concretă. La 7ani, copiii începeau să meargă la școală, inclusiv cei de la țară, pentru că existau școli sătești. La țară, băiatul cel mare rămânea în familie pentru a-și ajuta tatăl la muncile câmpului și ale gospodăriei, pe care o și moștenea. Ceilalți frați se angajau la stăpâni, ca zilieri, servitori, tăietori de lemne etc. sau intrau ca ucenici la diferiți meșteșugari. Cei de la oraș urmau, de obicei, profesiunea tatălui. În familiile nobile, erau instruiți acasă, de un preceptor, care putea fi și capelanul familiei. La 10 ani, băieții începeau și o pregătire militară, fiind învățați să călărească, să-și îngrijească calul, să mânuiască armele. Educația fetelor era orientată spre sensurile practice ale viitoarei lor vieți, ca soții și mame. În familiile nobile, pe lângă educația intelectuală, fetele primeau și o educație așa-zis mondenă, care însemna lecturi literare, broderie, dans, călărie, vânătoare.

Pe lângă școlile laice, existau încă din secolul VII și cele episcopale, în orașele mari, precum și școli ale mănăstirilor, unde predau doar oameni ai Bisericii. În timpul lui Carol cel Mare exista și o școală a Palatului, cu profesori erudiți și renumiți, unde se pregăteau viitorii funcționari ai Imperiului. Cu timpul, au reapărut în Occident și universitățile, care existaseră în perioada antică. Orfanii erau, de regulă, educați în școli mănăstirești, pentru a deveni călugări sau notari, scribi, învățători, preceptori, funcționari în administrație.

Căsătoria era precedată de logodnă, un act religios și în același timp un contract juridic. În familiile nobile, căsătoria însemna o alianță între cele două familii și era hotărâtă de părinți de la o vârstă mică a copiilor. Cu timpul, Biserica a obținut drepturi exclusive în ce privește aprobarea unor căsătorii, după ce în prealabil cerceta legăturile de rudenie între viitorii soți, desfacerea acestora, împărțirea bunurilor între soți. Biserica catolică nu admitea și nici astăzi nu admite divorțul. Tot Biserica a introdus consimțământul reciproc al soților, nemaifiind necesar acordul părinților. Ceremonia propriu-zisă a căsătoriei nu era cu mult diferită de cea religioasă de astăzi. Mirii veneau la biserică îmbrăcați în hainele cele mai bune dar nu în costume

speciale. La toate clasele sociale, ospățul de nuntă dura 2-3 zile, participa toată comunitatea rurală sau, în cazul nobililor, toți vasalii seniorului, care trebuiau să facă daruri bogate, mai ales la căsătoria fiicei celei mari.

În ce privește moartea, atitudinea omului medieval era călăuzită de credința religioasă despre sufletul nemuritor și lumea fericită de dincolo de moarte. Datoria civică și religioasă a oricărui om era să își facă testamentul iar pentru răscumpărarea păcatelor se recomanda să se facă o donație Bisericii, care să fie prevăzută în testament. Ceremonia înmormântării era simplă, cei nobili prefera să fie înmormântați în biserică, în sarcofage, plasate în ziduri sau sub paviment, lucru interzis de Biserică dar de cele mai multe ori nerespectat. După moarte, se făceau diferite slujbe și ritualuri religioase de pomenire.

Sărbători și divertismente

În general, acestea erau comune tuturor claselor sociale, cel puțin în privința ospetelor, plimbărilor, spectacolelor de teatru sau bâlci, dansului, cântului, jocurilor de noroc sau de societate. Turnirele, jocul de șah și vânătoarea erau exclusiv pentru nobili.

Vânătoarea era cel mai de seamă sport și totodată divertisment al nobililor, practică tot timpul anului, inclusiv de femei. Se foloseau câini de rasă, atent selecționați în acest scop. În secolul XI s-a introdus în Europa, după modelul oriental, vânătoarea cu șoimi. Dresajul șoimilor, considerați păsări nobile, constituia subiectul unor tratate de vânătoare speciale. Țăranii nu aveau voie să vâneze decât cu curse și plase puse la marginea pădurilor și nu aveau voie să aibă șoimi, care costau de altfel foarte mult. Dintre jocurile de societate, cel mai popular, pe care îl jucau și călugării, era cel cu zaruri, de origine romană. Mizele erau bani, haine de preț, cai, armuri sau chiar proprietăți. Rezervat nobililor era jocul de șah, apărut întâi în Franța în secolul XI, adus din Orient. Practicarea acestuia, cu piese de dimensiuni mult mai mari decât astăzi, făcea parte din educația oricărui nobil. Turnirul era, inițial, un joc de echipe, abia din secolul XV a devenit confruntarea dintre doi cavaleri. Era și prilej de pariuri între spectatori și un prilej de divertisment popular, căci puteau asista oameni din toate categoriile sociale.

Mentalități, sensibilități și atitudini

„Ceea ce domină mentalitatea, sensibilitatea și atitudinile oamenilor din Evul mediu este sentimentul nesiguranței lor. Nesiguranță materială și morală, pentru care, potrivit bisericii, nu există decât un singur leac : să te sprijini pe solidaritatea grupului, a comunităților din care faci parte...Astfel, mentalitățile, sensibilitățile, atitudinile sunt mai ales condiționate de nevoia de a-și înșela frica.” (J. le Goff).

Această nevoie, după părerea autorului citat, a determinat la oamenii medievali sprijinirea pe trecut, pe înaintași, pe autorități, cu alte cuvinte. Suprema autoritate era Scriptura și scrierile părinților Bisericii. Această autoritate s-a materializat în citate, care erau adunate în cărți – antologii de glose, des consultate și plagiate. Aceste autorități cârmuiau și viața morală a acelor timpuri. În cultura populară, ele corespund proverbelor, care joacă un rol capital. Dreptul și practica feudală se bazează pe trecut, pe obiceiuri, pe cutume. La dovezile autorității se adaugă dovezile minunilor și ordaliile,” judecățile lui Dumnezeu”.

Oamenii medievali aveau o mentalitate și sensibilitate simbolice. La greci, simbolul (*symbolon*) era un semn de recunoaștere prezentat de cele două jumătăți ale unui obiect împărțit între două persoane. Astfel, evidențiază le Goff, simbolul este un semn de contract .” În gândirea medievală, fiecare obiect material era socotit ca o figurare a unui lucru pe un plan mai înalt, care devenea simbolul acelui lucru. Simbolismul însemna o neîncetată descoperire de semnificații, aparținând lumii sacre. Formele mai grosolane ale acestei credințe și practici erau amuletele, filtrele, formulele magice, a căror folosire și comerț erau foarte răspândite.” (Ibidem) Marele rezervor de simboluri era natura : minerale, animale, vegetale, toate erau simboluri. Prin tradiție, unele erau privilegiate față de altele : dintre minerale, pietrele prețioase, dintre vegetale, plantele și florile citate în Biblie, dintre animale , făpturile exotice, legendare și monstruoase.

„Tendențele fundamentale ale sensibilității medievale erau *gustul pentru culoare și prestigiul fizicului*. Gustul pentru culoare se manifesta în prezența pietrelor prețioase sau semiprețioase șlefuite, prinse în legăturile cărților, în aurării scilpitoare, în policromia sculpturilor, în picturile de pe zidurile bisericilor și ale locuințelor celor bogați, în magia colorată a vitraliilor. Dincolo de această căutare a culorilor se afla frica de întuneric și căutarea luminii, care însemna mântuire. *Lumina însemna*

siguranță, frumusețe și măreție. Frumos era și ceea ce era bogat. Bogăția nu însemna numai putere economică, ci și gust pentru frumos, pentru operele de artă și materialele rare : aur, argint, bronz, fildeș, pietre scumpe. Frumos însemna și bun iar frumusețea fizică era un atribut al sfințeniei. De aici cultul forței fizice, mai ales pentru membrii aristocrației militare, la cavaleri, pentru care războiul este o pasiune.”
(Ibidem)

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Delumeau, Jean, *Frica în Occident*, București, Editura Meridiane, 2 vol., 1986
- Duby, Georges, *Arta și societatea*, București, Editura Meridiane, 2 vol., 1978
- Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației*, Editura Științifică și Enciclopedică, vol. III-IV, 1985-1989 sau Editura Saeculum, 2000-2005
- Faure, Elie, *Istoria artei*, București, Editura Meridiane, 5 vol., 1970
- Gimpel, Jean, *Revoluția industrială în Evul Mediu*, București, Editura Meridiane, 1983
- Le Goff, Jacques, *Civilizația Occidentului medieval*, București, Editura Științifică, 1970
- Le Goff, Jacques, *Omul medieval*, Iași, Editura Polirom, 1999

Instituția Bisericii în Evul Mediu

Spre deosebire de Imperiul roman, unde funcțiile sacerdotale aveau aceleași regim ca cele civile, putând fi îndeplinite, în principiu, de orice persoană, biserica

creștină a acordat aceste funcții unor persoane alese și consacrate printr-un rit religios, care se dedicau exclusiv acestei activități. Începând din secolul II, acestea aveau o organizare ierarhică dublă : o *ierarhie de ordine* (episcop, preot, diacon, subdiacon) și una *de jurisdicție* (a episcopului asupra clerului și a comunității sale locale). În primele trei secole după Christos, statul roman a fost ostil bisericii, persecutându-i pe creștini, pentru că biserica considera statul ca o putere a cărei sursă era Dumnezeu, încercând să aplice ideea creștină a originii divine unui stat păgân, cum era cel roman.

Biserica s-a separat de stat, încă din perioada de sfârșit a Imperiului roman, în toată lumea creștină, ceea ce nu a împiedicat-o totuși să aibă raporturi de bună înțelegere cu puterea statală. La începutul secolului IV, biserica a obținut anumite privilegii chiar din partea statului roman, care i-a recunoscut capacitatea patrimonială (dreptul de a deține proprietăți funciare). De asemenea, clerul a obținut o serie de scutiri de taxe și prestații iar episcopului i-a fost recunoscută o anumită jurisdicție.

În perioada imediat următoare primelor migrații, biserica s-a găsit într-o situație foarte critică, deoarece majoritatea provinciilor occidentale fuseseră ocupate de popoare germanice, de religie creștină ariană, cu excepția francilor, care trecuseră la creștinismul roman. Acesta însă, treptat, s-a propagat în teritoriile actuale ale Angliei, Franței (Gallia), Germaniei, în Europa centrală, nordul Italiei, astfel încât prestigiul Bisericii romano-catolice a crescut enorm. Episcopii și viitorii Papi și-au asigurat ajutorul francilor, fără să accepte să se supună puterii laice, nici din punct de vedere religios, nici politic.

Papalitatea

La începutul secolului V, episcopii creștini deveniseră persoanele cele mai importante de care autoritățile romane trebuiau să țină seama. Când comunitatea creștinilor a ajuns să formeze marea majoritate a locuitorilor unui oraș, episcopul era, practic, persoana cea mai influentă din regiune. Prin tradiție, episcopii moșteniseră puterea de judecători și de arbitri între creștini.

Inițial, în ierarhia ecleziastică, nu exista un rang superior celui de episcop, toți episcopii fiind egali între ei, inclusiv cel al Romei. Dar în secolul V, *episcopul Romei* își arogă titlul roman de *Pontifex maximus* , păstrat până astăzi ca *Suveranul pontif* . Începând din secolul VI, cuvântul *Papă*, care până atunci denumise în biserica apuseană orice episcop, va deveni *titlul onorific doar al episcopului Romei*. Roma fiind centrul civilizației occidentale în perioada migrațiilor, episcopul acesteia a

rămas autoritatea ecleziastică supremă. Din punct de vedere teologic, pretenția sa la hegemonie asupra celorlalți episcopi și-a găsit justificarea într-un text al Evangheliei lui Matei : „*Tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Biserica mea...*”, interpretat ca o confirmare a primatului lui Petru, care fusese martirizat la Roma, asupra celorlalți apostoli.

Consolidarea instituției papalității s-a putut realiza , în primul rând , datorită condițiilor politice favorabile acesteia. În Roma, fosta capitală a Imperiului, exista o reală criză de autoritate, în condițiile în care nu mai exista un împărat, nici instituții civile și nici o eficientă apărare militară. Episcopul Romei, papa Leon I se spune că a fost cel care a reușit să-l convingă pe regele hunilor, Attila, să renunțe la ocuparea Romei iar pe un conducător vandal să nu masacreze populația și să nu distrugă orașul. În anii de secetă și foamete, episcopul Romei era cel care se ocupa de organizarea ajutorării populației.

Biserica creștină din apus trebuind să suporte, în secolele V-VI, controlul regilor barbari, episcopul Romei a ajuns să fie socotit și în Răsărit (În Bizanț) ca reprezentantul întregii creștinătăți din Apus. În Biserica romano-catolică s-a instituit principiul autorității personale absolute a Papei, „infaibilitatea” Papei, în materie de dogmă și morală. În secolul IX, instituția papalității își dobândise forma definitivă și era o realitate de necontestat.

Relațiile dintre imperiu și papalitate

„De fapt, *creștinătatea este bicefală*. Ea are doi capi: *Papa și împăratul*. Istoria medievală e compusă mai mult din neînțelegerile și luptele dintre ei decât din acordul lor realizat în mod efemer în jurul anului 1000, de către Otto III și Papa Silvestru II. Pentru restul vremurilor, raporturile dintre cei doi capi ai creștinătății vădesc rivalitatea ce există la nivelul cel mai înalt al celor două ordine dominante, dar concurente, ale *ierarhiei clericale* și ale *ierarhiei laice – al preoților și al războinicilor*.” (J. le Goff). Este un „duel” între ceea ce istoricul francez numește *sacerdoțiu și imperiu*, conflictul dintre *sacerdox și rex*, *dintre puterea spirituală și cea pămîntească, laică*.

În ce privește sacerdoțiul sau puterea religioasă reprezentată de Papă, autoritatea sa e incontestabilă în biserica apuseană, mai ales după *schisma din 1054*, când creștinătatea orientală (răsăriteană, ortodoxă) reprezentată de patriarhul de la

Constantinopol se separă de cea apuseană. În această privință, Papa Grigore al VII-lea a făcut un pas hotărâtor cu declarațiile sale, în care afirma :”Numai pontiful roman este numit cu bună dreptate pontif universal... cel ce nu face parte din biserica romană nu trebuie considerat drept catolic”. În cursul secolului XII, din „vicar al Sfântului Petru”, Papa ajunge „vicar al lui Christos” și prin procesele de canonizare el controlează consacrarea noilor sfinți. În secolele XIII-XIV, Papa face din biserică, mai ales prin fiscalitatea pontificală, o adevărată „monarhie”. Papa este cel care îi încoronează pe împărați, începând cu Carol cel Mare și continuând cu suveranii germanici. Biserica va face eforturi permanent pentru a salva principiul monarhiei centralizate, pentru propriul ei interes, deoarece monarhia era singura care îi putea garanta păstrarea privilegiilor pe care le obținuse. Ca urmare a creșterii puterii politice a bisericii în imperiu, în teritoriile Germaniei, spre exemplu, episcopii și abații au primit titluri de duci și conți iar în nordul Italiei orașele au fost puse sub autoritatea unor viconți numiți de episcopi. Dependența bisericii față de imperiu se menține însă prin numirea de către împărat a episcopilor, dintre persoanele de încredere ale acestuia.

La rândul său, împăratul e departe de a fi în chip tot atât de necontestat capul societății laice. Perioadele în care Europa occidentală nu a avut un împărat sunt mult mai lungi decât cele în care nu a existat un Papă. Din secolul XIII, apare teoria conform căreia „orice rege în regatul său are aceleași puteri ca împăratul în imperiul său”. De fapt, încă din secolul X, titlul de împărat capătă o extindere limitată, deși chiar și parțială, ideea de imperiu a fost mereu legată de ideea de unitate, în ciuda caracterului ei fragmentar. În realitate, împărații se mulțumesc cu o preeminență onorifică, cu o autoritate morală ce le conferă un fel de patronaj asupra celorlalte regate.

La întrebarea cum s-a rezolvat rivalitatea dintre instituția laică și cea religioasă, le Goff avansează un răspuns: fiecare a încercat să reunească cele două puteri în persoana sa, metaforic vorbind, „papa devenind împărat, regele devenind preot”. Astfel, Carol cel Mare a încercat să unească în persoana sa îndoita demnitate, imperială și sacerdotală iar primul mijloc în acest sens a fost ungerea și încoronarea, ceremonii religioase care au făcut din el „unsul Domnului”, „regele încoronat de Dumnezeu”. Puterea vindecătoare, de taumaturg, a regilor, era considerată de origine divină, încă din timpul regilor germanici barbari și ea va fi atribuită și celor creștini de mai târziu.

În ce privește puterea religioasă, aceasta a încercat , la rândul ei, să absoarbă funcția imperială. În secolul VIII, a apărut un document fals numit *Donatio Constantini* (donația împăratului Constantin), datat 331 dar redactat în jurul anului 800, al cărui autor e neunoscut iar autenticitatea sa a fost contestată încă din secolul X. Conform acestuia, împăratul Constantin, care mutase capitala Imperiului de la Roma în Bizanț, în 330, ar fi donat Papei Silvestru și urmașilor săi supremația asupra celor patru sedii patriarhale (Alexandria, Antiohia, Ierusalim, Constantinopol) și îl autoriza să poarte diadema și însemnele pontificale. Încoronarea papilor la ascensiunea lor la pontificat sublinia, de asemenea, ipostaza lor de suverani ai statului pontifical. Totodată, Papa a obținut nucleul viitorului stat pontifical, împăratul acordând papalității protecția sa iar mai târziu papii au obținut-o de la suveranii de origine germanică.

În ciuda rivalității dintre cele două puteri, biserica a fost cel mai important aliat al regalității, pentru a face din rege instrumentul său , în interesul propriu, anume pentru ca regalitatea să garanteze protecția bisericii.